

TANULMÁNYOK
STUDIJE
STUDIES

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

UDC: 811.511.141+821.511.141

YU ISSN 0354-9690

DOI: 10.19090/tm.2022.1

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

Újvidék
2022 ■ 1

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata
Megjelenik évente kétszer. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

A kiadásért felel: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ dékán
Felelős szerkesztő: TOLDI Éva tanszékvezető
Főszerkesztő: BENCE Erika

Szerkesztőbizottság: BALÁZS Imre József (Kolozsvár, Románia), BANDI Irén (Szófia, Bulgária), BARCSI Tamás (Pécs, Magyarország), Elena Lavinia DUMITRU (Róma, Olaszország), FARKAS Tamás (Budapest, Magyarország), IMRE Attila (Marosvásárhely, Románia), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (Újvidék, Szerbia), Olga KHAVANOVA (Moszkva, Oroszország), KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (Újvidék, Szerbia), KÖVES Margit (Delhi, India), SZILÁGYI Márton (Budapest, Magyarország), UTASI Csilla (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: AJTONY Zsuzsanna (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Csíkszereda), BÁNYAI Éva (Bukaresti Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kar, Hungarológiai Tanszék, Bukarest), BÉCSY Zsófia (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Tanszék, Pécs), BENE Adrián (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Francia Tanszék, Pécs), DÉVAVÁRI Zoltán (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), EGYED Emese (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár), KATONA Edit (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Tanszék, Újvidék), KÖVÉRNÉ NAGYHÁZI Bernadette (MATE – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Kaposvári Campus, Anyanyelvi és Gyermekekultúra Tanszék, Kaposvár), LAJOS Katalin (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Csíkszereda), MIHÁLY Vilma-Irén (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Csíkszereda), NÉMETH Miklós (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged), PAIC Róbert (Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs), SOMOGYVÁRI Lajos (Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Tanárképző Központ, Veszprém), TÁMBA Renátó (Reménységár Habilitációs Intézet, Budapest), TAPODI Zsuzsanna-Mónika (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Csíkszereda), TOLDI Éva (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Tanszék, Újvidék), TÓVÁRI Ferenc (Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs), VALLASEK Júlia (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar, Újságírás Szak, Kolozsvár), VIRÁG Zoltán (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modern Magyar Irodalom Tanszék, Szeged).

ETO-besorolás: ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna
Angol és szerb fordítás, angol nyelvű lektorálás: ÓDRI Kornélia
Lektor és korrektor: BUZÁS Márta
Szerb nyelvű lektorálás: Draginja RAMADANSKI
Műszaki előkészítés: BARNA Csaba

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2022-ben.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

UDC: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2022.1

YU ISSN 0354-9690

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Novi Sad
2022 ■ 1

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Izlazi polugodišnje. Prvi broj izlazi sa dodatkom IZ ŽIVOTA ODSEKA.

Za izdavača: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, dekan

Odgovorni urednik: Eva TOLDI, šef odseka

Glavni urednik: Erika BENCE

Uređivački odbor: Jožef Imre BALAŽ (Kluž-Napoka, Rumunija), Irena BANDI (Sofija, Bugarska), Tamaš BARČI (Pečuj, Mađarska), Elena Lavinja DUMITRU (Rim, Italija), Tamaš FARKAŠ (Budimpešta, Mađarska), Atila IMRE (Targu Mureš, Rumunija), Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO (Novi Sad), Olga HAVANOVA (Moskva, Rusija), Eleonora KOVAČ RAC (Novi Sad), Margita KEVEŠ (Delhi, Indija), Marton SILAĐI (Budimpešta, Mađarska), Čila UTAŠI (Novi Sad).

Recenzenti: Žužana AJTONJ (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Mijerkurea Čuk), Eva BANJAI (Univerzitet u Bukureštu, Odsek za strane jezike i književnosti, Katedra za hungarologiju, Bukurešt), Žofija BEČI (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, Pečuj), Adrian BENE (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku, Pečuj), Zoltan DEVAVARI (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica), Emeše EDED (Univerzitet Babeš–Bojai, Filozofski fakultet, Institut za mađarsku književnost, Kluž-Napoka), Edit KATONA (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad), Bernadet KEVER NAĐHAZI (MATE – Mađarski univerzitet poljoprivrednih i prirodnih nauka, Kampus Kapošvar, Odsek za maternji jezik i dečju kulturu), Katalin LAJOŠ (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Mijerkurea Čuk), Vilma-Iren MIHALJ (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Mijerkurea Čuk), Mikloš NEMET (Univerzitet u Segedinu, Fakultet umetnosti i društvenih nauka, Odsek za mađarski jezik, Segedin), Robert PAIC (Univerzitet u Pečuju, Prirodno-matematički fakultet, Institut za sport i fizičko vaspitanje, Pečuj), Lajoš ŠOMOĐVARI (Univerzitet Panonija, Fakultet za savremenu filologiju i društvene nauke, Centar za obrazovanje nastavnika, Vesprem), Renato TAMBA (Institut za rehabilitaciju „Remenjšugar“, Budimpešta), Žužana-Monika TAPODI (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Mijerkurea Čuk), Eva TOLDI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad), Ferenc TOVARI (Univerzitet u Pečuju, Prirodno-matematički fakultet, Institut za sport i fizičko vaspitanje, Pečuj), Julija VALAŠEK (Univerzitet Babeš–Bojai, Fakultet za politiku, javnu upravu i komunikologiju, Odsek za žurnalistiku, Kluž-Napoka), Zoltan VIRAG (Univerzitet u Segedinu, Fakultet umetnosti i društvenih nauka, Odsek za savremenu mađarsku književnost, Segedin).

Univerzalna decimalna klasifikacija: Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO

Prevod na engleski jezik, lektura, prevod na srpski jezik: Kornelija ODRI

Lektura i korektura: Marta BUZAŠ

Lektura na srpskom jeziku: Draginja RAMADANSKI

Priprema za štampu: Čaba BARNA

Izdaje Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2022.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine izdanje ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

UDC: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2022.1

YU ISSN 0354-9690

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

Novi Sad
2022 ■ 1

STUDIES

Scientific Journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published semi-annually. The first issue printed with the supplement
FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT.

Editor-in-chief: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, Dean

Senior Editor: Éva TOLDI, Head of Department

Chief editor: Erika BENCE

Editorial board: Imre József BALÁZS (Cluj-Napoca, Romania), Irén BANDI (Sofia, Bulgaria), Tamás BARCSI (Pécs, Hungary), Elena Lavinia DUMITRU (Rome, Italy), Tamás FARKAS (Budapest, Hungary), Attila IMRE (Tîrgu Mureş, Romania), Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ (Novi Sad), Olga KHAVANOVA (Moscow, Russia), Eleonóra KOVÁCS RÁCZ (Novi Sad), Margit KÖVES (Delhi, India), Márton SZILÁGYI (Budapest, Hungary), Csilla UTASI (Novi Sad).

Reviewers: Zsuzsanna AJTONY (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Miercurea Ciuk), Éva BÁNYAI (University of Bucharest, Faculty of Foreign Languages and Literatures, Department of Hungarology, Bucharest), Zsófia BÉCSY (University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Philosophy, Pécs), Adrián BENE (University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Romance Studies, Pécs), Zoltán DÉVAVÁRI (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica), Emese EGYED (Babeş-Bolyai University, The Faculty of Letters, The Department of Hungarian Literary Studies, Cluj-Napoca), Edit KATONA (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Novi Sad), Bernadette KÖVÉRNÉ NAGYHÁZI (Hungarian University of Agriculture and Environmental Sciences [MATE], Kaposvár Campus), Katalin LAJOS (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Miercurea Ciuk), Vilma-Irén MIHÁLY (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Miercurea Ciuk), Miklós NÉMETH (University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Hungarian Language and Literature, Szeged), Róbert PAIC (University of Pécs, Faculty of Sciences, Institute of Sport Science and Physical Education, Pécs), Lajos SOMOGYVÁRI (University of Pannonia, Faculty of Modern Philology and Social Sciences, Teacher Training Department, Veszprém), Renátó TÁMBA ('Reménysugár' Habilitation Institute, Budapest), Zsuzsanna-Mónika TAPODI (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities), Éva TOLDI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Novi Sad), Ferenc TÓVÁRI (University of Pécs, Faculty of Sciences, Institute of Sport Science and Physical Education, Pécs), Júlia VALLASEK (Babeş-Bolyai University, Faculty of Political, Administrative and Communication Sciences, Department of Journalism, Cluj Napoca), Zoltán VIRÁG (University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Contemporary Hungarian Literature, Szeged).

UDC-classification: Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

English translator, proof-reader, Serbian translator: Kornélia ÓDRI

Lector and proof-reader: Márta BUZÁS

Serbian lector and proof-reader: Draginja RAMADANSKI

Technical editor: Csaba BARNA

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

2022

On grounds of the report of the VAP Secretariat of Education, Science and Culture, issue number 413-194/73. VI, this publication is free of purchase tax.

NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY ERDÉLYBEN

BALÁZS Imre József

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár, Románia
balazsimrejozsef@gmail.com

A NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY KÉRDÉSEI AZ ERDÉLYI DRÁMAIRODALOM FELŐL

**Pitanja ženske književne tradicije iz ugla
transilvanijske drame**

**Issues of the female literary tradition from the perspective
of Transylvanian drama**

Az utóbbi két-három évtized elemzései rámutattak arra, hogy a női irodalom kérdésköréhez strukturális értelemben kell közelítenünk, ha pontosabban szeretnénk érteni a kanonizáció és az irodalmi emlékezet mozgásait. A női irodalmi hagyomány létezése, materialitása azt jelenthetné, hogy a női szerzők tapasztalatai, írásgyakorlatai, műfajteremtései dialógusba lépnek egymással, hálózattá szerveződve az irodalmi hagyományon belül. A tanulmány ennek a hagyománykonstrukciónak a lehetőségeit vizsgálja az erdélyi magyar irodalomban, a felejtés mintázatainak négy típusát tételezve annak távlatában, hogy az irodalmi hagyomány vakfoltjai strukturális értelemben is eltüntethetővé váljanak. A mintázatok közül legalább kettőben színházi alkotók is jelen vannak. A színházi szerzők recepciója olyan esettanulmányokat kínál a kérdéskör vizsgálata számára, amelyek felől árnyaltan jellemezhető a női szerzők szerepe az erdélyi magyar irodalmi hagyományban.

Kulcsszavak: irodalmi mező, kanonizáció, műfaj-hierarchia, női irodalom, színház

Általános észrevételek

Magyar nyelvterületen a nők irodalmi mezőben elfoglalt helye szükség-szerűen kapcsolódik a mindenkori társadalomtörténeti kontextushoz. A XIX. századig ez a közeg meglehetősen behatárolt szerepeket írt elő a nők számára, majd a modernizáció dinamikáját követve elindult a diverzifikáció folyamata.

Kádár Judit összefoglalója arra figyelmeztet, hogy a nők helyzetének átalakulása egyrészt összefügg az iparosodás folyamatával, amelynek során a korábbinál képzetesebb női munkaerő bevonása vált szükségessé a különböző termelési területeken; Magyarországon a gimnáziumok 1892-től, az egyetemek pedig (kezdetben csak a bölcsészettudományi, orvosi és gyógyszerészeti karok) 1895-től nyíltak meg a lányok számára (Kádár 2014, 13). A női választójog 1918-as és 1919-es előzményeket követően Magyarországon végül csak 1922-ben vált hatályossá, ennek általánosságát azonban számos elem (iskolázottság, életkor, hosszú idő óta tartó helyben lakás stb.) korlátozta a két világháború közötti időszakban. Romániában is hasonlóan szigorú feltételekkel, de jóval később, 1938-ban vált hatályossá a nők szavazati jogára vonatkozó törvény. Valójában mindkét országban csak a második világháború után nyílt lehetőség a szavazati jog széles körű gyakorlására.

Azt tehát, hogy a női szerzők milyen közönségre számítva, milyen képzettségi lehetőségekkel, milyen tájékozottsággal léptek be az irodalmi professzionalizáció terepére az elmúlt száz évben, ezeknek az adatoknak a függvényében kell megítelnünk. Úgy gondolhatjuk, hogy a magyar kultúrában a két világháború közötti időszak női szereplehetőségeit (beleértve az erdélyi közegben aktív nőírókét) még nagyon is meghatározta az említett, képzéssel, politikai döntéshozattal kapcsolatos korlátozások, a kanonizáció szempontjából utólag fontosnak bizonyuló intézményekben részt vevő nők arányai pedig igen nagy mértékben éppen ezeket a lehetőségeket tükrözik.

Ugyanakkor azt, hogy erről az időszakról utólag milyen történetek mesélhetők, nem szükségszerű eleve a férfidominancia által kódolt arányoknak meghatároznia. A történelemírás fontos fejleménye volt a hetvenes–nyolcvanas években az úgynevezett „kompenzációs” iskola *herstory*jainak korszaka: olyan női történetek felszínre hozatala, amelyek a korábbi történetírói iskolák „nagy történeti” preferenciái következtében eleve kívül kerültek a történelemírás körén (Pető 2003, 527–528). Ennek a korszaknak az adatgyűjtő, felhalmozó, korábban kiaknázatlanul maradt forrásokra, intézménytörténeti vonatkozásokra figyelmet fordító kutatásai a társadalmi nemek vizsgálatának későbbi, újabb és újabb teoretikus belátások szempontjait hasznosító megközelítéseiben egyre strukturáltabb módon mutattak fel komplex összefüggéseket a nők által megélt és működtetett kultúrában.

A kutatások szerint korántsem magától értetődő ebben a kontextusban, hogy melyek a jellemzői annak a női pozíciónak, ahonnan lehetővé válik a nyilvános megszólalás, és amelyek a szerzői identitást meghatározza. Séllei Nóra például a XIX. századi angol nőírók karriermintáit elemezve a következőképpen jelöli ki saját kérdésirányait:

miféle tabuk szabályozták, miféle kulturális korlátok vették körül az írónőt és a nőt mint szubjektumot, mint a pszichoszociális folyamatok és kulturális diszkurzusok produktumát. [...] miként viszonyulnak ezek a szövegek egyrészt a domináns (férfi)irodalomhoz, másrészt miképpen jön létre – mind a kanonizált irodalomra, mind pedig a női irodalmi hagyományra tett intertextuális utalások révén is – a női hang a 19. század angol irodalmában. Az elemzett szövegekből az tűnik ki, hogy a 19. században az írónők – tudatosan vagy öntudatlanul – mind újraírták a regényirodalom meghatározó műfajait, részben azért, hogy próbára tegyék a rendelkezésre álló narratívákat, vajon mennyire alkalmasak a női szempontú narratívák kifejezésére, részben pedig azért, hogy kialakítsák azokat az alternatív elbeszélő modelleket, amelyekben otthon érezhetik magukat (Séllei 1999, 366).

Vagyis az egyik lehetséges út a kanonizáció felé valamiféle kreatív beleíródást és eltérítést feltételezett, a domináns férfihagyomány kevésbé látványos kimozdítását. Hasonló dinamikát leginkább Kaffka Margit kapcsán írt le részletesebben a magyar irodalomtörténet-írás.

Egy másik, korlátozottabb lehetőségekkel járó útvonal a kulturális mező szabadabban hagyott, nem-domináns színterein való jelenlétből fakadt. A populáris(abb) műfajok felé történő tájékozódás, a családi lapok szcénáján kibontakozó írói munkásság, a naplóműfajjal érintkező tanúságtevő irodalom olyan lehetőségeket nyújtottak a nőírói karriernek kibontakozása számára, amelyekben eleve nem a kanonikus irodalom fősodra volt az elsődleges támpont és minta (Kádár 2014, 6). Ez a vonulat, mint Kádár Judit rámutat, meghatározhatta vagy megerősíthette volna az 1944 előtti időszakban azt az intézményesülést, hagyománnyá válást, amelyikbe problémátlanabban és nagyobb figyelmet kapva épülhettek volna be olyan szubverzív, élvonalbeli teljesítmények is, mint Czóbel Minka vagy Erdős Renée modernista költészete. Kádár tézise szerint „a huszadik század első felében kialakulóban volt egy női irodalmi hagyomány, amely 1945 után a hatalom erőszakos beavatkozása következtében megszakadt” (Kádár 2014, 6). A magyar irodalmi hagyománynak ez a rétege, amely egyszerre kapta meg a „polgári” és a „lektúr” címkéket, a két világháború közti irodalom más szegmenseivel együtt „álirodalomként” vált a tudatos, irányított felejtés tárgyává.

Hogy miért és milyen értelemben lehetne fontos a női irodalmi hagyomány mint konstrukció, azzal kapcsolatban leginkább Menyhért Anna érveit tartom megfontolandónak. A női írásmód hagyománnyá válása azt is eredményezhetné, hogy „a nem harcias nyelv, a befogadó attitűd, az asszociatív gondolkodás, a nem hierarchikus, személyes és nyitott szemlélet” nagyobb eséllyel válhatna részévé az irodalomról szóló diskurzusnak, vagy hogy a másokkal való viszony-

ban kialakuló identitás, a kapcsolati hálókra eső fókusz tematikusan és szemléleti értelemben egyaránt releváns modellekké válhatnak a történeti visszatekintésekben (Menyhért 2013, 23–24). Természetesen Menyhért Anna nem esszenciális női jellegzetességekről beszél itt, hanem olyan történelmi-szocializációs mintákról, amelyek empirikusan jelen vannak az elmúlt közel százötven év női szövegeiben, és a kultúrában működtetett bináris oppozíciók nyomán tradicionálisan leértékeltnek számítottak. A hagyomány hiánya a női szerzők számára jelentheti a minták hiányát, amely mintákat így mindig újra és újra ki kell találni – Menyhért szerint búvópatakszerű hagyományról van szó a magyar irodalomban (Menyhért 2013, 20). Egy konkrét példát és következményt kiemelve: „ha például Erdős Renée verseit nem felejtjük el (és ki a kánonból), Nemes Nagy Ágnes is viszonyulhatott volna másként nőies verseihez: nem kellett volna – a korabeli irodalmi normákat és mércéket interiorizálva – egész életében titkolnia őket. Ez pedig nyilvánvalóan felszabadító hatással lett volna a mai költészetre is” (Menyhért 2013, 21). Egy lehetséges út, és egyben a női irodalmi hagyomány megkonstruálásának támpontja újabb, női irodalom szövegei számára adekvát kategóriák, műfajok, mércék megtalálása lehet, magának a kánonnak a nyitottabbá tétele, illetve egy másfajta kánon reményében (Menyhért 2013, 177). Nyilvánvaló, hogy ebben az értelemben a nőírók által írt művek tudatos dialógusba állítása a követendő stratégia, hiszen ilyen jellegű, empirikus vizsgálódások nyomán alakulhatnak ki reális tipológiák, ismétlődő irodalomtörténeti mintázatok, és egyben kikerülhetővé válik a külsődleges, normatív, esszencializált nemi sztereotípiák kiszámítható visszaolvasása.

Menyhért könyvéből kiolvasható, hogy ez a másfajta kánon többek közt újraírhatná azokat a viszonyrendszereket is, amelyben a női író munkássága valamiképpen férfiszerzők életművének „függelékeként” válik értelmezetté. Borgos Anna kutatásai a *Portrét a Másikról* című könyvében (Borgos 2007), vagy Földes Györgyi írásai a magyar avantgárd nőíróiról (Földes 2021) meggyőzően mutatják ki azt az interpretációs mintázatot, amelyikben a *Nyugat* körének szerzői, vagy a tízes–húszas évek magyar progresszív nőírói férfi társak-hozzá tartozók árnyékában válnak értelmezések tárgyává. Ezt a mintázatot természetesen a szorosabban vett témánk, az erdélyi magyar nőirodalmi hagyomány esetében is felfedezhetjük, olyan szerzőpárosok esetében, mint a testvérpár Erdélyi Ágnes / Radnóti Miklós, Becski Irén / Becski Andor, a feleség/férj Hervay Gizella / Szilágyi Domokos, Varró Ilona / Székely János, Telegdi Magda / Veress Zoltán, Polcz Alaine / Mészöly Miklós, vagy akár az apa-gyermek viszonyt tekintve Szemlér Ferenc / Lendvai Éva, Thury Zoltán / Thury Zsuzsa.

A fentebbi, szakirodalom-összegző áttekintést követően pontosabban körvonalazhatóak az emlékezés/felejtés dinamikát meghatározó szempontok a magyar

irodalmi közegben. Így már megelőlegezhetővé válik egy olyan tipológia is, amely kifejezetten az erdélyi magyar irodalom szövegtörzsét érinti. Egy korábbi, erre a kérdéskörre összpontosító írásomban a felejtés mintázatainak négy típusát összegeztem, amely négy nőírói csoportot feltételez az erdélyi közegben (természetesen azzal együtt, hogy elvileg további ilyen csoportok és mintázatok is azonosíthatók lehetnek): 1. „konzervatív nőírók” csoportja (Szabó Mária, P. Gulácsy Irén stb.); 2. baloldali nőírók a két világháború közötti időszakban (Erdélyi Ágnes, Nagy Karola, Heves Renée, Becski Irén stb.); 3. a holokauszt-irodalom női szerzői (Harsányi Zimra, Hegedűsné Molnár Anna, Földes Mária stb.); 4. a „periferikus” műfajokban alkotó nők (gyermekirodalom, önéletrajzi művek, történelmi regények, színpadi művek – Marton Lili, Csire Gabriella, Nagy Borbála, Földes Mária stb.) (Balázs 2022, 7–8). Az alábbiakban a színpadi szerzők tevékenysége kapcsán vizsgálom meg esettanulmány-szerűen néhány példát.

Színház és társadalmi nem

Első megközelítésben pontatlannak tűnhet a színművek és a színházi tevékenység besorolása az irodalomtörténet nem-kanonikus regiszterébe – kifejezetten az erdélyi magyar irodalomtörténet szempontjából azonban alighanem egyetlen olyan korszakot tudunk megjelölni, amikor az elmúlt száz évben a színház kiemelt szerepet játszott az irodalmi tudatformálás szempontjából: az 1970-es évek történelmi drámáinak Sütő András, Székely János, Páskándi Géza és Kocsis István fémjelzte korszakában. Ebben az időszakban a színházi kultúra annak a közösségi tapasztalatnak a megélésére is építhetett, amely a cenzúra körülményei között történő burkolt üzenetközvetítés katarzispotenciáljából fakadt. Ebben a színházi paradigmában tehát maga a színházi nyelv egy olyan identitásjáték részeként nyilvánult meg, amely plusztöltetet adott a színházi szövegnek, és az nemzeti, illetőleg kisebbségi ügygé vált, a hatalom természetére reflektálva, ellenzéki szereplehetőségeket megjelenítve.

Kérdés azonban, hogy a színházi műfajok folyamatos jelenléte az irodalmárok életében miért nem vezetett más, hasonlóan kiemelt irodalomtörténeti pillanatokhoz. Egyáltalán: fontos reflektálnunk arra, hogy a színházi műfajokban esetleg sikeres nőírók milyen eséllyel indulnak az irodalmi emlékezetben való jelenlét kapcsán. Mi a státusa tehát a drámának az irodalmi mezőben?

Történetileg Pierre Bourdieu mezőelméletéig érdemes visszamennünk, hiszen ő világít rá arra, ahogyan az önelvű művészet paradigmája létrejött a polgári társadalom keretei között. Elemzése arra mutat rá, hogy a XIX. század végére a piaci, üzleti haszon szerinti hierarchia és a presztízs szerinti hierarchia fordítottan érvényesül: míg a piac a színház, regény, költészet sorrendet állítja fel, a kanonikus rang szempontjából fordított, költészet, regény, színház sorrend

érvényesül a francia modernségben (Bourdieu 2013, 135). Noha a XX. század folyamán a Bourdieu-féle irodalmi mező váratlan irányokban módosul, különösen az államilag kontrollált irodalomrendszerekben, mint amilyen az 1945 utáni erdélyi magyar irodalom is, a kánonok alaphangoltságában még mindig érvényesülhet valamelyest a modernségben megalapozott paradigma.

Egy másik, társadalmi nemek kategóriái által átszínezett szempontra Csehy Zoltán hívja fel a figyelmet friss tanulmányában: „A színészet eleve nőies szakmának számít” (Csehy 2020, 208). Észrevétele elsősorban történetileg, a húszas-harmincas évek horizontjában értendő természetesen, referenciái Erdős Renée 1923-as regénye, *A nagy sikoly*, illetve Márai Sándor 1930-as kötete, a *Zendülők*. Gondolatmenetem szempontjából ugyan nem központi jelentőségű tényező ez, Csehy észrevétele mégis figyelmeztet annak fontosságára, hogy a színház és irodalmi kultúra viszonyát komplex összefüggések között vizsgáljuk. Annak analógiájára, ahogy egy-egy helyzetben a színész mestersége nőiesnek tűnhet, akár magára a műnemre is átsugározhatnak a kulturális képzelet hasonló alakzatai.

Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy a drámaírói foglalkoztatottság szempontjából más arányok érvényesülnének a színpadi szerzők körében, mint a kanonikus irodalmi műfajok tekintetében. Kötő József összegzése alapján például megállapítható, hogy a kolozsvári magyar színházban 1918 és 1940 között nyolcvankét előadást mutattak be kortárs szerzőktől, ezek közül öt darabnak a szerzője volt nő (P. Gulácsy Irén, Thury Zsuzsa, Marton Lili) (Kötő 1967, 1495-1496). A bemutatott daraboknak következésképpen 6,09 százalékát írták nők, ez az arány nagyjából megfeleltethető az erdélyi magyar irodalom kanonikus intézményeiben és szakmunkáiban való női jelenlét arányainak az 1989 előtti időszakban (Balázs 2022). Az 1944 utáni időszakra vonatkozólag lényegesen nagyobb adatmennyiséget kellene összegezni, de az arányok itt sem másak lényegileg, a szerzői névsor pedig nagyrészt átfedésben van az irodalomtörténeti munkákban is szereplő névsorokkal, színpadi szerzőkként Nagy Borbála, Marton Lili, Simon Magda, Földes Mária, Novák Anna / Harsányi Zimra tűnnek fel az erdélyi magyar szerzők közül (Kántor-Kötő 1998).

Két példával érzékeltetem az alábbiakban röviden a női drámaírók fogadtatásának néhány jellemzőjét.

Thury Zsuzsa némi szkepszissel számol be emlékiratában három egyfelvonásosból álló, *In flagranti* címmel játszott darabjának 1935-ös bemutatójáról (Thury 1979, 338-343). A közönség előtti félszegség, illetve az, hogy összesen kétszer játszották a darabot, természetesen befolyásolja a visszafogott leírást. Izgalmas, hogy a *Hölgyfutár* című lap cikkírója (alighanem Sz. Szappanyos Gabriella, a kiadvány szerkesztője) többszörösen is él nemi sztereotípiákkal Thury drámaírói teljesítményének pozitív méltatása során:

Valljuk be: senki sem gondolta, hogy ez a sokoldalú, színes fiatal író nő a színpadon is ilyen derekasan és túlon túl „férfiasan” állja meg a helyét. [...] Végeredményben mindhárom darabot csak nő írhatta meg. Férfi ennyire nem lehet be a nő tekervényes, pózokkal és szeszélyekkel eltakart lelki életébe. Thury Zsuzsa könnyörtelenül és nyitott szemmel bánt témáival (Anonim 1935, 19).

A „férfiasan” megoldott feladat alighanem a nehezebb út választására, illetve a sikeres megoldásra vonatkozik. A cikkíró figyel a női szempont relevanciájára, de részletesebben nem fejt ki, miben véli azonosíthatónak a szerző női perspektívájának sajátosságait.

A szerző számára a kivételesség érzése maradt meg a darab története és bemutatója kapcsán:

Sokan voltak a színházban, de nem kelt el minden jegy; a közönségnek szokatlan volt az egyfelvonásos. A végén mégis kibotorkáltam, s hajlongtam félszegen, azután fölment mögöttem a függöny, s az egész színpad tele volt virágkosárral, csokrokkal. Két konflis hozta haza a virágaimat, a mellékelt névjegyeket ma is őrzöm. [...] Amint említettem, en suite kétszer ment az *In flagranti*. Az erkölcsi sikerre nem panaszkodhatok, még néhány lejt is kaptam a színháztól s a büszke tudatot, hogy színpadi szerző vagyok (Thury 1979, 343).

A történet leginkább arra enged következtetni, hogy akárcsak a Bourdieu-féle modellben, a két világháború közötti Erdélyben a színház a sikernek olyasfajta, piacival érintkező külsőségeit nyújtja, amelyek nem átvihetők az irodalmi karrierbe. Thury számára végső soron az élmény egyszeri, megismételhetetlen marad – később arról is beszámol, hogy további színpadi próbálkozásait, bemutatók lehetősége híján, elégeti.

A második világháború utáni időszakban a legtöbbet játszott alkotók közé sorolhatjuk Földes Máriát, aki azon szerzők közé tartozik, akik drámaíróként bukkannak fel Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetében. Utóbb *A séta* című holokausztkönyve vált szélesebb körben is ismertté (Földes 1974). Némileg rendhagyó, hogy 1968-ban Földes Máriának öt színművet tartalmazó drámakötete jelenik meg *A hetedik, az áruló* címmel, 360 oldalon (Földes 1968). A színművek közül a Kántor-Láng a *Baleset az új utcában* riportjellegű megközelítésmódját emeli ki, illetve a modern dráma reprezentánsaként a címadó darabot említi, Dürrenmatt, illetve Reginald Rose lehetséges hatására utalva. Kevésbé fogékony ugyanakkor az irodalomtörténeti mű a kötet holokausztdrámájára (*Hölgy a barakkban*), a vígjátéki megközelítésre (*A hagyatéék*), illetve a *Hétköznapok* című, polgári és szocialista világ összeütközését a polgári dráma

eszközeivel ábrázoló megközelítésre (Kántor-Láng 1973, 240-244). Ezeknek a műveknek a mellékesként való kezelése ismét strukturális értelemben is jelentéssé lehet - műfaj-hierarchiákról, korabeli tabukról egyaránt jelzést adhat számunkra.

A drámák és *A séta* utóéletére mintegy másfél évtizedig rányomja a bélyegét az, hogy Földes Mária 1974-ben távozik Romániából, és emigrációja – ahogy sok más sorstársáé – egyet jelent a romániai nyilvánosságból való törléssel (Tomba 2021, 85). Földes Mária darabjai így nem válnak részévé annak a narratívának sem, amely – különösen a hetvenes évek történelmi drámáira építve – időlegetesen előtérbe állítja az erdélyi drámaírók munkásságát.

Összességében ezek a példák alátámaszthatják azt az észrevételt, hogy a kanonizáció szempontjából a marginalizációt eredményező tényezők mintegy összeadódnak, és egy interszekcionalista megközelítés számára is relevánssá válhatnak: Thury Zsuzsa recepciója esetében, mint láttuk, egyaránt előkerül a női státus, a műfaj-hierarchiában szokatlan műfaj (egyfelvonásos), illetve az egyszerűség kérdése; Földes esetében a tabusítás, illetve az emigrációs helyzet. Hasonló jellegzetességekre figyelmeztet Tomba Andrea egy másik szerző, Harsányi Zimra / Novák Anna kapcsán, aki például saját drámaírói életművének elemeit emigrációs helyzetben ugyancsak műfaj-hierarchiai érvekkel értékeli le utólag (komédiákat írt, mondja) (Tomba 2022, 53), de magát a drámát általában is a szekunder műfajok között említi (Tomba 2022, 54).

Megállapítható tehát, hogy noha maguk a műfajok (komédia, dráma) valamelyest eleve másodlagosnak számítanak a romániai irodalomrendszerben, maga a színházi szféra ennek ellenére nem nyílik meg az irodalomrendszer többi területeihez képest jelentősebb mértékben a női szerzők számára. Ezt a Thury Zsuzsa- emlékirat bizonyos elejtett megjegyzései alapján arra az aspektusra vezettem vissza, hogy a XX. század folyamán a piaci jelenlét lehetősége egy kisebb kultúrában vonzó ellensúllyal kecsegtethette a szerzőket a kánon centrumába való bekerülés egyfajta alternatívájaként. Megfigyelhető tehát, hogy a színpadi szerzők körében sem felülreprezentált a női alkotók csoportja az egyéb irodalmi műfajokhoz képest; státusuk, kanonikus pozíciójuk pedig a korszak műfaj-hierarchiáinak, a színházzal kapcsolatos mindenkori aktuális elvárások függvényében alakul.

Irodalom

Anonim. 1935. Thury Zsuzsa: In flagranti. *Hölgyfutár* (3): 19.

Balázs Imre József. 2022. A női irodalmi hagyomány lehetőségei az erdélyi magyar irodalomban. *Korunk* (4): 5-12.

Borgos Anna. 2007. *Portrék a Másikról: Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Budapest: Noran.

- Bourdieu, Pierre. 2013. *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Ford. Seregi Tamás. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- Csehy Zoltán. 2020. Az elmásítás mechanizmusai. In Uő: *Arctalanság, arcadás, arcrongálás: Önláttatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*. Budapest: Reciti.
- Földes Györgyi. 2021. *Akit „nem látni az erdőben”*: Avangárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban. Budapest: Balassi.
- Földes Mária. 1968. *A hetedik, az áruló*. Bukarest: Irodalmi.
- Földes Mária. 1974. *A séta*. Bukarest: Kriterion.
- Kádár Judit. 2014. *Engedelmes lázadók: Magyar írónők és nőideál-konstrukciók a 20. század első felében*. Pécs: Jelenkor.
- Kántor Lajos – Kötő József. 1998. *Magyar színház Erdélyben: 1919–1992*. București: Integral.
- Kántor Lajos – Láng Gusztáv. 1973. *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest: Kriterion.
- Kötő József. 1967. Drámai irodalmi örökségünk. *Korunk* (11): 1492–1496.
- Menyhért Anna. 2013. *Női irodalmi hagyomány*. Budapest: Napvilág.
- Pető Andrea. 2003. Társadalmi nemek és a nők története. In *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. 333–345. Budapest: Osiris.
- Séllei Nóra. 1999. *Lánnyá válik, s írni kezd: 19. századi angol írónők*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Thury Zsuzsa. 1979. *Barátok és ellenfelek*. Budapest: Szépirodalmi.
- Tompa Andrea. 2021. Háromszoros kisebbségben, elfelejtve. Gondolatok a romániai magyar női holokausztirodalom olvasása közben. *Korunk* (4): 80–87.
- Tompa Andrea. 2022. A mosoly országai: Harsányi Zimra sok élete. *Korunk* (4): 50–58.

Imre Jožef BALAŽ

PITANJA ŽENSKJE KNJIŽEVNE TRADICIJE IZ UGLA TRANSILVANIJSKE DRAME

Analize u poslednje dve-tri decenije pokazale su da pitanju ženske književnosti, ako želimo preciznije da razumemo kretanja kanonizacije i književnog sećanja, valja pristupiti strukturalno. Postojanje i materijalnost ženske književne tradicije mogli bi značiti da iskustva, spisateljske prakse i žanrovsko stvaralaštvo autorki stupaju u međusobni dijalog, umrežavajući se unutar književne tradicije. Rad istražuje mogućnosti konstrukcija ove tradicije u mađarskoj književnosti u Transilvaniji, postavljajući hipotezu o četiri tipa obrazaca zaborava u perspektivi strukturalnog nestanka slepih tačaka književne tradicije. Od ovih obrazaca najmanje dva uključuju i pozorišne umetnike. Recepcija dramskih pisaca nudi studije slučaja za proučavanje ove problematike, koje su pogodne za nijansirano karakterisanje uloga autorki u transilvanijskoj mađarskoj književnoj tradiciji.

Ključne reči: književno polje, kanonizacija, žanrovska hijerarhija, ženska književnost, pozorište

Imre József BALÁZS

ISSUES OF THE FEMALE LITERARY TRADITION FROM THE PERSPECTIVE OF TRANSYLVANIAN DRAMA

In the last two or three decades, analyses have shown that we need to approach the issue of women's literature in a structural sense if we want to understand more precisely the movements of canonisation and literary memory. The existence and materiality of women's literary tradition could mean that the experiences, writing practices and genre creations of women authors enter into dialogue with each other, networking within the literary tradition. The paper explores the possibilities of this tradition construction in Transylvanian Hungarian literature, postulating four types of patterns of forgetting in the perspective of making the blind spots of the literary tradition structurally disappear. At least two of these patterns involve theatre artists. The reception of the playwrights offers case studies for examining the issue, which can be used to characterize the role of women authors in the Transylvanian Hungarian literary tradition in a nuanced way.

Keywords: literary field, canonisation, genre hierarchy, women's literature, theatre

IRODALOM, IRODALMI FORDÍTÁS, NÉVKUTATÁS

PONGRÁCZ Alex

Nemzeti Közszerzői Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar
Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék
Budapest, Magyarország
Pongracz.Alex@uni-nke.hu

AZ IRODALOM VISSZAVÁG, AVAGY A SZERVEZETI TÚLHATALOM KÉRDÉSEI KAFKA A PER CÍMŰ MUNKÁJÁBAN ÉS GLOBALIZÁLT VILÁGUNKBAN

**Književnost uzvrća udarac, ili pitanje institucionalne
nadmoći u Kafkinom *Procesu* i u našem globalizovanom svetu**

**Literature Strikes Back, or the Question of Organisational
Supremacy in Kafka's *The Trial* and in Our Globalised World**

A tanulmány Franz Kafka *A per* című művét elemzi a szervezeti túlhatalom és a bürokratikus működésmód egyes vonatkozásaira koncentrálna. Emellett párhuzamot von napjaink globális társadalmának hasonló tendenciáival. Az információs/fogyasztói társadalom és a globalizáció „hívószavaival” jellemezhető jelenlegi világrendszerben ugyanis túlon túl sok anomália létezik ahhoz, hogy Kafka írásait újra felfedezzük. A szerző elsősorban a bürokráciaelméletek oldaláról közelítve igyekszik Kafka klasszikus regényét aktualizálni, s tisztában van azzal, hogy a bürokrácia működési mechanizmusának vizsgálatán túlmenően egyéb szempontok is felmerülhetnek a mű interpretációjával összefüggésben. Ezekre az értelmezési lehetőségekre utal ugyan, ám a vizsgálat szempontjából csak periferikusan érinti. A globalizációs tendenciák bekapcsolása a Kafka-elemzésbe a későbbiek folyamán új elemzési kereteknek ágyazhat meg, és új aspektusokkal gyarapíthatja a Kafka-értelmezések tárházát.

Kulcsszavak: Franz Kafka, jog és irodalom, bürokrácia, globalizáció, szervezeti túlhatalom

Habent sua fata libelli – azaz minden könyvnek megvan a maga sorsa, tartotta az ősi mondás. Fokozottan igaz ez a megállapítás a német ajkú, zsidó származású, Prágában tevékenykedő író, Franz Kafka életművére – hiszen az

író végakarata gyanánt arra kérte barátját, bizonyos Max Brodot, hogy néhány kivételtől eltekintve égesse el valamennyi kéziratát, illetve próbálja megtiltani a már megjelent művek újbóli kiadását. Szerencsére a végrendeleti végrehajtó nem Kafka kérésének megfelelően cselekedett, így az író munkái az utókor számára is fennmaradhattak. Ennek köszönhető, hogy számos generáció kószolhatott bele Kafka merev tárgyyszerűségébe: abba a hideg objektivitásba, amellyel a legabszurdabb, leggroteszkebb és legijesztőbb eseményláncolatokat tárgyalja. Ekként „menekült meg” *A per* is, amely meglátásunk szerint a szervezeti túlhatalom kérdéseinek vizsgálatára, ezen keresztül pedig a globalizáció korunkban érvényesülő tendenciáinak feltérképezésére is kiválóan alkalmas munka.

„Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel letartóztatták. Háziasszonyának, Grubachnénak a szakácsnője, aki nyolc óra tájt naponta behozta a reggelijét, ezúttal nem jött” (Kafka 1968, 9). Ezekkel a már-már kultikusnak tekinthető sorokkal kezdődik Kafka monumentális alkotása, *A per*. Kafka közismerten a bürokrácia, a „dokumentummá silányított” ember, a „beírtak engem mindenféle könyvbe” jelenségének hiteles krónikása¹, aki groteszk, paradox módon, szürreális elemekkel tarkított műveiben reális képet igyekszik festeni a társadalomban tapasztalható elidegenedés folyamatáról.² Kafka hősei képtelenné válnak arra, hogy a saját sorsuk felől döntsenek; „szabad akaratuk legfeljebb illúzió, a velük zajló történéseknek elszenvetői, nem pedig alakítói” – érvel Filó Mihály (Filó 2020, 209). A karkai megközelítésben a modern társadalom egy cél nélkül lebegő entitás, a talaját vesztett, abszurd és felfoghatatlan világ értelmetlen halandzsát produkáló tolmácsa, amelynek végláthatatlan bürokratikus processzusai az emberi lét minden mozzanatát áthatják. Valahogy úgy, ahogyan Max Weber beszélt a szerinte egyébként pozitív jellemzőkkel rendelkező bürokrácia lehetséges elfajzásáról:

A bürokrácia egy élettelen gép: megmerevedett szellem. [...] Ez a gép [...] munkálkodik ma azon, hogy felépítse a jövő szolgátságának házát, ahova az emberek egykor talán tehetetlenül fejet hajtva kényszerülnek majd belépni, mint az óegyiptomi állam fellahjai, ha ügyeik intézésében szemükben a végső és egyetlen érték kizárólag a technikailag jó, azaz a racionális hivatalnoki igazgatás és gondoskodás marad (Weber 1970, 403).

---

¹ Kafka nyilatkozta egy alkalommal beszélgetőpartnere, bizonyos Janouch felvetésére, hogy a hivatalnokok nem ölnék embert – vagy talán mégis: „eleven, formálódni képes emberekből halott, változtathatatlan aktaszámot csinálnak”. Márpedig Kafka a prágai Munkás-Balesetbiztosító tisztviselőjeként igazán tudhatta, hogy mit jelentett az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatási szervezetrendszerének része lenni (Janouch 1972, 36).

² „Egy Kafka-könyv a maga szerény lehetőségei között [...] éppenséggel a diszharmónia, a megbillent egyensúly, a cserepekre tört teljesség, egyén és társadalmi valóság reménytelen szembenállásának ábrázolásával szembesíti az olvasót” (Pók 1981, 10).

Mert miről is szólnak nagy vonalakban a művész alkotásai? Ugyanarról a rideg és elidegenedett világról, amelyről Nyikolaj Vasziljevics Gogol, Kosztolányi Dezső vagy éppen József Attila bizonyos művei is: a bürokrácia labirintusában eltévedt, „kartoték-adattá” és dokumentummá silányított emberről, aki nem találja az Ariadné-fonalat, miként az a Josef K. sem, aki Dávidként próbálna szembeszállni a „Szervezet” Góliátjaival, ám ő maga még parittyával sem rendelkezik az egyenlőtlen küzdelemben. A *per* ennek köszönhetően az egzisztenciális bizonytalanságot és az egyén instabil társadalmi pozícióját kívánja sugallni. A világ, amelyben K.-nak vegetálnia kell, groteszk, abszurd és misztikus komponensekkel átszőtt. Szinte ellentéte a mindennapi tudatunk által érzékelt, általunk racionálisként tételezett világnak – mondhatnánk, bár gyakran érezzük úgy magunk is, hogy teljességgel ki vagyunk szolgáltatva az Univerzum törvényeinek.

Josef képtelen felébredni abból a lidérces álomból, amelybe a kaotikus és kazuisztikus szabályokat gyártó államgépezet kergette őt. K. úr az arctalan hatalomnak, az orwelli „Nagy Testvér” kénye-kedvének kiszolgáltatott, állandó felügyelet és kontroll alatt tartott individuum. Kafka írásaiban félreérthetetlenül olyan atmoszféra bontakozik ki, amelyben az abnormális szinte észrevétlenül avanszálódik normálissá. Rónay László szerint ebben a légkörben a klasszikus polgári életideál dekadenciája jelenik meg, és az ember létében egyre inkább a jog veszi át a kohéziós szerepet (Rónay 1994, 207). E groteszk módon ábrázolt világban a normaanyag talán nem sokban különbözik a premodern, ókori és feudális keretek között érvényesülő jogtól, ahol is a nagy birodalmak despotái, valamint a teljhatalmú monarchák a Pater Iustitiae, azaz az igazság atyjának pozíciójából nyilatkoztatták ki a megkérdőjelezhetetlen jelleggel érvényesülő akaratukat (Kulcsár 2005, 22), omnipotens jogteremtésüknek pedig csak kevés korlátja volt.³ Max Weber jellemezte akként a korábbi szisztéma bürokratikus vonatkozásait, hogy a német császár „isteni joggal felruházott dilettáns uralkodóként” funkcionált, a bürokrácia nemes egyszerűséggel bitorolta a hatalmi pozíciót a társadalomban, főként azért, hogy kisajátította a relevánsabb politikai döntések meghozatalának jogát – ám a porosz hivatalnoki kar szinte teljességgel alkalmatlan volt eme obligációk ellátására (Kalenszkij 1983, 113).

³ Jean Bodin szerint mindössze az isteni és a természeti törvények képesek a szuverén uralkodó, a fejedelm döntéseinek bizonyos szintű lerontására (Bodin 1987, 80). Thomas Hobbes uralkodói szuverenitásról alkotott koncepciója ennél már tovább „merészkedett”. Ugyan a „halandó Istenként” funkcionáló Leviatán akkora hatalommal rendelkezik, hogy a „megfélemlítés eszközével élve mindenki akaratát a belső békére és a külső ellenséggel szembeni kölcsönös összetartásra irányítja” – mégis szüksége van az állampolgár legitimációra. Ez az a momentum, amelynek révén az állami rendnek alávetetteknek önként kell beleegyezniük az elkülönült köz hatalom létezésébe és fennállásába (Hobbes 2001, 197).

Durkheim a „szent eljogiasítódásaként” tétélezte azt a folyamatot, amelynek során a vallási normativitástól a jogi normativitás stádiumáig jutottak el (Némedi 1996, 272–305).⁴ Sokan azonban a vázolt tendenciákkal szemben is szkeptikusan viselkedtek. Maga a jogpozitivistá Hans Kelsen, a metajurisztikus, jogon túlmutató tényezőket elméletéből – legalábbis eleinte – következetesen kizáró jogbölcse is hangsúlyozta, hogy a Hegel által oly alaposan elemzett polgári társadalom dinamikája, amely a hosszú évszázadok múltán az alkotmányosság – jogbiztonság – közbiztonság triászát uralt „kelepcébe” szorította az államhatalom működését, szinte csak egyetlen szempontból bizonyult sikeres játékosnak.

A demokratikus ideológia terjedése sikerrel kendőzte el és tette elviselhetővé a hatalomnak való alávetettség realitását: az állam a leghidegebb szörnyeteg minden szörnyeteg közül. Hideg még a hazugsága is, és szájából a hazugság kígyózik elő: „Én, az állam vagyok a nép” (Kelsen 1929, 16).

(Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a fentiekben ugyan a polgári társadalom bürokratikus világára vetített kritikákra fókuszáltunk, ám az is leszögezhető, hogy a bürokrácia – dacára annak, hogy a tudományos szocializmus egyik centrum kérdésének éppen az „állam elhalása” [Lenin 1952, 497–498] bizonyult, a szocialista társadalmakban ugrásszerűen növekedett meg, totális szabályozás alá vonva az élet szinte minden szféráját.)

A Kafka által papírra vetett mű lapjain tehát ebben a túlbürokratizált közegben követhetjük nyomon a főhős kálváriáját, a nagy Pert, amelynek kilátástalan, bürokratikus eljárási „cselekményei” lassan hálóként kezdik befogni a csinovnyik életének minden mozzanatát. K.-val szemben bünvádi eljárás indul, amelyben minden jel szerint előbb várható ítélet, mint vádindítvány; még azt sem adják tudtára, hogy mi is a „vád titokzatos tárgya”. Ebben az abszurd közegben szinte „törvényszerűen” érvényesül számos, a mai jogfelfogásunk szempontjából abszurd jelenség. A teljesség igénye nélkül: a bírák törvénykönyvek helyett *Káma-szútra*-szerű ponyvákban ítéleznek; a tárgyalóteremben nem utasítják rendre a törvényszéki szolga hitvesével szeretkező joghallgatót; a jognak asztalánál senki sem egyenlő; a jogbiztonság és a törvényesség formális elveit szinte óránként vágják sutba. Így talán nem is olyan meglepő, hogy ismeretlenek az olyan alapvető eljárásjogi fogalmak, mint az ártatlanság vételeme, a tisztességes eljárásból való jog, a fegyverek egyenlőségének elve, vagy éppen a szabályszerű idézés. „Megszokott” ekként az is, hogy a piszkos lakások helyiségeiben kiala-

---

⁴ Carl Schmitt hasonló szavakkal jellemezte a folyamatot: szerinte a jogászok „kiköltöztek” az egyházból, megvalósult exodusuk a „szent hegyről a profán területére” (Cs. Kiss 2002, 285).

kított „tárgyalótermekben” senki sem képviseli a törvényes vádat, a bírók pedig mechanikusan ismételtetik zavaros fejtegetéseiket a vádlott bűnösségéről.

Zatonszkij mutatott rá, hogy *A perben* szerepeltetett bíróság annyiban nem tekinthető hivatalos fórumnak, hogy irodái különböző padlásokon helyezkednek el. Ennek ellenére is „szükségszerűnek” kell elfogadnunk, hogy a bíróság szervezete omnipotens, mindenható: minden ház minden padlásán, tehát térben kiterjedten is jelen van (Zatonszkij 1967, 36). Az irodák és hivatalnokok minőszi labirintusában egy végtelen és felfoghatatlan hierarchia léte bontakozik ki; „gyanús terek” expanziójának lehetünk tanúi a regény cselekményének előrehaladtával (Deleuze–Guattari 2009, 25). *A per* Orson Welles által rendezett filmes adaptációjában (1962) egyébként ezek az egymástól el sem szeparált, ugyanakkor geometriai szabályszerűségek szerint elhelyezkedő „irodahelyiségek” érzékletesen szimbolizálják az egyén kiszolgáltatottságát a Hatalommal szemben.

A „Szervezet”, a bíróság mindent és mindenkit ural: mindenki szem a láncban – persze nem kell mindent igaznak tartanunk, csak szükségszerűnek, ezzel avatva világrenddé a hazugságot (Kafka 1968, 179). Ahogy Josef K. fogalmaz improvizált védőbeszédében a „vizsgálati meghallgatás” alkalmával: a bíróság minden megnyilatkozása és aktusa mögött egy nagy szervezet rejlik, de ez a szervezet nem azonos az igazságszolgáltatás független hatalmi ágával; sokkal inkább az egész társadalmat pókhálóként befonó és anonimitásba burkolódzó csoportosulásról van szó, amely ártatlan embereket tartóztat le, és indít ellenük esztelen eljárásokat (Kafka 1968, 43). Ehhez a groteszk jogrendszerbeli állapothoz pedig szemrebbenés nélkül asszisztálnak az ügyvédek mellett a fura világ hölgyei is: „a nőknek van hatalmuk” (Kafka 1968, 172) – replikázik K. a pap szószékről elhangzott kritikájára, amely szerint túl sokszor kereste a szebbik nem képviselőinek segítségét. Burstner kisasszonyt még Josef akarta bevezetni a szerelem nevű stúdium rejtelseibe, de Leni, az ügyvéd ápolónője, illetve a törvényszéki szolga cserfes felesége számára már K. jelent vonzó alternatívát: „a vádlottak a legszebbek. [...] Persze, a szépek közt különösen szépek is akadnak. De szépnek mind szép” (Kafka 1968, 151). Pók Lajos mutatott rá, hogy Kafka nőalakjai (köztük a fentebb is említett figurák) a nyugtalanság, a szenny és az önzés képzetét keltik (Pók 1981, 178). Olvasatunkban ezek az alakok a Szervezet segéderőit és asszisztenciáját jelentik⁵, miként a globalizáció gépezete sem

⁵ Deleuze és Guattari interpretációja szerint pedig a fentebb idézett illyési mondattal egyezően valójában szinte mindenki a bíróság alkalmazottja: a gyűlésre emlékeztető bírósági meghallgatás hallgatósága, a templomban prédikáló börtönkáplár, Titorelli, a festő, a kétes hírű fiatalasszonyok, de még a festő „műterme” körül lebzselő perverz kislányok is (Deleuze–Guattari 2009, 99). Josef K. szerint pedig a Szervezet integráns figurái az örök, a felügyelők, a vizsgálóbírók, talán még a csendőrök és a hóhérok is. A „vesszőzs” jelenet is arra enged következtetni, hogy a Szervezet mindenütt jelen van, még K. munkahelyén is.

működhetne a helyi végrehajtók támogató segédkezése nélkül. Milton Friedman és Friedrich August Hayek monetarista tanai, amelyek a piaci fundamentalizmus előfutárjaiként az államnak a gazdaság terepéből való kivonulását hangsúlyozták, feltehetően porba hullottak volna, ha Margaret Thatcher (1979) és Ronald Reagan (1980) – majd más kormányzatok – nem részesítették volna őket közhatalmi patronálásban.

Kállai R. Gábor meglátása szerint a „kafkológusok” mindig akkor kezdtek analízálni az író műveit, amikor válság alakult ki a társadalmi szférákban. Így a Kafka-olvasatok elterjedésének első igazi korszaka a fasizmus, illetve nemzetiszocializmus térnyerése volt: az 1920-as, 1930-as évektől kezdve az autoriter egyéniségek, illetve a brutális és iparszerű diktatúra karkai előképét sulykolták. Később, az 1960-as években, az alternatív mozgalmak mondanivalójának dominánsabbá válásával az elidegenedés, az elmagányosodás és az értelmes élet hiánya lettek a Kafka-elemzők kedvelt toposzai (Kállai R. 2004, 13). A magunk részéről úgy véljük, hogy az információs/fogyasztói társadalom és a globalizáció „hívószavaival” jellemezhető jelenlegi világrendszerben túlon túl sok anomália létezik ahhoz, hogy Kafka írásait újra felfedezzük. Ez akkor is így van, ha

a globalizáció alatt a kritikusi és gyakran az apogolétai által is értett jelenségegyüttes leírása (liberalizáció, dereguláció, privatizáció, az állam szerepének visszaszorulása – visszaszorítása, a piaci szereplők kíméletlen, csak a profitra fókuszáló magatartása, a reálgazdaságtól elszakadó, önálló életre kelt pénzügyi szféra tevékenysége), a globalizáció fogalma a leggyakrabban nem egyszerűen téves, hanem értelmezési zavarok forrása (Németh 2009, 157).

A globalizáció népszerű toposzai közül csak az egyik a Birodalom entitásának megragadása és elemzése, ám meggyőződésünk szerint ez az aspektus kiválóan alkalmas arra, hogy érzékeltessük a Szervezetben rejlő hatalmi potenciál valós kiterjedtségét.

A Szervezet olyasmi, mint Hardt és Negri Birodalma (*Empire*), a „világ csendőre”: egyszerre mindenütt jelen van, ennek ellenére mégsem tudjuk lokalizálni. Kafka alkotása is ezért időszzerű és aktuális: a Szervezet örökkön jelen van, legfeljebb nem feltétlenül vesszük észre, és a szereplők változnak. Az 1930-as évek Führer-Prinzip uralta, „ezerévesnek” elgondolt birodalomra éppoly érvényes volt a karkai szituáció, mint a bolsevik Szovjetunió és vazallusai kirakatperekét konstruáló megtorló gépezetére; vagy éppen napjaink globalizált kapitalizmusára, ahol is a transznacionális vállalatok, a fogyasztói társadalom piederasztalra emelt regulátorai vagy éppen a kereskedelmi médiumok és bulvárlapok teljesítik be a Friedrich Schiller és Georg F. W. Hegel által említett világtörténelmi ítélszék (Hegel 1911, 271) kíméletlen verdiktjét.

Hardt és Negri már említett munkájukban amellettt érvelnek, hogy

a globális piac és termelés áramköre mellett kialakult egy globális rend, az irányítás új logikája és struktúrája – a szuverenitás új formája. A Birodalom az a politikai tényező, mely szabályozza ezen globális csereforgalmat, ő az a szuverén hatalom, amely kormányozza a világot. [...] A szuverenitás új formát öltött egy sor nemzeti és nemzetek feletti szervezet képében, melyeket kizárólag az irányítás és az ellenőrzés logikája egyesít. [...] A Birodalom irányítóhatalma korlátlan, [...] a társadalmi rend valamennyi regiszterén játszik, a szociális világ mélységei felé terjeszkedik. Uralmának tárgya a társadalmi élet a maga teljességében (Hardt–Negri 2001, XI–XIV).

Ezt a korlátlan politikai hatalmat egészíti ki Campos szerint az „agyonjogiasítás” (*juridical saturation*) Amerikai Egyesült Államokban kifejlesztett gyakorlata, amely a világunkban tapasztalható, nagyfokú deregulációs hullám dacára, paradox módon éppen kiterjeszteni igyekszik a jog társadalomra gyakorolt hatókörét. Ahogy fogalmaz: ez az agyonjogiasító kultúra már nem is ismer olyan társadalmi relációt, amely ne lenne alávetve az állami szervek lehetséges felügyeletének szabályozásának (Campos 1998, 34). Ahogy *A per* nagybácsija is azt szajkózza Josefnek, hogy ügyvédhez kell fordulnia, e szemlélet is azt propagálja, hogy bátran irányítsuk figyelmünket a jogra, mintegy elixírként kezelve azt (Campos 1998, 5). A jogászok ugyanis mintegy a bölcsek kövének birtokosai, hiszen a szerzett tudásuk „amulettje” lenyűgöző erővel rendelkező óriásokká emeli őket. A tudományosnak álcázott, valóban tautológiát eredményező gondolkodásmód jelenkori felmagasztolása átcsap egy axiomatikus, ál-vallásos álcát öltő hitbe, ahol lényegében az irracionalitás mezsgyéjére téved át a racionalizmus (Campos 1998, 150) – akárcsak Kafkánál. Rónay szerint Kafka hőse mind nagyobb hatásfokkal van kiszolgáltatva a jogrendnek,

és mind világosabb számára, hogy azt, bármilyen ismeretekkel rendelkezék is, sosem ismerheti meg, nem láthatja át. Nem igazodik el a paragrafusok útvesztőiben, hiszen szinte napról napra születnek új törvények. Így aztán egyre rémültebben és egyre tétovábbban próbálja magát kiismerni közöttük. Ám mind jobban úgy érzi, hogy élete teljesen felsőbb, irracionális hatalmak kénye-kedvétől függ (Rónay 1994, 208).

Mihály Csilla a *Don Juant A perrel* összehasonlító elemzésében ugyancsak utal rá, hogy Kafka regényében központi motívumként jelenik meg az „ismeretlen, rettentő hatalmakkal vívott harc deromanizált változata”. Josef K. kálváriája ugyanis a titokzatos bírósággal folytatott küzdelmek ábrázolásán keresztül tárul az olvasó elé (Mihály 2020, 92), méghozzá akként, hogy az újabb

és újabb szereplők, valamint jelenetek fokozatosan vezetnek a törvényszéki befolyás és hatalom mind szélesebb kiterjesztéséhez K. életére nézve (Mihály 2019, 94).

A fentebb elmondottak alapján „joggal” merülhet fel a kérdés, hogy minek a metaforájaként is jelenhet meg a regényben az onnipotens bíróság. A fenti okfejtések alapján egészen nyilvánvaló jelenségként utalhatnánk a bürokráciára, valamint a rendszeres jogszabály-változtatásokra, a jogszabály-inflációra és a jogrendszer terepében eszközölt gyakori átfogó módosításokra, illetve a kazuisztikára, amelyek szinte bizonyosan nem válnak a jogbiztonság dicsőségére. Ám a bíróság mint metafora nem pusztán a jogi alrendszer világára vonatkozatható; Max Brod például a lehetséges vallási konnotációkra utalt, amikor azt állította, hogy *A perben* „az istenség két megjelenési formája” kerül ábrázolásra a „kabbala értelmében – a törvényszék és a kegyelem”. A vallási magyarázatok tárházát gyarapítják azok a teóriák is, amelyek az ember eredendő bűnösségének bibliai példázatának továbbélését domborítják ki. Mások inkább az egzisztenciál-filozófia talajára helyezkednek, amikor a K.-val szemben folytatott eljárást az egzisztenciális bűnnek tudják be. A pszichoanalitikusok megoldása szerint K. a bankhivatalnok mintapéldányaként igyekszik alkalmazkodni a társadalmi szerepéhez, elfojtva ezáltal természetes érzéseit és ösztöneit – a bíróság pedig a „bűntudat álomszerű rémképeként” jelenik meg K. életében (Győrffy 2008, 66–67).

Akármelyik tézist is tartjuk plauzibilisnek, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy *A per* vége éppolyan homályos értelmű, mint a kezdete – érezzük, hogy a végkifejlet ellenkezik mindannyiunk természetes jogérzékével, de a karkainál adekvátabb befejezést nem is találhatnánk. A fentiekben a globalizációval összefüggésben kifejtettekre visszacsatolva jelezzük: reméljük, hogy a globális erőterben kibontakozott erőteljes változások nem fognak a karkaihoz hasonló *unhappy endet* eredményezni.

Irodalom

- Bodin, Jean. 1987. *Az államról*. Ford. Máté Györgyi, Csűrös Klára. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Campos, Paul F. 1998. *Jurismania: The Madness of American Law*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Cs. Kiss Lajos. 2002. Egy keresztény Epimétheusz. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. *Kafka a kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Budapest: Qadman Kiadó.

- Filó Mihály. 2020. „[Ú]gy érezte, szégyene talán megöli őt”: Bűnösség és büntudat Kafka világában. In Fekete Balázs – Molnár András szerk.: *Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 205–212. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet.
- Györfly Miklós. 2008. A követhetetlen norma. Közelítés Kafkához. *Alföld* 59 (2): 64–75.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio. 2001. *Empire*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1911. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Leipzig: Felix Meiner.
- Hobbes, Thomas. 2001. *Leviatán*. Ford. Vámosi Pál. Kolozsvár: Polis Könyvkiadó.
- Janouch, Gustav. 1972. *Beszélgetések Kafkával*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kafka, Franz. 1968. *A per*. Ford. Szabó Ede. Budapest: Akkord Kiadó.
- Kalenszkij, V. G. 1983. *Az állam mint a szociológiai elemzés tárgya*. Ford. Popovics Béla. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kállai R. Gábor. 2004. *Kafkománia*. Budapest: Criticai Lapok Alapítvány.
- Kelsen, Hans. 1929. *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Kulcsár Kálmán. 2005. *Jogszociológia*. Budapest: Vince Kiadó.
- Lenin, Vlagyimir Iljics. 1952. Állam és forradalom: A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban. 409–528. *V. I. Lenin művei*. 25. kötet (1917. június–szeptember). Budapest: Szikra.
- Mihály Csilla. 2019. „Melyik színházban játszanak?”: Figurális és scenikus ismétlésstruktúrák Franz Kafka *A per* című regényében. *Filológiai Közöny* 65 (3): 81–97.
- Mihály Csilla. 2020. E. T. A. Hoffman és Franz Kafka: Strukturális rokonság a romantika jegyében? *Filológiai Közöny* 66 (4): 87–99.
- Némedi Dénes. 1996. *Durkheim*. Budapest: Áron Kiadó.
- Németh György. 2009. A gazdasági rend formamódosulásai: Tőke – munka – jövedelem. In Veress József szerk.: *Gazdaságpolitika a globalizált világban*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Pók Lajos. 1981. *Kafka világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Rónay László. 1994. *A per*. In Juhász Erzsébet szerk.: *Ötven nagyon fontos regény: Műismeret és műelemzés*. Budapest: Lord Könyvkiadó.
- Weber, Max. 1970. *Állam, politika, tudomány*. Ford. Józsa Péter. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Zatonszkij, D. V. 1967. *Franz Kafka és a modernizmus problémái*. Ford. Sz. Höcker Krisztina. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Aleks PONGRAC

KNJIŽEVNOST UZVRAĆA UDARAC, ILI PITANJE INSTITUCIONALNE NADMOĆI U KAFKINOM PROCESU I U NAŠEM GLOBALIZOVANOM SVETU

Studija analizira roman *Proces* Franca Kafke, fokusirajući se na određene aspekte institucionalne nadmoći i delovanja birokratije. Takođe povlači paralele sa sličnim trendovima u današnjem globalnom društvu. U savremenom sistemu, koji karakterišu „slogani“ informacionog/potrošačkog društva i globalizacije, nesporno postoji obilje anomalija kadrih da podstaknu reinterpretaciju Kafkinih dela. Autor nastoji da osavremeni pristup Kafkinom klasičnom romanu, pre svega sa stanovišta teorija o birokratiji. Osim ispitivanja birokratskih mehanizama, autor se periferno dotiče i drugih relevantnih aspekata tumačenja. Uključivanje tendencija globalizacije u analizu romana kasnije može stvoriti temelj za nove analitičke okvire i pružiti nove aspekte za interpretaciju Kafkinog stvaralaštva.

Ključne reči: Franc Kafka, pravosuđe i književnost, birokratija, globalizacija, institucionalna nadmoć

Alex PONGRÁCZ

LITERATURE STRIKES BACK, OR THE QUESTION OF ORGANISATIONAL SUPREMACY IN KAFKA'S *THE TRIAL* AND IN OUR GLOBALISED WORLD

The study analyzes Franz Kafka's novel *The Trial*, focusing on some aspects of organizational supremacy and bureaucratic mode of operation. It also draws parallels with similar trends in today's global society. Undeniably, in the current global system characterized by the "slogans" of the information / consumer society and globalization, there are far too many anomalies to rediscover Kafka's writings. The author tries to update Kafka's classic novel by approaching it primarily from the standpoint of bureaucratic theories, and he is aware that in addition to examining the mechanism of bureaucracy, other aspects may arise in connection with the interpretation of the work. While it refers to these possibilities of interpretation, it is only peripherally touched upon relevant to the study. Incorporating globalization trends into analyzing Kafka's work may later embed new analytical frameworks and add new aspects to Kafka's repository of interpretations.

Keywords: Franz Kafka, law and literature, bureaucracy, globalization, organizational supremacy

VÉRY Dalma

független kutató
Budapest, Magyarország
dalmavery@gmail.com

A SZAVAK HELYE

A szövegtér Pákolitz István költészetében

Plasiranje reči

Tekstualni prostor u pesmama Ištvana Pakolica

Placing Words

Textual space in the poems of István Pákolitz

A verbális művészetek térbelisége nem korlátozódik a vizualitás vagy a vizuális művészetek illúziójának felkeltésére, mi több, ez szigorú értelemben véve nem a szöveg tere. A szövegtér fenomenális tér, mely a betűk, írásjelek és az oldalfelület viszonylatában képződik. Vizuális mintázatai képezhetnek alakzatokat vagy önálló, referenciális módon alakzatokhoz nem köthető vizuális struktúrákat, melyek mindenkor az esztétikai tapasztalat döntő, az értelmezést meghatározó vetületét képezik. Pákolitz István költészetében a szövegtér kitérített szerepet kap. Verseiben az oldal és az oldalpár megjelenését meghatározó vizuális struktúrák, direkt és indirekt módon mimetikus alakzatok, valamint a figurativitástól független vizuális illesztéket képező verbális képződmények vonják be az olvasót a szöveg terébe. A szöveg vizuális vetületének a verbális viszonylatokkal finoman ötvözött értelemkonstituáló jellege Pákolitz István költeményeiben mindenkor kitűnni engedi az észlelés és az értelmezés lehetőségeinek sokoldalúságát, melyeket az észlelés és az értelmezés változó irányai a maga komplexitásukban adnak az olvasó értésére. E komplexitás az olvasás folyamata során nemcsak szemléletváltásra, hanem az olvasó saját létviszonylatainak inventív újraértelmezésére is sarkall, így adva számára olykor kínzó, olykor humoros belátást saját helyzetét illetően. *Kulcsszavak:* szövegtér, verbális „opszisz”, verbális-vizuális struktúra, tagolás, alakzat

Vizuális mintázatok

„Tág értelemben véve az írott és nyomtatott költészet egésze vizuális költészet, amennyiben a költemény olvasása során annak vizuális formája befolyásolja, hogy hogyan olvassuk, s ekképp hozzájárul hangzásának, haladásának

[movement] és jelentésének tapasztalatához”¹ (Greene és mások 2012, 1523). S a költemény sem csak verssorokból és versszakokból épülhet, hanem a betűk és írásjelek sajátos rendjének vizualitására is lehetőséget ad. Az irodalmi műnek – legyen az vers, próza vagy dráma – önálló vizuális tere² van, mely nem a nyelvi értelem mellett, mintegy annak kiegészítőjeként, hanem azzal összjátékban nyer jelentőséget. Mi több, az irodalmi mű vizuális tere maga is megképezi, árnyalja a nyelvi értelmet saját térbeliségének jellege által. Günter Figal megfogalmazása a műalkotás térbeliségét illetően jól megvilágítja ennek jelentőségét, egyszersmind feltárva a nyelvi értelem észleleti vetületeinek összetettségét:

A fenomenális terek, melyek a műalkotások által megmutatkoznak, általában véve többféleképp meghatározottak: mint vizuális, akusztikus és hermeneutikai terek [...]. [...] [V]égtére is, minden műalkotásnak saját tere van – [...] minden esetben önmegmutatkozásának a maga által megképzett fenomenális tere. Hogy ez a tér magához a műhöz tartozik, sejteti engedi, hogy egy műalkotás nem pusztán megképezi a teret, hanem önmagában véve térbeli (Figal 2010, 249–250).³

Az irodalmi műalkotás vizuális térbelisége minden esetben a nyelvi jel alkalmazási lehetőségeinek és az olvasás medialitásának (ez esetben az olvasás felületének) találkozása mentén alakul, mely a már ismert lehetőségek meghaladását is minduntalan magába foglalja. Alapvetően a szavak, az írásjelek, valamint ezek vizuális megjelenítése és elrendezése határozza meg az irodalmi mű térbeliségének jellegét, s ekképp azt, hogy milyen módon tájékozódhatunk benne. A vizuális strukturálásra lehetőséget ad többek között a sorok kialakítása, hossza, csoportosítása, igazítása és behúzása, a sorokon belül és azok között alkalmazott szó-, betű- és térköz, a központosítás, a nagybetűs írásmód, illetve eltérő betűtípusok és formázás alkalmazása (Greene és mások 2012, 1523).

A vizuális térbeliség elmélete a verbális „opszisz” fogalmához köthető, melyet Northrop Frye *A kritika anatómiájában* az irodalom képi vagy vizuális aspektusaként jelöl meg (Frye 1998, 315). Frye a verbális „opszisz” fogalmát a tragédia hat aspektusának arisztotelészi megkülönböztetését alapul véve elsősorban a drámára vonatkoztatja, de nem korlátozza arra. Ennek megfelelően Jonathan Culler a frye-i fogalmat mint „vizuális mintázatok” (Culler 2015, 252) létrehozását gondolja tovább *Theory of the Lyric* című könyvében. „A versszakokba szedett

---

¹ Az idézett műből származó részletek a saját fordításomban szerepelnek – V. D.

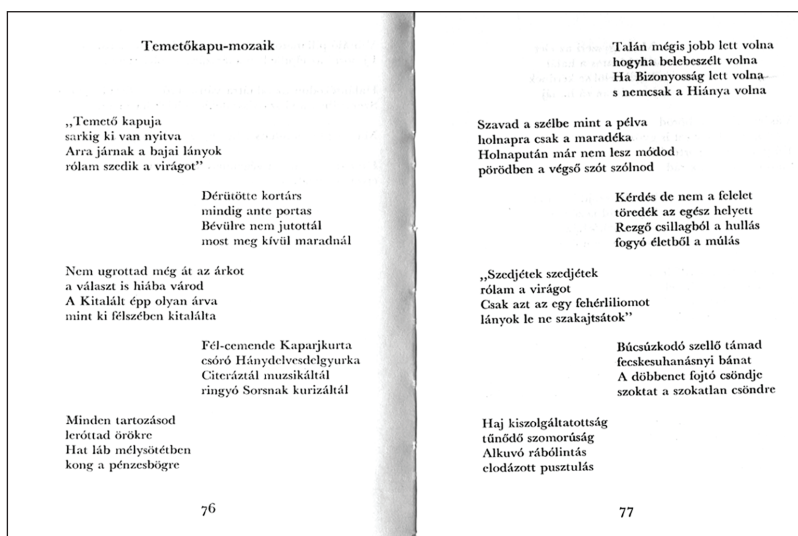
² A „vizuális tér” megfogalmazás szigorú értelemben véve tautológia, hiszen a tér minden észlelhető módja valamilyen értelemben vizuális. Ezzel a megfogalmazással a metaforikus vagy asszociatív térkonceptióktól szeretném elkülöníteni jelen értelmezés irányát.

³ Az idézett műből származó részlet a saját fordításomban szerepel – V. D.

költemények, például, egy vizuálisan előre adott strukturális potenciált hordoznak: olyan egységek csoportját képezik, melyek egyenlőek, mégis különállóak, így pedig szükségképp adódik a kérdés, hogy a versszakok hogyan viszonyulnak egymáshoz”⁴ (Culler 2015, 252). A versszakok, sorok és a nyelvi jelek által képezett eltérő vizuális egységek egy-egy költemény vizuális mintázatát adják, mely így azok fenomenális terét képezi. A költemény vizuális tere, a mindenkori szövegtér, ily módon az észlelés és az értelmezés meghatározó, az olvasást orientáló vetületeként tűnik ki.

Pákolitz István költeményeiben a verbális tér vizualitása sokrétűen alakítja a művek értelmezési lehetőségeit. A szavak és írásjelek elhelyezése, a sorok formázása, a térközök eltérő méretezése, a sorok hosszúsága és egymáshoz való viszonya, illetve a versszakok tagolása és elhelyezése hivalkodás nélkül, mégis sajátos módon vonják be az olvasót a költemény vizuális terébe. A szavak és összefüggéseik értelme ezáltal nemcsak nyelvi szempontból, hanem az oldalon vagy az oldalpáron elfoglalt helyük felől is meghatározottá válik, felhívva ezzel a figyelmet az írott nyelvi jelenségek vizuális vetületére. Egyes költeményeiben a versszakok, verbális egységek tagolása mellett épp azoknak az oldalon vagy oldalpáron történő elhelyezése nyer döntő jelentőséget. Ilyenek a *Régi album félálomban* (Pákolitz 1971, 203–205) és a *Temetőkapu-mozaik* (Pákolitz 1974, 76–79) című költemények, melyekben négysoros versszakok a szövegkeret bal margójára és az attól jobbra, az oldal közepén elhelyezett belső margóra tájolva helyezkednek el. A bal margóhoz igazított versszakok esetében minden páros, míg a belső margóhoz igazított versszakok esetében minden páratlan versszak helye üres marad. Az így létrejött vizuális mintázat egy a versszakok és az üres oldalfelületek által alkotott mozaik, mely emlékeztetheti az olvasót egy nyitott fotóalbumra a benne elhelyezett képekkel, a temető kapujának mintázatára, de akár a temetőben sorakozó sírokra vagy egy sakktáblára is. A négysoros egységeket képező versszakok, melyek egy-egy szürreális gesztusra, emlékre, gondolatra vagy karakterre nyitnak rálátást a sorok által, tematikájukban is illeszkednek a verscímeiben előre jelzett régi fotóalbumhoz és a temetőkapu látványához (vagy a temetőben lévő sírhelyek elhelyezkedéséhez). Az oldalon vagy oldalpáron belül az olvasás folyamatát és az olvasat értelmét a költemény vizuális mintázatának megfelelően nem szükségképp határozza meg a versszakok egymásra következésének rendje. A létrejött vizuális tér szabaddá teszi a perceptuális és értelmi orientálódást az olvasó számára a négysoros egységek között. Így a kronologikus olvasattól független értelem-összefüggések jöhetnek létre a versszakok elhelyezése által, a szöveg vizuális terének mentén megnyitva az értelmezés saját terét.

⁴ Az idézett műből származó részletek a saját fordításomban szerepelnek – V. D.

1. kép. Részlet a *Temetőkapu-mozaik* című versből

A vizuális egységbe foglalt soroknak az oldal megjelenését strukturáló jellege nem csak az említett „mozaikversekben” meghatározó. Az *Utópia?* (Pákolitz 1971, 16) című költeményben különálló egységek nyolc egysoros és két kétsoros változata határozza meg az oldal megjelenését. Az egy- és kétsoros egységek mindegyikét azonos mértékű, egy egész sor távolságának megfelelő térköz választja el egymástól, szentenciaként sorakoztatva fel egy humánusabb világ vágyott követelményeit. Az önmagukban szikáran álló sorok, egységek, mintegy felszántják az oldalt, kitérést nem engedve az olvasó számára triviálisnak tűnő hétköznapi kérdések és etikai problémákat illető megfontolások átgondolásának szükségessége elől: lehetséges-e „[v]ezércikk, ami neked is öröm” vagy „[e]mber, aki csak magamért szeret”? A vers vizuális megjelenítésének mintegy kényszerítő egyszerűsége ekképp azt a kérdést veti fel, hogy a hazugságot és silányságot nélkülöző bensőséges mértékletesség sallangtalansága csak utópia lehet-e az ember számára. A *Rousseau kertje* (Pákolitz 1969, 57–58) című vers ugyancsak vizuális tagolása révén foglalja keretbe az olvasóhoz indirekt módon intézett felvetését. Az „eleven madárijesztő”-t „kívülről” és „belülről” láttató szerkesztésmód ellentétező jellege által felvetődik a máshogy látás szükségességének igénye. A kurzívval szedett alcímek – *Kívülről* és *Belülről* – két vizuális egységet hoznak létre. Az alcímek alatt mindkét esetben azonos sor, „Végül is marad a kert”, arra emlékeztet, hogy kívülről és belülről (látszólag) minden ugyanaz. Az ezt mindkét esetben tizenhárom soros egységként térközzel követő meditáció azonban látni engedi az eltérő perspektívákból eredő szemléleti különbségeket

és az így megmutatkozó eltérő érzelmi karaktereket egyaránt: az „eleven madár-ijesztő” máshogy tapasztalja a világot és önmaga érintettségét, mint ahogy azt az őt körülvevők látni vélik. A vizuális tagolás iróniájaként a második meditatív egységtől ugyancsak térközzel elválasztott, harmadszor is megismételt „Végül is marad a kert” adja a költemény keretének záróeleméül szolgáló befejező sort is. E gondolat ezen a ponton már annak belátásával gazdagít, hogy bár a kert megmarad, talán a kert tapasztalata sem csak egyféleképp értelmezhető, s ami azonosnak tűnik, mégsem ugyanaz. A *Rousseau kertje* című versben is láthatóvá válik tehát, ahogy a szövegtér vizuális tagolásának módja strukturálja az oldal megjelenését, ezzel irányítva a figyelmet, valamint meghatározva az értelmezés párhuzamait és differenciáit. Megtapasztalhatóvá válik, hogy – mint Figal írja – a mű nem csak megképezi a teret, a mű mint költemény egyszerre maga a tér, az olvasás vizuális tere.

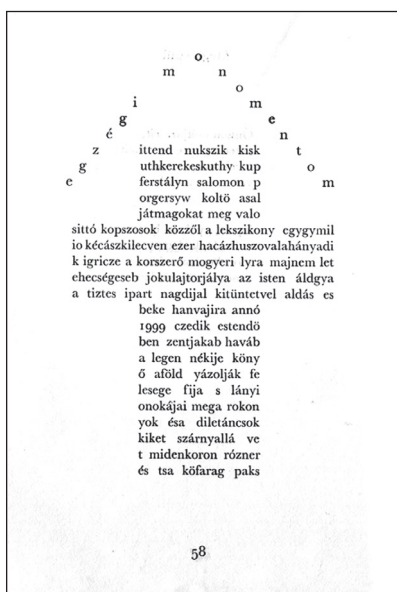
Az oldalak és oldalpárok szerkezetét meghatározó szövegtér a versszakok és verssorok közötti vizuális viszonylatokban rejlik, melyeket a nyelvi jelek sajátos rendje határoz meg. A szövegtér vizualitása e sajátos rend által ugyanakkor lehetővé teszi alakzatok megjelenítését is, ahogy jelentőséget nyer a verssorok szokatlan tagolása, rendhagyó helyük egymáshoz képest történő meghatározása, illetve a behúzás eltérő mértékének alkalmazása. A következő két fejezet a szövegtér e megmutatkozásmódjainak további feltárását célozza, hogy Pákolitz István költeményeinek vizuális vetületét és az ezáltal nyújtott nyelvi és értelmi sokrétűséget felmutathassák az olvasó számára.

Alakzatok

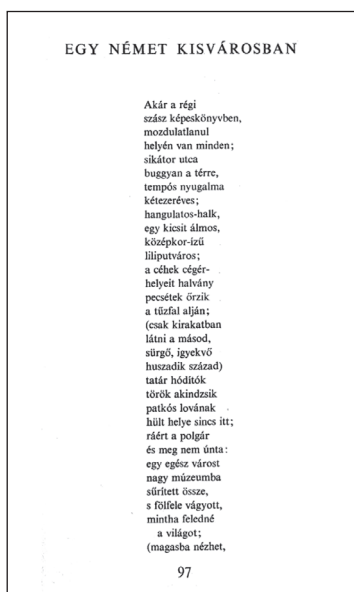
A szövegtér a költemény olyan vetületeként tűnik ki, mely a verbális értelem mellett a vizuális megjelenítést és ennek értelmi horizontját vonja be az esztétikai tapasztalatba. Ekképp, a költemények verbális alakzatok alkalmazása mellett – mint a metafora vagy a hasonlat – vizuális alakzatokat is felvehetnek, melyek döntő jelentőséget nyerhetnek értelmezésükben. „Egy költemény vizuális alakzata lehet figuratív vagy non-figuratív; amennyiben figuratív, lehet mimetikus vagy absztrakt” (Greene 2012, 1523). A mimetikus figuratív vizuális költemények klasszikus példái a képversek. Ezek legismertebb XVII. századi példái George Herbert *Oltár* és *Húsvéti szárnyak* című költeményei, a XX. századból pedig Guillaume Apollinaire képversei *Kalligrammák* című kötetében (Greene 2012, 1523)⁵, vagy Stéphane Mallarmé *Kockadobás* (*Un coup de dés jamais n'abolira le hasard*) című vizuális szövegkompozíciója. Pákolitz István „egzégi

⁵ Ehhez lásd Culler 2015, 254–255.

monumentom” (Pákolitz 1974, 58) című képverse egy fiktív magyar költő fejfáját formázza. Az öniróniával és a költői mesterséget illető iróniával megírt költemény nemcsak alakja által, hanem humorosan archaizáló és egyszersmind dialektust idéző nyelvezete révén állít emléket egy köztiszteletnek örvendő fiktív lírikus hiábavaló sorsának. A vers vizuális alakzata elvárását támaszt az olvasóban annak tematikáját és hangulatát illetően; előbbit a rendhagyó sírvers stílusa és értelem-összefüggései megerősítik, míg utóbbit a humor és a nyelvi invenció ellentételezi. A vizuális figurativitással ötvözött verbális komplexitás ily módon szokatlan asszociációk sokoldalú tapasztalatát nyújtja az olvasó számára. S épp a beszéd vizuális rendje, valamint az értelem-összefüggésekből fakadó humor között létrejövő összjáték képezi meg az értelmi horizontok azon metszetét, amely a költemény esztétikai jelentőségét adja.

2. kép. Fejfa az egzéji monumentom című versben

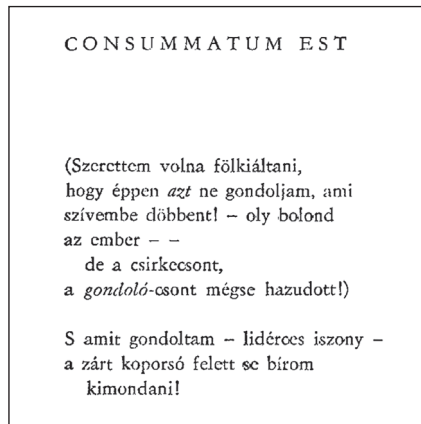

3. kép. Sikátor utca az Egy német kisvárosban című versben

Pákolitz István költeményeinek vizuális alakzatai sokszor azonban nem direkt, hanem indirekt módon mimetikusak, szó és vizuális tér összefüggését a költemény értelmezésének folyamatába rejtve. Az *Egy német kisvárosban* című költemény (Pákolitz 1971, 97–99) egymást szorosan követő, jellemzően öt szótagos soraival hosszú, mégis keskeny verset formáz. A címből első látásra nem válik nyilvánvalóvá, hogy a vers alakzatának jelentősége egyes verssorok értelmében rejlik, mígnem az ötödik és hatodik sorokban hirtelen „sikátor utca /

buggyan a térre”. A hosszú, versszakokra vagy más vizuális egységekre nem tagolt költemény keskeny alakzata e ponttól magára a „sikátor utcára” emlékeztetheti az olvasót, mely a német kisvárosban továbbviszi elképzelt lépteit és a benyomások sorát.

A temetőkapu groteszk mozaikja és a fejfa alakzatot formázó ironikus képvers mellett a halál egy eltérő aspektusa tárul fel a *Consummatum est* (Pákolitz 1965, 29) című költeményben, mely ugyancsak indirekt módon teszi lehetővé a szöveg-tér figurális olvasatát, hiszen a vizualitás értelemkonstituáló jellege-jelentősége első pillantásra ez esetben sem nyilvánvaló, az az olvasás során tárulhat fel az olvasó számára. Ugyanakkor ránézésre is rendhagyó, hogy a vers első, hatsoros egysége zárójelben szerepel.

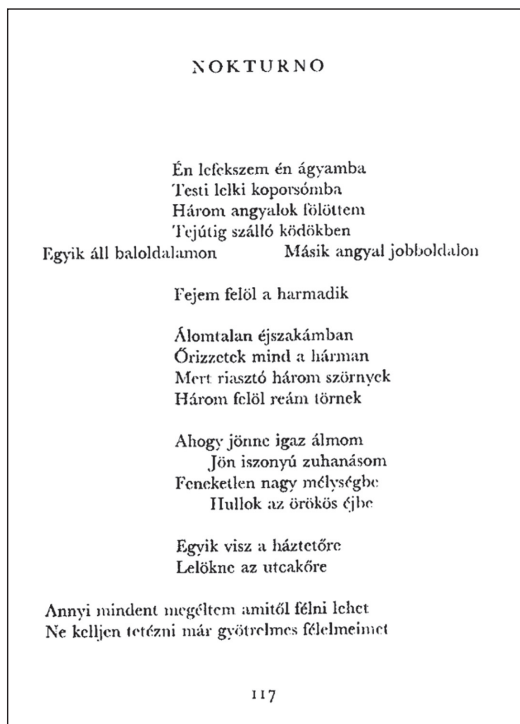
4. kép. Koporsó a *Consummatum est* című versben

A vers ezen első egységének értelmezésében a kurzívval szedett szavak mellett a gondolatjel, illetve a kettős gondolatjel elhelyezése, az ötödik sor elején a behúzás alkalmazása és a sorok hosszúságának változatossága vizuális orientációt nyújtanak a megfogalmazódó tapasztalat értelmezésében: a felkavaró felismerés, melynek mibenléte homályban marad, kimondatlan s kínzó kétségnélküliségben uralkodik el a gondolon. Az első, hatsoros egység zárójeles megjelenése e kimond(hat)atlanság jegyeként is értelmezhető, a második, háromsoros egység azonban egy alternatív értelmezési lehetőséget is felvet a zárójelek vizuális szerepét illetően. E második egység „zárt koporsó felett” is kimondhatatlan felismerése a megelőző zárójeles egységet magát is mint a vizuálisan imitált zárt koporsót teheti az értelmezés tárgyává. Vagyis a zárt koporsóra való visszautalás a zárójelben szereplő sorokra magukra is mint a zárt koporsó indirekt vizuális imitációjára engednek visszapillantani. S hogy a zárt koporsó maga a kimondhatatlan gondolat vagy a zárójeles egységben kurzívval szedett „*azt*” „*gondoló*”,

vagyis a vers beszélőjének végső nyughelyeként vizualizálható-e, az értelmezés mindenkori kérdése marad.

A vizuálisan mimetikus alakzatok a fenti esetekben direkt vagy indirekt módon határozzák meg Pákolitz István költeményeinek vizuális terét, máskor direkt vagy indirekt módon *beleszövődnek* azokba. A versbe szövődő vizuálisan mimetikus alakzatokban meghatározó szerepet tölt be a sorok hossza, egymáshoz való viszonya, illetve azok elhelyezkedése az oldalon. A *Nokturno* (Pákolitz 1969, 117–121) című mű álom és ébrenlét határának szeizmikus lenyomatát adja a szövegtér megjelenésében is. Az álomba merülés négy soros, nyolc szótagú, *aabb* rímképletet alkalmazó versszakait az ébrenlét kétszeres hosszúságú, mégis szabálytalan szótagszámú, versszakokba nem tagolt, kétsoronként rímelő vívódásai váltják. A két beszédmód különböző vizuális megjelenítése mintázatot képezve jelzi az eltérő állapotok ciklikus váltakozását. Rögtön az első négy soros versszakhoz kapcsolódva kitűnik azonban egy e mintázatba szövődő, vizualításában indirekt módon mimetikus alakzat is. Az első versszak negyedik sora után a szöveg elrendezése által megjelenítetté válik a „testi-lelki koporsó” fölött elképzelt három angyal.

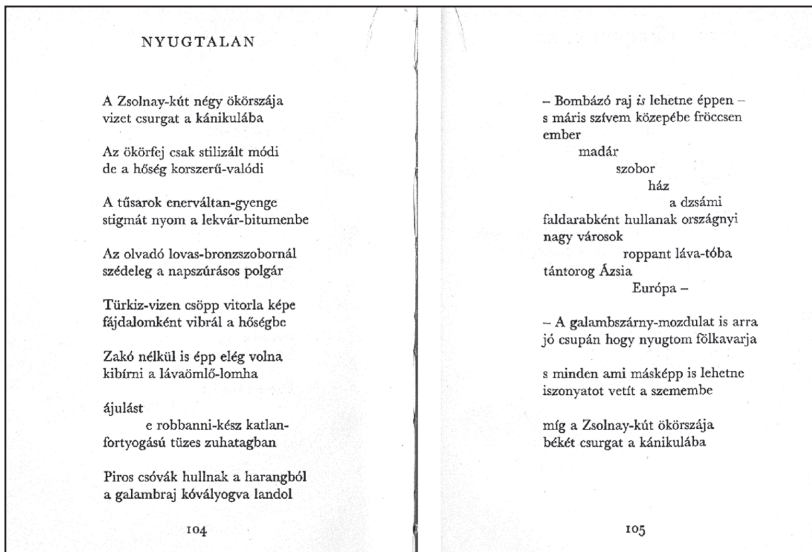

5. kép. Angyal szárnyak a *Nokturno* című versben

Az ötödik sor helyén a két oldalmargón átívelve, egy vonalban jelenik meg két mondat. Bal oldalon „Egyik áll baloldalamon”, míg jobb oldalon „Másik angyal jobboldalon” szerepel. E két mondatot a sor közepén üres oldalfelület választja el egymástól, egy üres sort vagy egy üres sornak megfelelő térközt követően pedig egy újabb sor következik, „Fejem felöl a harmadik”. Az ekképp elrendezett szövegegységek egymás viszonylatában fordított háromszöget képeznek, az egy sorban elhelyezkedő két mondat pedig egy szárny rajzolatát adja a versszaknak.⁶ Így mintha az egész vers maga is egy szárnyas angyal alakját formázná. A versbe szövődő angyalháromszög indirekt módon mimetikus vizualitásában ekképp a teljes vers angyal alakzatának észleléslehetősége rejlik, amely így a költemény meghatározó jelenségévé válik. Az értelmezés ebbe az alakzatba vontan, ennek észlelése által jön létre; ennek fényében nyernek jelentőséget a képzetek, látomások álom és ébrenlét határán. A szövegtér vizualitása tehát a *Nokturno* című költeményben is értelemkonstituáló jelleggel bír, s az esztétikai tapasztalat meghatározó, az értelemtől el nem választható vetületét képezi.

Jóllehet vizuális szempontból feltűnés nélkül, hat kétsoros rímelő versszak vezet be a *Nyugtalan* (Pákolitz 1969, 104–105) című költeményt, mégis sajátos szövegtér bontakozik ki annak további részében.

6. kép. A galambok leszállása a *Nyugtalan* című versben

A megidézett hőség tapasztalata a hetedik versegységben az ájulás verbális és vizuális gesztusával töri meg a kétsoros versszakok rendjét. Az „ájulást”

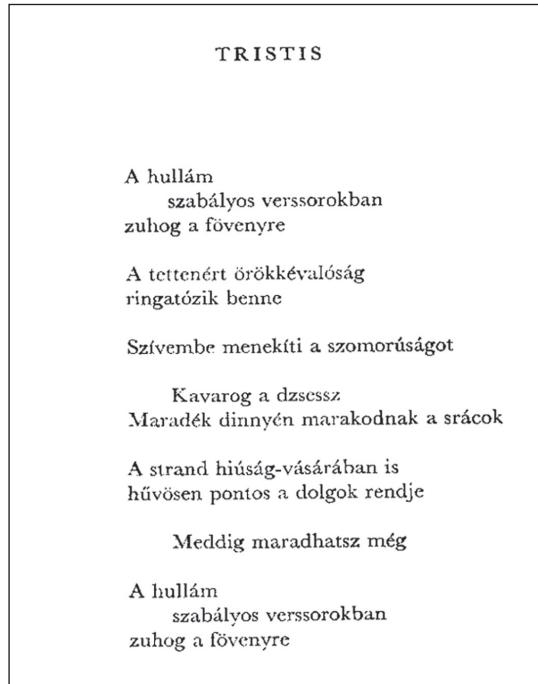
⁶ Ez az alakzat a költemény utolsó versszakát követően is megjelenik.

szóról, mely vizuálisan kiemelkedik a kétsoros rendből s önálló sort képez, szinte lehanyatlik a második és harmadik sor: „e robbanni-kész katlan- / fortyogású tüzes zuhatagban”. Az ismét két sorból álló következő, nyolcadik egység egy galambraj „kóválygó” landolásáról ad hírt, melyet a kilencedik egység vizuálisan is megnyilvánít.

Négy szó és „a dzsámi” öt sorban, lépcsőzetes elrendezésben következik egymás alatt az oldalon, ezzel vizuálisan megjelenítve a galambok leszállását: „ember / madár / szobor / ház / a dzsámi”. A „galambszárny-mozdulat” így szövődik bele a költeménybe, a szavak vizuálisan imitálják a galambok mozgását anélkül, hogy bármilyen módon kísérletet tennének leszállásuk leírására. E vizuális struktúrát kiegészíti a nyolcadik verssegységben, ahogy „országnyi / nagy városok” a kilencedik sorból szinte a tizedik sorban behúzással megjelenő „roppant láva-tóba” hullanak, majd pedig, ahogy Ázsia a tizedik sorban tántorog, s mintegy a tizenegyedik sort ugyancsak behúzással képező Európára „szédül”. A beszéd, az észlelés és az értelmezés ezen összefonódásában a verbális-vizuális struktúra mint összetett térképződmény tárul fel az olvasó számára, melyet kétsoros versszakok hármassága zár le s foglal mintegy keretbe. E keret egyszersmind ellentételezi a szövegtér vizualitásának töredékességében rejlő dinamikáját, mely ellentételezés kiemeli, s a megszokott renddel kontrasztban álló verbális-vizuális mozgásra irányítja a figyelmet.

Kimozdítottság

Pákolitz István költeményeiben a szövegtér szerkesztésének gyakran felmerülő aspektusai, mint azt a fentiekben is láthattuk, többek között a sorok eltérő hosszúsága, elhelyezése, illetve a sorok behúzásának alkalmazása által lehetővé váló vizuális figurativitás vagy kontraszt. A *Tristis* (Pákolitz 1969, 34) című költemény első és utolsó versszakát képező három eltérő hosszúságú sor épp azáltal formázza az általuk megidézett hullámot, hogy a középső, leghosszabb sor behúzással követi az előző balra zárt sort és előzi meg a következő, az elsőnél hosszabb, ugyancsak balra zárt sort. A vers vizuális keretét ily módon a sorok által megjelenített hullám adja, mely három kétsoros és két egysoros, írásjeleket nélkülöző egységet fog közre.

7. kép. **Hullámok a Tristis című versben**

E közrefogott egységeket is vizuális dinamika jellemzi. Az utolsó egysoros egység („Meddig maradhatsz még”) és a második kétsoros egység első sora („Kavarog a dzsessz”) a keretül szolgáló „hullámversszakok” második sorának („szabályos verssorokban”) azonos mértékű behúzásával jelenik meg. A behúzás alkalmazásának azonos mértékű, mégis ki nem számítható mivolta a hullámok által leírt mozgás alakzatát adja a költeménynek, s annak természetességével járja át. A behúzások egyszersemind vizuális párhuzamot hoznak létre a sorok között s ezáltal rejtett összhangot teremtenek. A hullámokba fonódó szomorkás tünődés a lírai melankólia rajzolatát adja a versnek, nemcsak értelmi, hanem vizuális benyomást is keltve az olvasóban a sorok rendje által. Láthattuk, a vizuális alakzatokat alkalmazó szerkesztésmód értelemkonstituáló jelleggel-jelentőséggel bír akkor is, ha az alakzat maga nem nyilvánvalóan, hanem indirekt módon mimetikus. Mi több, a szövegtér bármely referenciális tárgyhoz való mimetikus viszonylat teremtése nélkül is az értelmezés meghatározó vetületét képezi, s éppen ebben a megmutatkozásmódban nyilvánul meg jelentőségteli önállóságában. Hiszen mimetikus viszonylatok híján kizárólag a költemény által létrehozott vizuális viszonylatok adják a teret, melyben az észlelés és az értelmezés mozoghat, s melyek így a szövegtér sajátosságára mutatnak vissza.

Az *In finem* (Pákolitz 1969, 18) című költeményben megjelenő vizuális szerkesztésmód Pákolitz István több versében visszatér, térbeliségének jellegzetessége által mindenkor kiemelve, hogy a lírai költemény sem pusztán monologikus. Az olvasóval való párbeszédben és a szöveg vizualitásában foglalt párbeszéd által a lírai költemény szükségképp dialogikus jellege a beszédmódok szólamainak lehetséges polifóniáját teremti meg. Az *In finem* dialogikus mivolta a sorok térbeli elhelyezésének módja által tűnik ki. A sorok egymásra következése nem egységesen balra igazítva jelenik meg: minden második sor eleje egységes behúzással vagy egy belső margóhoz igazítva jobbra tolttá válik, s így jellemzően az előző sor végénél kezdődik. A páros sorok ily módon függőlegesen – a páratlan sorokkal párhuzamosan, mintegy a belső margó mentén – egy vonalba rendeződnek.

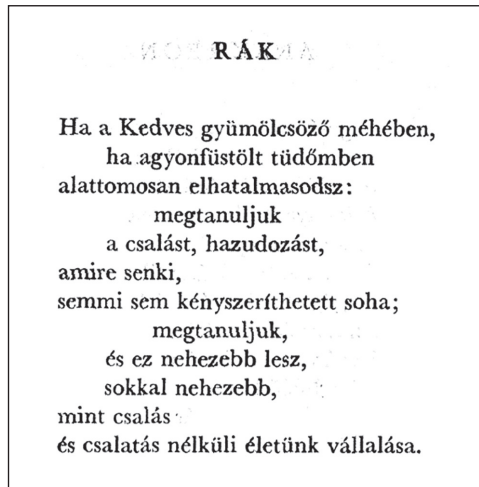
I N F I N E M	
Nyugszol fekszel	mozdulatlanul
Nézlek nézlek	tehetetlenül
Álmod esőndje	ébredéstelen
Éjed éje	pirkadattalan
Szólongatlak	lankadatlanul
Hallgatsz hallgatsz	reménytelenül

8. kép. Vizuális dialógus az *In finem* című versben

Az ekképp létrejött vizuális alakzatban minden páros sor az első sorhoz kapcsolódó, vizuálisan lefelé haladó lépcsőfokként mutatkozik meg, s ily módon a páratlan sort mindenkor visszhangzó szólamot is képez: a párhuzamosan megjelenített, egymással lépcsőzetesen párba rendeződő sorok mintha dialogikus viszonylatot alkotnának egymással. A páratlan sorok jellemzően két szóból álló szókapcsolatai a titokzatos megszólított valamely meghatározott állapotát („Nyugszol fekszel”), lírai attribútumát („Éjed éje”), vagy a beszélő egy-egy gesztusát mutatják fel („Nézlek nézlek”), melyre a páros sor mindenkor valamely határozószóval („mozdulatlanul”), jelzővel („pirkadattalan”) felel, kiegészítve, s mintegy hangoltságában tükrözve a páratlan sorban felmutatottat. S bár a gondolatok e dialógusa épp a titokzatos megszólított halálos szótlanságát illeti, a sorok vizuális megjelenítésének párbeszédjellege és az ebbe bekapcsolódó olvasói értelmezés által lehetővé válik a költemény polifonikus olvasata.

Másképp fogalmazva, a vizuális gondolatszólamok és az olvasó által felfejtett, továbbmondott dialógus polifonikus jelleget ad a sajátos szövegteret képező soroknak. Az olvasó mintegy együtt beszél a sorokkal, s a sorok dialogikus vizualitása ekképp harmadik dimenziót nyer az értelmező beszéd polifóniája által. Az így kibontakozó intermedialis képződmény tehát a szövegtér vizualitása mentén mutatja fel a többszólamúság verbális lehetőségeit.

A sorok hossza és kiemelésének módja ugyanakkor másképp is a költemény rendező elve lehet Pákolitz István művészetében. Ahogy a szövegtér tagolása a beszéd vizuális és értelmi foglalatát megképezi, a gondolati hangsúlyok elhelyezésének módját is meghatározza. Az egyszavas sorok megjelenése és helyük a szövegtérben Pákolitz István számos költeményében kitüntetett jelentőséggel bír, s mint azt a *Nyugtalan* című vers kapcsán is láthattuk, ezen egyszavas sorok egymáshoz, illetve a többi sorhoz való viszonya a verbális-vizuális struktúra döntő mozzanata lehet. A *Rák* (Pákolitz 1969, 37) című tizenkét soros költeményben egyetlen szó képezi a negyedik és nyolcadik sorokat: „megtanuljuk”.

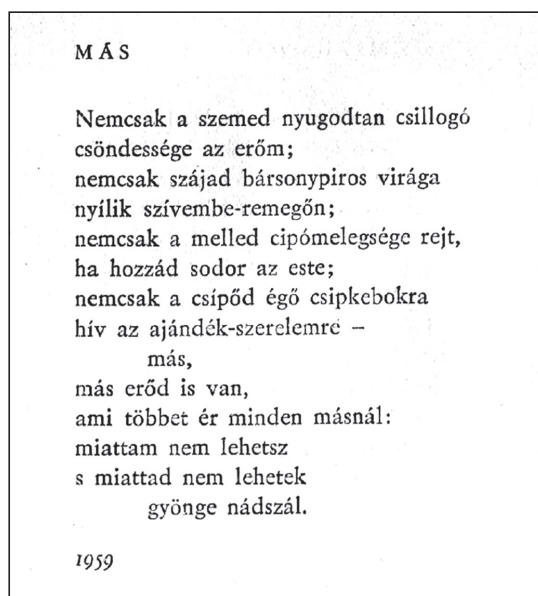

9. kép. A szövegtér vizuális-értelmi hangsúlyai a Rák című versben

E szó ismétlését képező sorok kijelölik a vers vizuális-értelmi hangsúlyait, s meghatározzák a verbális foglalatot, mely a feltáru- emésztő gondolatok illesztékét képezi. Eme illeszték a költemény első és második harmadának végén ékelődik a versbe, ellentételezve, mintegy választ adva a feltételes módban induló gondolatmenetre, s igenelve a könyörtelen szembesülést a fenyegetéssel, a félelmes kényszer vállalását. Azt is mondhatjuk, a vizuális tagolás által a „megtanuljuk” szót megelőző és az azt követő eltérő igazítással vagy eltérő behúzással megjelenített sorok épp ebben az egyetlen szóban futnak össze, mely mintegy

béklyóként irányítja a tekintetet és az értelmezést. A számot vetés szükségszerűsége, a menekülés lehetetlensége, a betegség kényszerének baljós tapasztalata ránk pillant a költemény vizuális felépítése által, arra készítetve, hogy magunk is számoljunk a rákbetegség drámájával. S amilyen kényszerítő e két egysoros szó által képzett vizuális-értelmi foglalat a költeményben, olyan megingathatatlan az egyetlen hárombetűs sor a *Más* (Pákolitz 1963, 23) című versben.

A *Más* címet a költemény kilencedik sorának egyetlen szava ismétli, mely egyszersmind a verbális szerkezet vizuális fókuszát képezi. Akár a homokóra legkeskenyebb pontja, a „más” szó a pillanatnak ad helyet, melyben megszületik az odaadás kitüntetett mivoltának megnevezhetetlen eredete.

10. kép. A *Más* című vers vizuális fókuszza

A szabályosan rendeződő első nyolc sor a négyyszer visszatérő „nemcsak” szóval nyitja meg az értelmezést az ismeretlen „hanem” irányába, mely hallgatólagosan a kilencedik, egyszavas sor egyszerűségében, vizuális nyomatékkal jelenik meg. A „hanem” az a *más*, mely a maga megnevezhetetlenségében, sajátos kifürkészhetetlenségében, s mégis a személyesség elevenségével lép elő. Az utolsó, tizennegyedik sor behúzása a „gyöngye nádszál” szókapcsolatot vertikálisan egy vonalra rendezi a kilencedik sorban megjelenő, megnevezhetetlen „mással”, így vizuális-asszociatív kapcsolatot teremtve közöttük. Ezen vizuálisan létrejött asszociáció keretbe foglalja a tizediktől tizenharmadik sorig tartó egységet, melynek értelmezésére így a vers az asszociáció összefüggésében szólít

fel. A „más” ekképp már mint „más erő” mutatkozik meg, amely a nádszál gyengesége, törékenysége ellenére is a megtartó rendíthetlenséget tanúsítja; amely titokzatos-eleven mozgatója a létnek, a közös létnek, s középpontja a költemény vizuális-értelmi struktúrájának.

A szövegtér felépítésének variációi számos vizuális-értelmi differencia és összefüggés felmutatására, észleleti és érzelmi létösszefüggés megtapasztalására adnak lehetőséget Pákolitz István költészetében. A direkt és indirekt vizuális alakzatokban, illetve önálló jelentőséggel bíró szövegterekben – vagy azokon túl – költeményeiben további fontos vizuális vetületek is megjelennek. Ilyen az írásjelek alkalmazása, mint a kettős gondolatjel, a nagybetűvel és kisbetűvel írott szavak egymáshoz való viszonyának térképző jellege, vagy a kurzív formázás egy alkalommal érintett jelentősége. A versek vizuális tere azonban mindenkor az értelem-összefüggések sajátos szerkezeteként, a gondolati építmény különleges illesztékeként tárulnak az olvasó elé, olykor szembetűnően, máskor rejtett módon, a költemény dinamikus foglalata által. Így a szövegtér esztétikája e művekben a költészet meghatározó, organikus vetületeként mutatkozik meg, vizuális mintázataiban a létet illető belátásra tájolva az embert.

Irodalom

- Culler, Jonathan. 2015. *Theory of the Lyric*. Cambridge (MA), London (England): Harvard University Press.
- Figal, Günter. 2010. *Erscheinungsdinge: Ästhetik als Phänomenologie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Frye, Northrop. 1998. *A kritika anatómiája: Négy esszé*. Ford. Szili József. Budapest: Helikon.
- Greene, Roland és mások (szerk.) 2012. *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Pákolitz István. 1963. *Esti dal*. Budapest: Szépirodalmi.
- Pákolitz István. 1965. *Messzenéző*. Budapest: Magvető.
- Pákolitz István. 1969. *Ami lehet*. Budapest: Magvető.
- Pákolitz István. 1971. *Jel: Válogatott versek, 1948–1968*. Budapest: Magvető.
- Pákolitz István. 1974. *Koronák*. Budapest: Magvető.

Dalma VERI

PLASIRANJE REČI

Tekstualni prostor u pesmama Ištvana Pakolica

Prostornost verbalne umetnosti nije ograničena na izazivanje iluzije vizuelnosti ili vizuelnih umetnosti; štaviše, takva iluzija se ne može smatrati prostorom teksta u strogom smislu. Prostor teksta je fenomenalan prostor, oblikovan međuodnosom između slova, interpunkcije i

površine stranice. Neizostavno čineći određujući aspekt estetskog iskustva, aspekt koji upravlja interpretacijom, vizuelni obrasci tekstualnog prostora mogu formirati mimetičke oblike ili pojedinačne vizuelne strukture koje nisu na referentni način vezane za oblike. U poeziji Ištvana Pakolica tekstualni prostor dobija istaknutu ulogu. U njegovim pesmama, čitalac je uvučen u prostor teksta vizuelnim strukturama koje određuju izgled stranice ili širenje, direktno ili indirektno mimetičkim vizuelnim oblicima, ili verbalnim konstrukcijama koje čine vizuelne spojeve nezavisno od figurativnosti. Vizuelni aspekt teksta, suptilno kombinovan sa verbalnim odnosima, daje formiranje smisla koji uvek omogućava da višestruka priroda perceptivnih ili interpretativnih mogućnosti postane očigledna, kao i da njihova složenost bude uočljiva čitaocu u skladu sa promenljivim pravcima percepcije i tumačenja. Takva složenost ne samo da izaziva promenu perspektive u toku čitanja, već podstiče i inventivnu reinterpretaciju čitačevih odnosa sa sopstvenim bićem, pružajući mu tako ponekad bolan, ponekad duhovit uvid u njih.

Ključne reči: tekstualni prostor, verbalni „opsis“, verbalno-vizuelna struktura, segmentacija, vizuelni oblik

Dalma VÉRY

PLACING WORDS

Textual space in the poems of István Pákolitz

The spatiality of the verbal arts is not restricted to evoking the illusion of visuality or of the visual arts; what is more, such an illusion cannot be considered the space of the text in a strict sense. The space of the text is a phenomenal space, fashioned by the interrelation between letters, interpunctuation, and the surface of the page. Invariably constituting a determining facet of the aesthetic experience, a facet governing interpretation, the visual patterns of textual space may form mimetic shapes, or individual visual structures that are not bound to shapes in a referential manner. Textual space is awarded an eminent role in the poetry of István Pákolitz. In his poems, the reader is drawn into the space of the text by way of visual structures determining the appearance of the page or the spread, by directly or indirectly mimetic visual shapes, or by verbal constructions constituting visual jointures independent of figurativity. The visual facet of the text, combined subtly with verbal relations, yields a formation of sense which always allows the multifaceted nature of perceptual or interpretative possibilities to become apparent, and to make their complexity noticeable to the reader in line with the changing directions of perception and interpretation. Such complexity does not only induce a change of perspective in the course of reading, but also encourages the inventive reinterpretation of the reader's own relations of being, hence providing them at times painful, at times humorous insight into these.

Keywords: textual space, verbal “opsis”, verbal-visual structure, segmentation, visual shape

KOCSIS Lenke

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
lenke.kocis@ff.uns.ac.rs

MŰFAJOK, FORMÁK ÉS MOTÍVUMOK NYOMÁBAN

Varró Dániel: A szomjas troll: Kis viking legendárium

Tragom žanrova, oblika i motiva

Danijel Varo: Žedni trol: Mali vikinški legendarijum

Tracking Genres, Forms and Motifs

Dániel Varró: The Thirsty Troll: Little Viking Legendary

A tanulmány Varró Dániel *A szomjas troll: Kis viking legendárium* című 2018-ban megjelent könyvének műfaji, formai és motivikus gyökereit igyekszik felfejteni. Ezek egy kifejezetten heterogén halmazt alkotnak, ami a szerző megelőző munkásságát szem előtt tartva nem meglepő. A vizsgálódások központjában elsősorban a gyerek- és a fantasy irodalom hagyományos és/vagy rendhagyó formában megjelenő toposzai állnak, szem előtt tartva a XX. századi populáris kultúra kimutatható hatásait is. Ezenfelül a kötetben található négy történet mindegyike más-más versformában készült alkotás, vagy az előbbiektől újfent eltérő irodalmi tradíciókat evokálnak. *A szomjas trollal* kapcsolatban felmerül még a mű aktuális (pop)kulturális trendekhez fűződő viszonya, valamint a mű potenciális olvasóközönségének meghatározása a könyv allúzió- és motívumrendszerének tükrében.

Kulcsszavak: gyerek- és ifjúsági irodalom, fantasy irodalom, lapozgató kalandkönyv

A gyerek- és ifjúsági irodalom fejlődéstörténetében a XX. században számos nemzeti irodalomban mentek végbe jelentős, bizonyos tekintetben már-már szélsőségesnek tekinthető változások. A XIX. és XX. század első felének magyar gyermekirodalmát egy „pedagógiai irányultságú diskurzus” uralta, amely nem a gyereket szólaltatta vagy szólította meg, még csak nem is a gyerek olvasót, sokkal inkább a felnőttek által a gyerekekhez intézett beszéd volt. A didaktikus beszédmódot felszámoló, esztétikai szempontból igényes művek csak a XX.

század második felében kezdtek megjelenni a magyar gyerek- és ifjúsági irodalomban (bővebben Gombos 2007, 43–44). A narratív eljárások és intenciók terén bekövetkezett változások mellett szembetűnő a tematikus és motívumbeli gazdagodás, a merészebb szerzőknél a sokáig gyerekek – de előfordult, hogy felnőttek – számára tabuként kezelt témák feldolgozása. Utóbbiak megjelenése részben az elmúlt fél évszázad során bekövetkezett szociokulturális változások hatásának is tulajdonítható. Műfaji és formai szempontból azonban általában még a feldolgozott témák tekintetében kifejezetten progresszív szemléletű kiadványok is megmaradnak a klasszikus formáknál. Például az etnikai és társadalmi kisebbségek helyzetével és megítélésével foglalkozó, megjelenésével botrányok sorozatát kiváltó *Meseország mindenkié* (2020) is átdolgozott népmeséket tartalmaz, történetei jól ismert narratívák és toposzok köré szerveződnek. Kevés olyan költővel és íróval találkozunk a kortárs magyar gyerekirodalomban, aki olyan műfajokban és/vagy formákban alkot, melyek egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán jelennek meg ebben az irodalmi kategóriában. Az egyik kifejezetten sokat kísérletező szerző mindenképpen Varró Dániel, akinek versesköteteiben számos különböző versformában írt szöveget találunk, a felnőtteknek és gyerekeknek szántakban egyaránt. Lényegében mindhárom műnemben alkotott valamilyen formában, drámában fordításokon és adaptációkon dolgozott, prózakötete az *Aki szépen butáskodik* (2018) pedig a *Nők Lapjában* 2011 és 2017 között megjelent naplóbejegyzésszerű rövidprózáinak gyűjteménye. Műfaji szempontból legmerészebb vállalkozása minden bizonnyal a *Túl a Maszat-hegyen* (2003) című Anyegin-strófában írt verses meseregénye (a szerző által használt műfajmeghatározó alcím), amiben a verses regény egyik klasszikus versformája mellett limerickek, dantei tercínák, hexameterek és egy *Születésnapomra*-parafraíz is megtalálható (bővebben Kocsis 2018). A *szomjas troll* (2018) pedig sok tekintetben hasonlóságot mutat a *Túl a Maszat-hegyen*-nel, bizonyos elemei miatt még a verses regény műfaj vonzáskörébe tartozónak is tekinthető. A szépirodalmi és gyerekirodalmi hatások és áthallások mellett ki kell még emelni a fantasy irodalmat, illetve annak egy specifikus alműfaját, a lapozgatós kalandkönyvet, ami nem csupán az utolsó történet műfajaként jelenik meg a kötetben, hanem véglegesen egységes világgá kapcsolja össze a kötetben található négy mesét.

Összekapcsolódó világok

A zsánerirodalom bizonyos műfajaiban, elsősorban a sci-fiben, a fantasyben és a horror bizonyos válfajaiban, de még egyes krimikben is kiemelten fontos szerep jut a világepítésnek (worldbuilding) és a szerző által megalkotott világ bemutatásának, az olvasó bevezetésének. A *Gyűrűk Ura* trilógia mint zsáner-

konstruáló mű fontos kiindulópont ebben a tekintetben is. Az első kötet, *A gyűrű szövetségének* prologusa öt számozott részből áll, melyben egy talált kéziratot fordító/tolmácsoló elbeszélő egy történész-antropológus módszerességével mutatja be a hobbitokat, szokásaikat, társadalmi berendezkedésüket, röviden kitér történelmükre és összefoglalja az Egy Gyűrű megtalálásának történetét, mint az előzményekből a továbbiak szempontjából releváns eseményt (Tolkien 2005, 13–30). A prologus első része, ami *A hobbitokról* címet viseli, mindjárt egy másik fajta kontextualizációval indít, Tolkien korábban megjelent művéhez, *A hobbit*hoz kapcsolja *A Gyűrűk Ura* történetét¹:

Ebben a könyvben jórészt hobbitok szerepelnek, és aki elolvassa, sokat megtudhat a természetükről, és valamicskét a történelmükről is. További adatok találhatóak a Nyugatvégi Piros Könyvben, amelynek szemelvényes kiadása már korábban megjelent *A hobbit* címmel. Ez a régebbi kiadvány a Piros Könyv első fejezeteiből merít; melyeket maga Bilbó írt, az első olyan hobbit, aki világszerte híressé vált, és történetének az Oda-vissza címet adta, mivel keleti utazását és hazatérését beszéli el benne: kalandja azután kihatott valamennyi hobbitra, belesodorva őket az itt ábrázolandó korszak nagy jelentőségű eseményeibe (Tolkien 2005, 13).

A bevezetőben tehát nemcsak a történet kiindulópontjához szolgáltat információkat, hanem irányítja is az olvasói elvárásokat, nyilvánvalóvá teszi, hogy egy fantasy történetet tart a kezében a befogadó, melynek világa körülhatárolt szabályok szerint működik, hiszen *A hobbit*ban már bemutatásra került Középfölde és lakóinak egy része. Ugyanakkor a továbbiakban *A Gyűrűk Urában* is egy a világtól eléggé elszigetelt közösségből (a Megye) induló csapat utazásait követve és kalandjai által, fokozatosan ismerkedik meg (behatóbban) az olvasó a kontinens különböző népeivel, kultúráival, országaival, azok történelmével és az aktuális politikai viszonyokkal. Egy könnyen megismerhető, jól körülhatárolt helyszín mint kiindulópont a történetbe integrált, a világban való fokozatos elmélyülést tesz lehetővé. Varró Dániel *A szomjas troll* című kötetéből hiányzik ez a fantasyben klasszikusnak tekinthető szakaszos bemutatás, ebben a könyvben, pontosabban az első három történetben a mesékre oly jellemző in medias res kerül előtérbe. Az olvasói elvárásokra két dolog lehet előzetesen kihatással, a könyvajánlóként is funkcionáló fülszöveg, valamint a könyv alcíme. A fülszöveg alapjait tekintve egy a fent bemutatotthoz hasonló jellegű, csak sokkalta tömörebb orientációt ad az olvasónak, inkább kulcsszavak felsorolása, nem pedig tényleges bevezetés, mint azt *A Gyűrűk Ura* esetében láthattuk:

¹ A művek megjelenésük sorrendjében: *The Hobbit* (1937), *The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring* (1954), *The Two Towers* (1954), *The Return of the King* (1955).

Mi van a Maszat-hegyen túl? Varró Dániel újabb verses mesefolyama szerint a zord fjordok világa, ahol a skandináv és kelta folklór jellegzetes alakjai élnek: trollok, mocsári goblinok, orkok, leprikónok, habléányok és hablegények. [...] olvashatunk egy troll-legendát, egy finn minieposzt, egy Andersen-paródiát, és egy vikinges, lapozgatós gyerekfantasy főhőseivé is válhatunk, melyet tetszésünk szerint alakíthatunk (Varró 2018).

A kötetet a szerző egyik korábbi művéhez kapcsolja, konkrétan azt sugallja az olvasó számára, hogy *A szomjas troll* „verses mesefolyama” ugyanabban az univerzumban játszódik, mint a *Túl a Maszat-hegyen*. Továbbá nagy vonalakban felvázolja a helyszínt, a teljesség igénye nélkül megmutatja a szereplőket, ezenfelül műfaji és formai eligazítást is ad. Ami a felsorolt „skandináv és kelta folklór jellegzetes alakjait” illeti, a trollok a skandináv, a goblinok a germán, a leprikónok az ír folklór alakjai, a habléányok (mermaid) több európai néphagyományban is előfordulnak, de általában a görög mitológia szirénjeiből eredeztetik őket. Viszont orkok után teljesen hiábavaló mitológiai lexikonokban kutatni, mert Tolkien által megalkotott lények. *A szomjas troll* kritikájában Fülöp Dorottya is Tolkien hatásaként értelmezte egy ork szerepeltetését, és a mellékszereplők megformálásában is egyértelműen érezhetőnek tartotta a szerző hatását (Fülöp 2019, 112).

A fülszövegben felsorolt műfajok és formák, a legenda, a minieposz, az Andersen-paródia és a lapozgatós gyerekfantasy valószínűleg inkább annak a korosztálynak, vagy a felnőtt olvasónak előlegeznek meg információkat, aki már tágabb irodalmi, műfaji, esetleg verstani ismeretekkel is rendelkezik. A tanulmány első mondataival a gyerekirodalomba pozicionáltam *A szomjas trollt*, és a mű véleményem szerint elsődlegesen oda is tartozik, a történetek megformálása, a negyedik történet gyerekszereplői, még Maros Krisztina rajzai is ezt támasztják alá. Ugyanakkor Varró Dániel könyve duplafedeles irodalomként is meghatározható, tehát az alkotásból „a befogadó a maga számára annyit képes elsajátítani, amennyire a műveltsége, az életkora, a pillanatnyi helyzete és hangulata képessé teszi” (Bárdos 2013, 16), és a szöveg más elemei rezonálnak a gyerekek, a kamasz és más felnőtt olvasóval. Egy ilyen bravúros tematikus összeállítást, motívumok gyakorta humoros hatást keltő egymás mellé rendezését, műfaji és formai kompozíciót már a szerző *Túl a Maszat-hegyen*-ben című verses meseregényében is láthattunk. Fülöp Dorottya már említett kritikájában is körüljárta ezt a kérdést, szerinte a „kötet olyan kulturális sémákra épül, amelyeket elsősorban egy felnőtt ért meg igazán”, konklúziójában *A szomjas troll* „nem gyerekkönyv és nem is felnőtteknek írt mese”, ami éppen azért működőképes, mert több korosztály számára is élvezhető (Fülöp 2019, 114).

A könyv világába való bevezetés és az olvasói elvárások irányításaként értelmezhető még a kötet alcíme, a *Kis viking legendárium* is. Legendáriumnak hagyó-

mányosan a keresztény szentek legendáinak gyűjteményét nevezik, de ebben az esetben a viking előtaggal egyértelműen az északi népek kultúráját és folklóráját jelölte ki a szerző. Hagyományosabb értelmezésben akár ellentmondásosnak is tűnhet ez a szókapcsolat, viszont ebben az esetben a legendárium feltételezhetően inkább a fantasztikum hangsúlyozását szolgálja, és nem a keresztény mitológiával állít fel kapcsolatot, hiszen a szóban forgó gyűjteményes forma más jellemzői, mint például a naptári sorrend, mint a történetek rendezési sorrendje, nem található meg a kötetben.

Műfajok, formák és motívumok

Amennyiben gyerekirodalmi műfajok, egészen pontosan a mese felől közelítjük meg a kötetben fellelhető motívumokat, minden történetére érvényes megállapítás, hogy „Varró cselekményszövése azt a hagyományt követi, amelyet méltán nevezhetünk Lázár Ervin-inek, jelesül, hogy egy ismerős népmesei szituációt egyszer csak fejtetőre állít, nem népmesei módon old meg” (Tamás 2019), és ugyanez figyelhető meg a Grimm- és az Andersen-mesékből származó motívumok és cselekménymozzanatok új kontextusba helyezésének esetében is. Ezt példázza, amikor a címadó történet főszereplője, Kalle troll visszadobja a vízbe a partra vetett hableányt, aki a „Jó tett helyébe jót várj” formulával egy kívánság teljesítését kínálja fel, a troll kincs, szerelem és ész helyett csak az összetört bunkóját szeretné visszakapni, mert azokat nem így szeretné megszerezni, vagy egyszerűen nincs rájuk szüksége (Varró 2018, 12–13). Továbbá a harmadik mese, *A kis hablegény* főszereplőjét, Jespert a nővérei nem viszik magukkal matrózokat a halálba csalni, mert még túl kicsi és énekelni sem tud, a hablegény ezt igazságtalansággként éli meg, de az elbeszélő a *Hamupipőke* mostohanővéreinek kegyetlenkedéseit elítélendő, szélsőséges példaként megidézve azonnal tisztázza a helyzetet:

Nem voltak gonoszak ezek a nővérek különben, nem szórtak például az iszapba kagylóhéjat vagy csigaházat, • és nem mondták neki, hogy mire megjövünk, Jesper, az iszaptól ezeket kihalásszad, • egyszerűen csak azért nem vitték ilyenkor magukkal Jespert, • mivel még nem volt éneklésben expert (Varró 2018, 44).

Az ismert motívumok és mesei karakterek szerepeltetése és új kontextusba helyezése így az irodalom adott regisztereinek tematizálását eredményezi. A kötet címadó, első meséjében Kalle troll néhány viking harcos elfogyasztása után megszomjazva betér egy kocsmába, ahol nincs lakkaszörp, mert Mökki mocsári goblin ellopta az összes bogyót, ezért útnak indul és visszaserzi az összes lakkát,

ezzel elnyeri egy csinos orkleány szerelmét. A Tolkien által megalkotott ork faj a humanoid, de kinézetében torz és állati jegyeket hordoz, a tolkien mintákra építő epic (epikus) fantasy történetekben általában negatív szerepkörben, a sötét erők hűséges csatlósaként tűnnek fel. Az olyan történetek, amelyekben az orkok nem gonosz karakterekként szerepelnek – vagy legalábbis árnyaltabb szerepkörben tűnnek fel, mert teljesen pozitív hősként tényleg ritkán jelennek meg – már a fantasy (ez irodalomban és videojátékokban egyaránt megfigyelhető) egy olyan, a klasszikus művek hatása alól magát kivonni kívánó válfajának tekinthető, ami igyekszik eltávolodni a világot leegyszerűsítő, bináris oppozíciókban értelmező, külső szépséget a belső értékekkel kiegyenlítő mintáktól. *A szomjas troll*ban csak orklányként említett szereplőről azonkívül, hogy a kocsma közönségével együtt kinevette a lakka visszaszerzésére induló Kallét, csak annyit tudunk meg, hogy szép volt (legalábbis a troll szemével): „zöld bőr, nagy fogak, hegyes fül, tetszett neki mindenestül” (Varró 2018, 10). Ami negatív szerepkörből kilépéshez hasonlóan ugyancsak a hagyományos fantasztikus toposzoktól való eltávolodás, hiszen az orkok általában (emberi mércével) torzként kerülnek ábrázolásra.

Verselés tekintetében *A szomjas troll* időmértékes, trochaikus lejtésű. A négy soros versszakok elég sajátos szerkezetűek, Fülöp Dorottya szerint Edgar Allan Poe *A holló* című versét idézik, azzal, hogy itt az 5. és a 6. sorok hiányoznak (Fülöp 2019, 110).

*Egyszer egy bús éjfél tájon, míg borongtam zsongva, fájón
S furcsa könyvek altatgattak, holt mesékből vén bazár,
Lankadt fõm már le-ledobbant, mikor ím valami koppant,
Künn az ajtón mintha roppant halkan roppanna a zár,
„Vendég lesz az”, így tünődtem, „azért roppan künn a zár,
Az lesz, más ki lenne már?” (Poe 2003, 15.)*

*Egyszer, tényleg tökre régen, fõnn a hóban, fõnn a jégen,
hol a trollok élnek, fõnn a havas tájon valahol,
hol a trollok fjordok, fjellek közt bunkókkal menetelnek,
menetelt kis bunkójával ott egy Kalle nevű troll (Varró 2018, 7).*

A Poe-vers és *A szomjas troll* első versszakainak egymás mellé helyezése igazolni látszik a fenti felvetést. A páratlan sorok mindkét költeményben trochaikus nyolcasok, a párosak nyolcadfelesek. Előbbiekben belső rímek találhatóak, melyek egyben metszetrímek is, ezért a rímképlet mindkét szövegben (*A holló* esetében az első négy sorban) a következőképpen alakul: aABcCB. A metszetrímek a versszakok többségében annyira hangsúlyosak, hogy az első és a harmadik sorok szimultánként meghatározhatók, mint trochaikus lejtésű felező tizenhatosok. Az így kialakuló ritmus és maguk az alkalmazott rímfajták

(gyakran kecske-, kín- vagy kancsal rímek) több ízben járulnak hozzá a humor fokozásához, vagy éppen válnak annak forrásává:

*Mert a szél, a sós öbölszél, mely fjordoknál néha fjölkél,
s ott viking hajókat ringat, és a sok viking hajós,
ingén átfúj ingva-lengve (a vikingek inge lenge)
fújja őket folyton egyre, és bukéjuk pfúj de sós* (Varró 2018, 9).

A *szomjas troll*ban a már említett habléány-epizódon kívül a lakka bogyók visszaszerzése az, amelyben egy jól ismert cselekményelem megoldása eltér a megszokott kimeneteltől. A kaland felvezetése újfent azt szemlélteti, hogy a történet főszereplője Kalle nem egy komplex karakter: „Nem zavarta szél, sem orkán, »lakkaszörp!«, máskor meg: »orklány!« / erre gondolt (egy időben egy trollfejbe ennyi fér)” (Varró 2018, 14). A lakkát bitorló Mökki próbák elé akarja állítani a trollt, akinek a kocsmában azt mondták, hármat kell teljesíteni, de a mocsári goblin önkényesen ötre változtatta a próbatételek számát. El is kezdi ismertetni a természetesen lehetetlen feladatokat, először kiskanállal merjen ki egy fjordot, majd vágjon rendet egy fenyvesbe, a harmadik egy találós kérdés, vagy matematikai feladat lenne, melynek Mökki már nem ér a végére, mert Kalle beleunva a sok beszédbe fejbe vágja bunkójával, összepakolja a bogyókat, és viszi vissza a kocsmába. A konfliktus gordiuszi csomó átvágását idéző feloldása az ilyen helyzetekben megszokott végkimenetel fonákja, mert hagyományos cselekményvezetésben a népmesei hősök furfangos megoldásokkal állnak elő és/vagy segítők által jutnak el a pozitív, általában békésebb végkimenetelhez. Ez a fajta konfliktuskezelés, a kaland kezdete, Kalle viselkedése a fantasy egyik népszerű szubzsánere, a sword and sorcery (kard és boszorkányság) sémáit is felidézi. Ezek a történetek leginkább olyan többé-kevésbé egzotikus helyszíneken játszódnak, melyek technológiai fejlettsége kezdetleges, ezért a szereplők általában szál- és hideg fegyverekkel hadakoznak, a mágia jelen van a világban, de a főszereplők nem varázshasználók, viszont kivételes fizikai erővel rendelkeznek, továbbá a „legfontosabb ismertetőjegye, hogy a lineáris történet akciójele- netekben és izgalmas kalandokban bővelkedik”, valamint „a hőseiket gyakran közvetlenebb, személyes indítékok hajtják, például egy nő megmentése, egy falu védelmezése, vagy a bosszúvágás” (Hegedűs 2012, 15, 16). Az alműfaj legismertebb karakterei Robert E. Howard életművéből kerülnek ki: Kull és Conan² (a

² A popkultúra megkerülhetetlen részévé inkább a Conan-történetek váltak, melyekből számtalan adaptáció készült az összes elképzelhető médiumban. A legismertebbek valószínűleg az 1982-ben megjelent *Conan, a barbár* című film az akkor még elsősorban testépítőként ismert Arnold Schwarzenegger főszereplésével készült film, valamint a *Marvel Comics*, később a Dark Hors által kiadott azonos című képregénysorozat.

témáról bővebben Hegedűs 2012). *A szomjas troll* története több szempontból is beleillik ezekbe a műfaji sémákba, Kalle kivételes fizikai erővel rendelkezik, a kalandot kiváltó indítékok személyesek, és céljai elérésének érdekében egy nála sokkal agyafúrtabb, látszólag érinthetetlen ellenséggel kell megküzdenie, amik általában a sword and sorcery regények gonosz boszorkányainak és boszorkánymestereinek jellemzői. Ezenfelül az orklány kegyeinek elnyerése is jól illeszkedik ebbe a sémába.

A második történet *A kíváncsi óratörpe* – amit a fülszöveg finn minieposzként mutat be – főhőse Eino, a Finnországban élő, mindenbe lyukat beszélő törpe, aki a történet elején elrontja a rábízott órát, majd különböző kalandok és némi önismereti fejlődés után helyreállítja a városka életét, aminek lakói órá nélkül nem tudják, mikor mit kell csinálni. A cselekményt rövid előhang vezet fel és utóhang zárja, a három énekre tagolt történet a klasszikus verses epikában is gyakori bonyodalom, utazás és kalandok, megoldás szerkezetet követi. Az egyes szövegrészek nem tagolódnak üres sorokkal elválasztott versszakokra, de behúzott sorok jelzik az új tematikai, gondolati egységek kezdetét. A már említett finn minieposz meghatározást szem előtt tartva nem meglepő, hogy *A kíváncsi óratörpe* műformája a kalevala-vers. A magyar verstanokban általában a forma két megközelítésével találkozunk: egyesek „a felező nyolcashoz hasonló ütemhangsúlyos struktúrának látják, mások szerint trocheusi lejtésű” (Csehy–Polgár 2018, 23). A kalevala-vers Varró Dánielnél szimultán verselésű, az ütemhangsúlyos felező nyolcas ritmusa dominál, a trocheusok aránya spondeusokkal együtt éppen meghaladja a minimumnak tekintett hetven százalékot, ezek az arányok figyelhetők meg az előhangban is:

*Tudok én egy történetet,
éppenséggel érdekeset,
izgalmasat igen nagyon,
elmondjam-e nektek vajon?
Úgy hallottam én is régen
finnek fagyos fenyvesében,
mohás tóparti tisztáson,
bűvös buszvégállomáson,
sziklák közti szabadstrandon,
strandon álló fagyis standon.
Dalt nékem a fagyis mondott,
gombóc mák mesévé bomlott,
jobbról lediktálta lepke,
busz pöfögte bal fülembé.*

A sorokat végig páros rímek zárják, és a *Kalevala* jellemző formai jegyeként számontartott alliterációk is végig jelen vannak a szövegben. A második énekben Eino a saját maga által okozott probléma elől menekülve erdei törpének áll, és besétál a *Hófehérke* hét törpéjének házába, akik azonnal maguk közé fogadják. Az epizód egyszerre evokálja a Grimm testvérek meséjét, melyben a törpék ércet bányásznak és annak 1937-es *Hófehérke és a hét törpe* című The Walt Disney Company által készített animációs film adaptációját, ugyanis Eino új barátai egy „Hejhó” kezdetű dalt énekelnek a bányába menet (Varró 2018, 29–31), ami a film hasonló jelenetében elhangzó betétdal címe és refrénjének kezdete is. A hét törpe nem kerül megnevezésre, és ugyanebben a formában, tehát az allúzió szintjén jelenik meg Hófehérke is a történetben, akinek érkezése Einóból akkora felháborodást vált ki, hogy inkább továbbáll, mert egyébként is túl sok számára a kényelmetlenség. Az Eino által okozott bonyodalom megoldásának kulcsa a szereplő saját képességeinek felismerése és a probléma önálló megoldása, a könyv történetei nem kifejezetten didaktikusak, de mint azt kritikájában Tamás Zsuzsa is megjegyezte, „pedagógiailag is tökéletesen rendben vannak” (Tamás 2019). A kötet négy története közül *A kíváncsi óratörpe* és *A kis hablegény* azok, amelyekben egyértelműen a mesés elemek dominálnak, ezek állnak legközelebb a már említett Lázár Ervin-i hagyományhoz.

A harmadik történet, amit a fülszöveg Andersen-paródiaként mutat be, nemcsak a hablegény tematikában idézi meg Hans Christian Andersen meséjét, hanem kezdő soraiban is. *A kis hablegény* ezzel a mondattal indul: „Messze kinn a tengeren kékséges kék a víz, akár a búzavirág szirma, s átlátszó, mint a legtisztább üveg” (Andersen 2000, 16), a hablegény történetébe így kezdett bele Varró Dániel: „Messze északon, ahol a tenger kék, és a lebukó nap hatyúnyakfehér habokon megcsillanó, rózsás fényétől aranyos...” (Varró 2018, 44). Formai szempontból kissé kivételnek tekinthető ez a szöveg a kötetben, ugyanis egy makámával állunk szemben:

Egyedül éldégélt egy elsüllyedt hajóban, • vagyishát, na jól van, • nem teljesen egyedül, hanem hat nővérével együtt, de árván, • mert az anyukájukat elszakította tőlük sajnos egy végzetes éjen egy titokzatos ármány, • nem tudni, hogy egy mélytengeri örvény, egy mérges pókhal vagy egy bepipult piránya, • vagy a viharos erejű délkeleti szél, aminek azóta sem változott meg az iránya, • ... (Varró 2018, 44).³

A makáma a 19. század óta jelen van a magyar költészetben (lásd Cseh-Polgár 2018, 299–301), és a műfaj Varró opusában sem újdonság, mint arra Fülöp Dorottya is felhívta a figyelmet, 2016-os *Mi lett hova?* című verseskötete-

³ A szöveget tagoló fekete pontok helyén a könyvben eredetileg kis kék polipok szerepelnek.

tében már szerepeltek rimes prózaversek (Fülöp 2019, 110). A *hitvesi költészet nehézségeiről* és az *Üzenet az olvasóknak* című verseiben megjelölésre is került a forma: „Arról szól ez a makáma, – hogy az ember milyen szomorú lesz, ha a hitvese már régen ugrott a nyakába –”, utóbbi még rövid magyarázattal is szolgál: „itt a költészet és a próza közti mezsgyén, – ami ugyebár a rimes próza, más néven makáma –” (Varró 2016, 31, 73).

Andersen *A kis hableány* című meséjének megidézése mellett a Grimm testvérek *Hamupipőkéjére* történik még utalás, de ebben az esetben a szereplők árvasága és a gonosz mostohanővérek kegyetlenkedéseinek felemlegetésében ki is merülnek az allúziók. A mese főszereplője azonban, az anderseni mintától eltérően, mint az a címből is kiderül, nem egy hableány, hanem egy hablegény. A kifejezés ugyan nem számít ismeretlennek a magyar nyelvben, ugyanakkor használata nem gyakori. Az elsődlegesen gyerekeket megcélzó médiában a Walt Disney által készített 1989-es *A kis hableány* animációs filmjében, és sikere okán azonos címmel megjelent tévésorozatban is több hablegény, férfi sellő karakter szerepel.

A történet főszereplője, a kis Jesper, aki még csak beszélni sem tud, egy nap teljesen egyedül marad, elindul megkeresni nővéreit és végül Valdermár dán király udvarában szabadítja ki őket egy akváriumból. Az elveszettnek hitt anya is visszatér a történet végén Kalle troll jóvoltából, és „onnantól kezdve mindig együtt csalta a hajósokat halálba • a Jesperrel kiegészült családi dalárda” (Varró 2018, 44). A *Kis viking legendárium* szövegeiben szép számban találunk kifejezetten a felnőtt olvasóknak, sőt gyakran irodalmároknak szánt allúziókat és humort, ezek egyike a valószínűleg Vajda Péter 1839-es *Hamlet* fordításából szállóigévé vált „Valami bűzlik Dániában” parafrázisa: „de szerintem ki kell menned a part-ra, Dániába, • ahol az embereknek az a mániája, • hogy reggelire nyers halas szendvicset esznek, és nem müzlit, • ezért rendszerint valami bűzlik” (Varró 2018, 48). A fenti idézethez hasonlóan a szövegben rengeteg humor és játékosság van, előbbi egyik forrása az, hogy Jesper még nem tud beszélni, kommunikációs képességei konkrétan ennyiben merülnek ki: bluggy. Ez a tény a történet több epizódjában a komikum fő forrásává válik. Az első segítő egy tarisznyarák, aki annyira bölcs, hogy megérti Jesper blugyogását. A tarisznyarák-jelenet előbb a „Szerencséd, hogy öreganyádnak/apádnak szólítottál!” meseformulát parodizálja:

meglátott egy tarisznyarákot, aki nagyon öregnek tűnt, és nagyon bölcsnek, • úgyhogy megszólította, hogy „bluggy-bluggy”, és ezt úgy értette, hogy „Adjonisten, öregapám!”, • mire a rák felemelte az ollóját, és mérgeesen vágta Jespert vele kupán, • mert tényleg nagyon bölcs volt, úgyhogy megértette, amit mondott neki, de amilyen bölcs, pont olyan goromba, • és azt felelte, hogy „Balszerencséd, hogy öregapádnak szólítottál, mert nem szeretem, ha megjegyzéseket tesznek a koromra” • (Varró 2018, 48).

Ez a szereplő nemcsak a mesei segítők alakját idézi meg, hanem a Disney Stúdió *A kis hableány* (1989) animációs filmjének rák szereplőjét és az általa énekelt, magyar fordításban *Ringat a víz* címet viselő dal néhány sorát: „nem tudják, hogy itt zöldebb a hínár és ringat a víz is” (Varró 2018, 48). A szöveg parodisztikus jellege sokkal inkább irányul bizonyos toposzokra, formulákra, vagy egyik esetben egy szállóigére, mint magára az eredeti Andersen-mesére. A hirtelen árvaságra jutott főszereplő azok közé az attribútumok közé tartozik, melyeket egy váratlan fordulattal érvénytelenít a szöveg. Jesper anyukája a történet utolsó bekezdésében visszatér családjához, mert az első történetben Kalle troll jószívűen visszadobta a vízbe a partra vetett hableányt.

A könyvet igazán egységes világgá összefogó történet az utolsó és egyben leghosszabb szöveg, *A leprikónok átka*, amit Varró lapozgatós játékkönyv (game book) formában írt meg. Ez a lényegét tekintve egyszemélyes szerepjáték műfaj a szórakoztató irodalom regiszterébe tartozik, melynek zsánerei közül a fantasy, a kaland, a krimi, a tudományos fantasztikum, a horror, vagy ezek keverékei a leggyakoribbak. A műforma előzményei a XX. század első felére tehető, népszerűvé először az 1970-es években angol nyelven váltak a lapozgatós, többféle cselekményvezetés és lezárás lehetőségét felkínáló könyvek. Magyar fordításban az 1980-as és 90-es évek fordulójától jelentek meg különböző sorozatok, legismertebbek a *Kaland Játék Kockázat* és a *Fantázia Harcos*. Előbbit Varró meg is idézte *A leprikónok átka* bevezetőjében:

*Egy kis viking legenda olvasható alatt,
mit mondjak, csupa játék, kockázat és kaland,
te vagy a főszereplő, ez egy olyan mese,
legyél a történetnek tevékeny részese!* (Varró 2018, 56.)

Magyar szerzők tollából a műfajban eleinte többnyire fantasy könyvek jelentek meg, ez a hullám 1989-től, a 90-es évek végéig tartott. Kiemelendők még a *M.A.G.U.S.*, egy magyar fejlesztésű szerepjáték világában játszódó történetek, amik a *Kalandorkrónikák* címet viselő lapozgatós játékkönyv sorozatban jelentek meg 2009 és 2011 között. Ezek a könyvek témáik és a bennük ábrázolt erőszak miatt nem tekinthetők gyerekirodalomnak, inkább a „young adult” kategóriába esnek. A kétezres évek elejére a magyar könyvpiacra lankadt az érdeklődés a lapozgatós kalandkönyvek iránt, valószínűleg ennek tudható be, hogy a *Kalandorkrónikák* is csak három könyvet ért meg. Az utóbbi – körülbelül – öt évben viszont, minden bizonnyal részben a nyugati populáris kultúrában tapasztalható 80-as évek nosztalgiájának köszönhetően újra fellendült az érdeklődés a szerepjátékok és ezáltal a műfaj egyszemélyes változatai iránt is. Ennek a trendnek köszönhető az utóbbi években a kalandkönyvek megsokasodása,

melyek között most már szép számmal találunk a fiatalabb korosztálynak szánt köteteket. Kifejezetten gyerek olvasóknak készülnek Bojti Anna kalandkönyvei, az első, az *Éjszaka az állatkertben* (2019) írásába saját bevallása szerint részben azért fogott bele, mert a *Kaland Játék Kockázat* könyvekhez, amiknek ő is lelkes rajongója volt, még kicsit fiatalnak tartotta a saját gyerekeit (Bojti 2019). A műfajban az utóbbi években nem csak kortárs és új szerzők művei tűntek fel. Nagy Ádám, Trencsényi László és Veszprémi Attila a magyar gyerekirodalom egyik leghíresebb regényét dolgozta át kalandkönyvvé, a kiadvány *A Pál utcai küldetés – Mentsük meg Ernőt!* (2020) címen jelent meg. Varró Dániel *A szomjas trollja* is ennek a hullámnak a részét képezi, annak ellenére, hogy a zsáner elsődleges megjelenési formája a próza.

A játékkönyveknek számos változata létezik, egy részük a szerepjátékokból ismert karakterlapok megalkotásával kezdődik, és a játékosnak számon kell tartania, milyen tárgyak kerülnek birtokába, a történet küzdelmeinek kimenetelét pedig kockadobások döntik el, egyes könyvekhez még a tájékozódást megkönnyítő térképek is tartoznak. *A leprikónok átka* ebben a tekintetben az egyszerűbb játékmunkával rendelkező kiadványok közé tartozik, az olvasás/játék csak papírt és ceruzát igényel néhány tárgy nyilvántartása céljából. A *Kis viking legendárium* fantasztikus és varázslatos lényekkel, csodákkal teli tájain sok minden lehetséges, de nem bármi. A három bevezető meséből már kiderül, hogy ennek a világnak része a halál, Kalle troll vikingeket lakmározik, a hableányokat fogva tartó dán király pedig egész udvarával együtt veszik oda *A kis hablegény* fináléjában. A szereplők tetteinek mindig következményei vannak, Eino, a kíváncsi óratörpe egy egész városka életét taszította káoszba megmondhatatlanságával. Ezzel összhangban a nem megfelelő döntések *A leprikónok átkában* a kis viking kalandor halálát eredményezhetik vagy a történet befejezésének ellehetetlenülését. Ezért kijelenthetjük, hogy ez a fantasztikus lények által benépesített világ a *Túl a Maszat-hegyen*-hez hasonlóan egyfajta mesei/fantasztikus realizmus igényével működik, mely egyébként nem idegen a fantasy műfajától, sőt jól összerakott a hard fantasy és a sword and sorcery történeteknél alapvető elvárásként fogalmazódik meg a saját törvényszerűségeit működtető világ megeremtése.

A leprikónok átkában egy viking fiú bőrbe bújhat az olvasó, aki testvérével, Tekertagyú Jorikkal és a házi kedvenc Sigmunddal, a szárnyas vadmalaccal indul útnak megmenteni faluját a leprikónok átkától, melynek következtében minden felnőtt gyerekké varázsolódott. A történet előrehaladtával a kalandornak különböző tárgyakat kell megszereznie, próbatételeket kiállnia, csatákat nyernie és furfangos rejtvényeket megfejtenie. A lapozgatós kalandkönyvek jellegéből adódóan, vagyis azért, mert a cselekmény ugyan lineárisan halad előre, de renge-

teg variációja létezik annak függvényében, hogy a problémamegoldás melyik módját választja ki az olvasó, valamint tekintetbe véve a különböző potenciális végkimeneteleket, melyek között ott a kudarc lehetősége is, a cselekmény behatóbb vizsgálata legalább annyira szövevényes barangolást eredményezne, mint amilyen maga az olvasása, így meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit. A száznegyven számozott versszakra osztott szöveg néhány versbetétet leszámítva nibelungizált alexadrinokban van megírva, melynek leginkább 7/7-es és 7/6-os sorváltozatai jelennek meg a szövegben, amik páros rímekben végződnek. Minden számozott szövegegység végén általában kettő, néhány esetben három, vagy amennyiben „szakutcáról” van szó, egyetlen szám jelöli a soron következő lehetséges versszakokat.

A kötetben ugyan nem első ízben találkozunk vikingekkel, Kalle troll a könyv elején négyet is elfogyasztott, de ez a történet az egyetlen, amelynek főszereplői emberek. A vikingek, főleg az elmúlt két évtizedben, a populáris kultúra népszerű karaktereivé váltak mindenféle médiumban. A tévésorozatok tekintetében két népszerű példa is kínálkozik, a kanadai History Channel *Vikings* (2013–2020) című sorozata és az eredetileg a BBC által elindított *The Last Kingdom* (2015–2022). A filmeket szinte lehetetlen számba venni, soraikban kosztümös drámát és fantasyt egyaránt találtunk, de a téma népszerűségét jelzi Robert Eggers nemrég megjelent *The Northman* (2022) című filmje. A videojátékokat sem kerülték el a vikingek, az *Assassin's Creed* sorozat Velence, Párizs és sok egyéb helyszín után Valhallába is eljutott 2020-ban. A *God of War* játékok eredetileg a görög–római panteont dúlták fel, 2018-tól az északi mitológia és ezzel a viking esztétika került a széria fókuszába. A *Hellblade: Senua's Sacrifice* (2017) című, horror elemekben bővelkedő dark fantasy játékban az északi és kelta mitológia alakjai kísértik a főszereplőt, a játék zenéjét szerző Heilung zenekar pedig egyike azoknak az experimentális folk formációknak, akik a germán és az északi hagyományokból és népzeneből merítve alkotják meg zenéiket, koncertjeik inkább nevezhetők előadásoknak. A metal zenének pedig külön alzsánerét képezi a viking metal, meghatározó előadói Unleashed, Amon Amarth, Ensiferum, Thyrfing és Enslaved. A viking-jelenség nem áll meg a nyugati kultúránál, Yukimura Makoto *Vinland Saga* című egyelőre befejezetlen mangája 2005 óta fut a *Weekly Shōnen Magazine*-ban, és a varázslatos elemeket nélkülöző, történelmi fikciók közé tartozik. A kifejezetten gyerekeknek szánt művek közül Cressida Cowell tizenkét kötetesre rúgó *Így neveld a sárkányodat* (2003–2015) című sorozatát fontos kiemelni, mely a Dreamworks Studio által készített animációs filmadaptációk révén hatalmas népszerűsége telt szert. Ebbe a gigászi méreteket öltő kulturális korpuszba ágyazódik bele Varró Dániel viking legendáriuma is, aminek központi története a sword and

scorcery alapformuláját követi, vagyis a nem varázshasználó szereplőnek egy természetfeletti erővel, boszorkánnyal/boszorkánymesterrel kell megküzdenie. A megelőző három történetben megismert helyszíneken és lényeken kívül a kis vitézek az átkot szóró leprikónokon kívül az ír folklórból még a fej nélküli lovas Dullahannal is találkoznak, de eszkimó-boszorkányok, druidák, bárdok és sárkányok is keresztezik útjukat. Viking történetről lévén szó, a Valhalla-beli látogatás és az Odin-színe-elé-járulás sem marad ki a cselekményből, melynek végén, amennyiben sikerült átvészelni a kalandokat és összegyűjteni az összes kelléket, megtörik a falu felnőtt lakosait sújtó átok, ezzel a történet boldog véget ér.

Végszó

Irodalmi tradíciók és toposzok ilyen nagymértékű megidézése szerves része a verses regény műfaji hagyományának is. Az egy nagy történetre összeolvas-hatóság lehetősége, valamint a kötetet a *Túl a Maszat-hegyen*-nel egy „világba” helyező fülszöveg is alátámasztja a műfaj vonzáskörébe helyezés létjogosultsá-gát. De *A szomjas troll* esetében ennél sokkalta fontosabb szerepet játszanak a különböző mesei, mondai hagyományok és motívumok, a fantasy irodalom bizonyos alműfajainak sémái, valamint a kötetben megjelenő versformák, melyek az előzőektől teljesen eltérő hagyományok felé nyitnak dialógust. A lapozgatós kalandkönyv pedig mint ezen halmazok metszeteit magába rendező formátum jelenik meg. Az elsöre eklektikusnak tűnő kavalkád elemei azonban a mese és a fantasy együttállásának köszönhetően kifejezetten jól működnek együtt. Ezek összességének folyamánya a már említett duplafedelesség, vagyis hogy a szöveg korosztály szempontjából széles olvasóközönséget képes megszólítani. A kötet központi története, *A leprikónok átka*, pontosabban annak különböző variációinak elemzése és egybevetése lenne egy következő vizsgálat tárgyá.

Irodalom

- Andersen, Hans Christian. 2000. *Hans Christian Andersen meséi*. Ford. Rab Zsuzsa, e-könyv. <https://mek.oszk.hu/00300/00309> (2022. április 27.)
- Bárdos József. 2013. A gyermekirodalom fogalma. In Bárdos J. – Galuska L. P. szerk., *Fejezetek a gyermekirodalomból*. 11–22. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Bojti Anna. 2019. Egyedül lófrálni az állatkertben. *Pagony*. <https://www.pagony.hu/egyedul-lofralni-az-allatkertben> (2022. április 27.)
- Csehy Zoltán – Polgár Anikó. 2018. *Gyakorlati magyar verstan*. Bratislava: Univerzita Komenského u Bratislave. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj1/CSEHY_POLGAR_verstan.pdf (2022. április 27.)

- Fülöp Dorottya. 2019. „FÖNN A HAVAS TAJGÁN VALAHOL”. Varró Dániel: A szomjas troll. Kis viking legendárium. *Korunk* (9): 110–114.
- Gombos Katalin. 2007. A gyereklíra reneszánsza. *Iskolakultúra* (5): 42–58.
- Hegedűs Orsolya. 2012. *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába*. Duna-szerdahely: Liliium Aurum.
- Kocsis Lenke. 2018. Egy verses regény a kortárs magyar gyerekirodalomban. In Zoran Paunović – Željko Milanović szerk., *KONTEKSTI – Četvrti međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka*. 237–246. Novi Sad: Filozofski fakultet, UNS.
- Poe, E. A. 2003. *A holló: Versek és elbeszélések*. Ford. Tóth Árpád et al. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Tamás Zsuzsa. 2019. Kíváncsian kandikál ott, hogy élnek a skandinávok. Varró Dániel: A szomjas troll: Kis viking legendárium. *Revizor* <https://revizoronline.com/hu/cikk/7972/varro-daniel-a-szomjas-troll-kis-viking-legendarium/> (2022. április 27.)
- Tolkien, J. R. R. 2005. *A Gyűrűk Ura*. Ford. Göncz Árpád és Tandori Dezső. Budapest: Európa Diákkönyvtár.
- Varró Dániel. 2016. *Mi lett hova?* Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Varró Dániel. 2018. *A szomjas troll: Kis viking legendárium*. Budapest: Jelenkor Kiadó.

Lenke KOČIŠ

TRAGOM ŽANROVA, OBLIKA I MOTIVA

Danijel Varo: Žedni trol: Mali vikinški legendarijum

Rad je posvećen utvrđivanju korena žanra, forme i motiva dela Danijela Varoa *Žedni trol: Mali vikinški legendarijum*, objavljenog 2018. godine. U pitanju je izrazito heterogen skup, što ne iznenađuje s obzirom na prethodni književni opus ovog autora. Istraživanje je usmereno prvenstveno na topose dečje književnosti i fantastike u tradicionalnim i/ili neuobičajenim oblicima, imajući u vidu evidentan uticaj popularne kulture XX veka. Osim toga, svaka od četiri priče jeste delo u drugačijoj stihovnoj formi, ili pak evocira drugačiju književnu tradiciju. U vezi sa *Žednim trolom* postavlja se i pitanje odnosa prema aktuelnim (pop-) kulturnim tokovima i definisanje potencijalne čitalačke publike, u svetlu sistema aluzija i motiva datog dela.

Ključne reči: književnost za decu i mlade, književna fantastika, interaktivna knjiga

Lenke KOCSIS

TRACKING GENRES, FORMS AND MOTIFS

Dániel Varró: The Thirsty Troll: Little Viking Legendary

The study aims to unfold the literary roots of Dániel Varró's book titled *The Thirsty Troll: Little Viking Legendary* published 2018 with special attention to genres, verse forms and motifs. Taking the author's former work into consideration, it is hardly surprising these qualities and

attributes are quite heterogenic in this text. The analysis focuses on the themes and patterns of children's and fantasy literature, taking the influences of 20th century popular culture into account. Furthermore all of the four stories of this book are written in different forms of verse, evoking additional, different literary traditions. Regarding the *The Thirsty Troll* relations to contemporary cultural trends must also be considered, just as the assessment of the potential audience considering the nature of the book's allusions and topics.

Keywords: children's literature, fantasy literature, game book

Elena DUMITRU

University of Rome, Unitelma Sapienza
Roma, Italy
ilonadumitru@hotmail.com

LANGUAGE LEARNING, MULTILINGUALISM AND LITERARY TRANSLATION

Nyelvtanulás, többnyelvűség és irodalmi fordítás

Učenje jezika, višejezičnost i književno prevođenje

In the following paper we try to discern the complex translation mechanisms seen in the light of the person performing this delicate operation. The study will focus on investigating and defining the nature, skills, capacities and specific talents that a person able to execute a literary translation has. We will deal with linguistic competences, simultaneous bilingualism and sequential bilingualism, as well as with grammatical versus communicative competences. Along with bilingualism, we will focus also on the topic of multilingualism as a social phenomenon governed by globalization, interculturality and social openness. In this sense, the interest on multilingual individuals, generally referred to as polyglots, could help our approach by providing important information in order to realise a comprehensive analysis of the literary translation process in particular. Operating with terms belonging to the sphere of language use and language learning, the paper aims to explore the topic in an interdisciplinary manner, to create a bridge between the linguistic performance and the translation act itself. At the same time, it outlines how languages, during centuries, with their complex implications for identity, communication, social integration, education and development are of strategic importance for people and the planet.

Keywords: language learning, bilingualism, multilingualism, literary translation

Translation is a curious discipline, existing somewhere between art and science. It is often an act of interpretation, a delicate balancing operation between delivering an accessible version without losing sight of the original product's essence. The translation as a process implicates a dual nature: 1) The

translator needs to detect possible modifications and flaws in the original text and understand the meaning they intend to convey. To do this, the translator often needs to be familiar with the contents of the text in order to clarify the ambiguities s/he has come across. 2) The translator will unwrap the syntactic structure of the original text and then formulate the corresponding message in the target language, thus giving the original text added value in terms of both wording and impact. And here, of course, we can add specific abilities regarding specialized or technical vocabulary characteristic to a specific field of work – as language skills can be useful in many different fields – or, if we speak, for instance, about literary translations, we maintain that the skills of the translator should include a particular talent and sensitivity in text writing, including the fact that he or she could be a writer/poet also performing literary translations.

The role of the language in society represents a crucial issue that concerns our communities especially after the first half of the 20th century, according to the American sociologist, Joyce Hertzler, advocating that more attention should be paid to the interaction and situation (Hertzler 1965). Within this perspective, language is to be understood as a complex phenomenon, both shaping and being shaped by historical, political, social and cultural contexts and therefore with a strong impact on power, discourses and social practices.

Language, language use and language learning and acquisition in society are very important for many reasons. With no language barriers people can understand each other, being able therefore to participate in many societal actions. Obviously here, we speak about the most common role of language: communicating, sharing ideas, information, and specific messages in a way that other people can understand it. Nevertheless, language is more than that. Language can serve to provide a personal identity or it can provide a cultural identity for a community, and for a nation. In that sense, language helps to identify the members of that community or the “outsiders”. In Romania, for example, certain words or accents can reveal that a person is from Bucharest, Iași, Timișoara or Cluj. In a wider sense, those accents can also reveal people who are outside the society as a whole, the way that a Romanian can recognize an Italian or a French accent.

At the same time, language is the main key of inter-cultural dialogue and the expression of a multicultural vision of a society, while the theme of multiculturalism can be viewed from the perspectives of various disciplines: cultural studies, language policies, learning and acquisition, foreign language teaching, linguistics, literature, education science, political sciences or nationalism studies. The present paper intends to deal with multiculturalism starting from a precise topic, i.e. bilingualism and multilingualism, as well as multiple language

acquisition in multilingual contexts. The main goal of this paper is not only to problematize these aspects, but also to insert the mentioned terms in the discussion regarding the profile of the literary translator.

For instance, is the translator conditioned by gender? As argued by Pavlenko, Blackledge, Piller & Teutsch-Dwyer (2001, 1), women are “better at languages”. This represents a realistic assumption corresponding to a very sophisticated field of study – the field of language and gender – that became one of the most dynamic and interdisciplinary areas of linguistic inquiry. The relationship between language and gender emerged as separate topic of analysis in the 1970s, prompted by feminist concerns about the connections between sex, power and language. Over the years, studies claim that women tend to use more standard and/or prestigious linguistic forms and registers, while in the study of multilingualism, this approach strove to explain instances of language shift spearheaded by women as caused by women’s preference for languages that are more prestigious and/or varieties. In the field of Second Language Learning (SLL), it led researchers to posit that female learners generally do better than males (Ellis 1994). Of course, the subject represents even nowadays an important controversy and in the study of bilingualism and SLA the “female superiority” claim finds no support, considering that in some contexts male learners outperform female ones (Polanyi 1995).

In recent years, sociolinguistic and sociocultural perspective have started to gain some currency in the field, but gender continues to be under-theorized and under-researched. The need is to consider it in a more context-sensitive approach, which treats gender as a system of social relations, and discursive practices whose meaning varies across speech communities. Such a context sensitive approach is of crucial importance in explaining the variable outcomes of language use and language learning. As indicated before, the results of findings in research on SLA, bilingualism and gender may appear controversial. Some studies present women as more sensitive to the demands of the linguistic marketplace, and thus as faster L2 learners and users of more prestigious language varieties (e.g. Gal 1978; Nichols 1983). In contrast, other studies depict women as guardians of the home language and culture and as slower L2 learners, for a variety of reasons including restricted access or symbolic resistance to mainstream culture (e.g. Dabène & Moore 1995; Hill 1987).

However, most people are not symmetrically bilingual. Many have learned one language at home from parents, and another later in life, usually at school. Therefore, bilinguals usually have different strengths and weaknesses in their different languages – and they are not always best in their first language. For example, when tested in a foreign language, people are less likely to fall into a

cognitive trap (answering a test question with an obvious-seeming but wrong answer) than when tested in their native language. In part, this is because working in a second language slows down the thinking. No wonder people feel different when speaking them. And no wonder they feel looser, more spontaneous, perhaps more assertive or funnier or blunter in the language they were reared in from childhood. What of bilinguals, raised in two languages? Even they do not usually have perfectly symmetrical competence in their two languages. But even for a speaker whose two languages are very nearly the same in ability, there is another big reason why that person will feel different in the two languages. This is because there is an important distinction between bilingualism and biculturalism. Many bilinguals are not bicultural. However, some are. Moreover, of those bicultural bilinguals, we should be little surprised that they feel different in their two languages. Experiments in psychology have shown the power of “priming” – small-unnoticed factors that can affect behaviour in big ways. Asking people to tell a happy story, for example, will put them in a better mood. The choice between two languages is a huge prime. Speaking Hungarian rather than Romanian, for a bilingual and bicultural Hungarian in Bucharest, might conjure feelings of family and home. Switching to Romanian might prime the same person to think of school and work.

Another important and even more complex aspect for the research is the study of the literary translator in multilingual contexts. The benefits of multilingualism are numerous. For instance, speaking more than one language increases the cognitive abilities of individuals such as problem solving, creativity and memory. Raising a multilingual child is for sure a big challenge and the advantages that multilinguals exhibit over monolinguals are not restricted to linguistic knowledge only, but extend outside the area of language. From this point of view, Transylvania as a historical region has been characterized by multilingualism for centuries (Benő 2015). The substantial long-lived cognitive, social, personal, academic and professional benefits of enrichment bilingual/multilingual contexts have been well documented. Children and older persons learning foreign languages have been demonstrated to have a keener awareness and sharper perception of language. Foreign language learning enhances children’s understanding of how language itself works and their ability to manipulate language in the service of thinking and problem solving (Cummins 1981) and helps them to be more capable of separating meaning from form. They learn more rapidly in their native language (L1), e.g. to read, as well as display improved performance in other basic L1 skills, regardless of race, gender or academic level and are more efficient communicators in L1. Generally, they are consistently more able to deal with distractions, which may help offset age-related declines in mental dexterity.

Multilinguals develop a greater vocabulary size over age, including that in their L1, have a better ear for listening and sharper memories and are better language learners in institutionalized learning contexts because of more developed language-learning capacities owing to the more complex linguistic knowledge and higher language awareness. At the same time, multilingual individuals have increased ability to apply more reading strategies effectively due to their greater experience in language learning and reading in two or more different languages, while “a person who speaks multiple languages has a stereoscopic vision of the world from two or more perspectives, enabling them to be more flexible in their thinking, learn reading more easily. Multilinguals, therefore, are not restricted to a single world-view, but also have a better understanding that other outlooks are possible. Indeed, this has always been seen as one of the main educational advantages of language teaching” (Cook 2001).

Multilinguals can expand their personal horizons and – being simultaneously insiders and outsiders – see their own culture from a new perspective not available to monoglots, enabling the comparison, contrast, critical thinking abilities in understanding cultural concepts. They are able to better understand and appreciate people of other countries, thereby lessening racism, xenophobia and intolerance, as the learning of a new language usually brings with it a revelation of a new culture. Considering also the social and employment advantages, because it offers the person the ability to communicate with people she/he would otherwise not have the chance to interact with, by increasing job opportunities in many careers.

Linguistic diversity in the world today is an issue of growing social importance. Most of the world’s population speaks more than one language, but most of the population in western cultures are monolingual in one of the “big” languages in spite of being exposed to other languages mainly in school context. Therefore, we can say that multilingualism at sociolinguistic level is more spread than multilingualism at individual level, but, even in this case, it is extremely common. The spread of multilingualism justifies its importance in research. In fact, the study of different aspects of the diversity of languages should be one of the main goals of linguistics. Multilingualism can be defined in different ways, but it refers to the ability to use more than two languages. A basic distinction when discussing bilingualism and multilingualism is between the individual and societal level. At individual level, bilingualism and multilingualism refer to the speaker’s competence to use two or more languages. At a societal level, the terms bilingualism and multilingualism refer to the use of two or more languages in a speech community and it does not necessary imply that all the speakers in that community are competent in more than one language.

In most instances, multilingualism arises and is maintained through contact and necessity. Equally, however, multilingualism imposes another necessity, that of crossing barriers. It is obvious therefore that, despite widespread multilingual competence, there arise many occasions when some means of bridging a language gap is required. There are two main methods there: the use of some sort of *lingua franca* or the use of translation.

If we consider *lingua franca*, first we can divide them into three varieties:

1. Existing languages which have achieved some position of power in a region or globally. These varieties have been referred to as languages of wider communication.
2. Restricted or limited forms of existing languages, whose diminished scope is at once easy to master and sufficient for communicative purposes which are, themselves, quite circumscribed.
3. Constructed or artificial languages meant, again, to be easy to learn.

The languages of wider communication represent a special category formed by existing powerful languages, which served as a bridge between national groups and language communities. It is obvious that these varieties achieved widespread power and status because of the heightened fortunes of their users and not because of any intrinsic linguistic qualities of the languages themselves. Greek and Latin, of course, are examples of classical *lingua franca*. After Latin, several other languages have achieved *lingua franca* status. French, for example, was a powerful link language especially in the field of diplomacy from the 17th century until the mid-20th century. Undeniably, Italian, as a component of the original *lingua franca* is clearly important from this point of view, as is Arabic after the Islamic conquests. Today it is no doubt that English is the most important, used global variety, and thus it has the greatest status as a world *lingua franca* (see McCrumm, Cran and MacNeil 1986).

The second major type of *lingua franca* is that of restricted or simplified language mixture. Such term is referred to as a *pidgin*, a mixture of languages, an amalgam, for example, of mainly English words with some Chinese forms, which is no one's maternal variety. However, there are many pidgins in use, most involving a European colonial language.

The third category of *lingua franca* is the artificial or constructed language. The most common example is Esperanto, but the idea of such a linguistic "invention" goes back in the 17th century, when we find that Comenius (1592–1670), Descartes (1596–1650) and Leibnitz (1646–1716) were all interested in a universal auxiliary language that could cross boundaries and since that time there have been hundreds of constructed languages (Edwards 1995).

Another crucial broad approach to bridging languages gaps is that of translation. It is perfectly obvious that using a translator or interpreter has practical benefits. The translator is one whose linguistic competences gives entry to at least two language communities and therefore able to perform comprehension. The Old Italian saying “Traduttore, traditore” suggests that in every act of translation we can find a touch of treason. From a concrete point of view, however, translation, and in particular literary translation – with all its difficulties – is a result of multilingual life and the translator is an agent of multicultural dialogue. Such task is not a simple or technical activity, because, apart from the word-for-word translations, every act of translation involves interpretation and judgment by involving also the linguistic as well as the grammatical and communicative competences of the translator. For these reasons, it has sometimes been supposed that “true” translation is impossible and, consequently, a “perfect” translator represents only an imaginary figure. Translation may be imperfect, but in a multilingual world we need it, we depend on it, because the existence of many languages in the world implies the existence of many cultures.

The translator has the responsibility of conveying the original message into the target language in such way that the reader cannot sense the difference between the original and the translation, but to read it as if it were the original. Considering the example of Hungarian literature, we can imagine an “ideal” translator that is (at least) a bilingual individual living for example in Transylvania, with a Hungarian mother and a Romanian father and possibly a grandmother of German origin. Such a family milieu represents already a great benefit from the point of view of languages acquisition. A child in this situation is exposed to three languages simultaneously from a young age (under 5), and therefore has the possibility to become equally proficient in these languages. This enables the child to increase the understanding of the structure of language and gain a greater awareness of meaning, an increase of metalinguistic awareness (Bialystok & Hakuta 1994). Bialystok argues that metalinguistic awareness also increases bilinguals’ control of linguistic processes, such as having a greater ability to detect grammatical or syntactical errors, and recognize words in continuous speech. Bilinguals have also been found to outperform monolinguals in reading ability (an effect modulated by the relationship of the two languages) and better reading skills in L1 were demonstrated with as little as an hour a week of L2 learning, suggesting that being bilingual is also advantageous in the development of reading as well as spoken language.

In our model, we speak about a particular case of bilingualism/multilingualism, namely simultaneous bilingualism as a form of bilingualism. It takes place when

a child becomes bilingual by learning two languages from birth. In this case, we deal with three languages, e.g. trilingualism: Romanian, Hungarian, and German. According to Annick De Houwer, simultaneous bilingualism takes place in children who are regularly addressed in two spoken languages from before the age of two and who continue to be regularly addressed in those languages up until the final stages of language development. Both languages are acquired as first languages. This is in contrast to sequential bilingualism, in which the second language is learned not as a native language but as a foreign language. Though the simultaneous bilingual child learns two languages at once, this does not mean that he or she speaks them with identical competence. It is common for young simultaneous bilinguals to be more proficient in one language than the other and this is probably related to each child's relative exposure to each language; for example, many bilingual children are more proficient in the mother's than the father's language, arguably because their mothers assume most of the childcare responsibilities and/or simply spend more time with their children. The dominant language is almost always the language spoken by the greatest number of the people the child interacts with (generally the language the child is educated in). The child sees this language as most effective and begins to favour it. In addition, it is possible to show language dominance in one language for one domain and dominance in the other language for another domain. For example, a child may be dominant in his or her L1 at home, but in the school context, his or her L2 becomes the dominant language. Simultaneous trilingualism is also possible. There is significantly less research in this area than in simultaneous bilingualism.

As we can see, the acquisition, production, processing and comprehension of two (and more than two) languages can be interpreted as a possession of an individual, but is strictly dependent on the environment where the individual grows. The family milieu acts as a potentially positive factor in developing multilingualism, but it is not at all sufficient to be born and raised in a multilingual family in order to become a good translator. It is also a question of parental interaction and the way, quantity and quality of the language use they use in teaching it to their own children. Language acquisition is to be seen as a long-term process and not as a momentary phase in a child's evolution. Therefore, the environment a child develops in has influences on language development. The environment provides language input for the child to process. Speech by adults to children help provide the child with correct language usage repetitively. In order to develop linguistic abilities, it is crucial that children socially interact with other people who can vocalize and respond to questions. In order to develop language acquisition successfully, children must be in an environment that allows

them to communicate socially in that language. A multicultural community with co-existing languages represents a good basis for multilingual development and it is obvious that where many language minorities exist, there is often language shift.

However, the development of language in children depends deeply also on (foreign) language instruction, either we speak about native or foreign languages. By the age of six, children have usually mastered most of the basic vocabulary and grammar of their first language. Second language acquisition (also known as second language learning or sequential language acquisition) refers to the process by which a person learns a “foreign” language – that is, a language other than his or her mother tongue. In this context, an important role is played by language didactics in a multilingual environment. Nowadays language and culture mediation skills training is provided through university-based academic education, vocational training and continuing professional development programs across Europe. The research of comparative study on language and culture mediation in the European countries proves that the programs vary in terms of curricula components, graduates’ qualifications, etc. Nevertheless, such programs seem to be similar in respect of a strong focus on the community needs and the common understanding of the need for language and culture mediation skills training in the interdisciplinary context. What is more, in today’s multicultural world, mediation skills seem to be not only an educational field of professionals’ training but an important component on the individual’s generic competences list, as well. As mediation across cultures requires learning of foreign languages, what puts on the agenda the discussion of teaching tools and techniques that can be productive in the foreign language education for mediation purposes to help promote intercultural communication between various ethnic communities. Taking into account everything mentioned above, the foreign language training theoretical and practical framework has to be updated with the view to the language mastery significance for successful mediation goals that are expected to contribute to Europe’s multicultural development.

In the present paper, we consider the concept of mediation from the angle of translation. Nevertheless, taking into account today’s multicultural development at every level (from the family to the entire world), mediation being included into this process, a stronger emphasis is necessary on the mediation skills training through language learning. It is of current importance to analyse what teachers are expected to be competent in taking into account the need for mediation component to be included in the multilingual training due to the mediation dimension of the multilingualism realities. It seems obvious to state that the language teacher needs to be able to raise students’ awareness of the mediation tools and patterns. Today, language teaching methods and approaches focus on

cross-cultural components, and teachers have a wide range of educational aids based on cross-cultural communication practice.

There is another important point concerning the mediation skills training within the language teaching and learning in multilingual environment. Today foreign languages are means of international collaboration in different professional domains. Specialists of different national backgrounds transfer the key patterns of their local specialized corporate cultures into a new multicultural environment. Thus the language mediation phenomenon has to be analysed taking into account different professional and institutional settings. Therefore, the next step that might be on the agenda is to map language and culture mediation skills training within the language for specific purposes training theory and practice. And such a goal requires even a more sophisticated input in didactics in terms of curriculum components, educational aids development, teachers' training as in this case it is necessary to take into account the scope and areas of professional activities which university students are going to perform after graduating from the higher education institutions.

All the above-mentioned factors concur in shaping the profile of the literary translator. Both family and school, separately and together, represent significant influences and potential sources of support for children's learning and development. Parental participation and cooperation in children's educational experiences is positively related to important student outcomes. It is becoming increasingly evident that context is a significant factor in understanding academic achievement, and the setting in which a child, family and school is situated is among the salient contexts influencing performance. It is a premise that regards also the translation field, because choosing to be a translator presupposes a certain love of language and deep knowledge of more than one language. And this is absolutely an essential criterion for the profile of a literary translator. Thanks to a multicultural background, the translator has the ability to understand the source language and the culture of the country where the text originated; at the same time, a solid language education gives him or her the opportunity to know how to use a good library of dictionaries and reference materials, to render that material clearly and accurately into the target language. Nevertheless, it is right to stress that even bilingual individuals can rarely express themselves in a given subject equally well in both languages, and many excellent translators are not fully bilingual to begin with. In other words, while linguistic and cultural skills are still critical, the most important mark of a good translator is the ability to write well in the target language. There is growing awareness that languages play a vital role in development, in ensuring cultural diversity and intercultural dialogue, but also in attaining quality education for all and strengthening cooperation,

in building inclusive knowledge societies and preserving cultural heritage and in mobilizing political will for applying the benefits of science and technology to sustainable development. In the current economic climate, language skills can open new doors and make an applicant stand out from hundreds of others. Being multilingual might not be a passport to instant success, but it does present opportunities that otherwise might not exist. This is the reason why in the contemporary society it is vital to take action to encourage broad and international commitment to promoting multilingualism and linguistic diversity, including the safeguarding of endangered languages. As language issues become more and more central to all fields, the official language policies promote an interdisciplinary approach to multilingualism and linguistic diversity involving all programme sectors: education, culture, science, communication and information and social and human sciences. Being a professional and creative translator with a sound knowledge of languages and cultures, capable of participating in internationalization processes corresponds to this intercultural perspective which allow such individuals to act as bridges between civilizations. A translator's action is not a communicative action in a direct sense, but it is a translatorial action. A translator acts in his or her own role as a translator in his or her own situation, producing a text, which is then used by others in a situation of intercultural communication. The translator is usually not immediately present when his or her product is received; this also means that he or she is not in a position to check any feedback. At the same time, there is a general recognition of the complexity of the phenomenon of translation. Furthermore, the 21st century has brought with it a need for intercultural competence and the recognition of the complexity of the phenomenon of translation, which means that it is widely accepted as an efficient tool of intercultural communication.

References

- Benő, Attila. 2015. Multilingualism and Education in Transylvania. In *Acta Universitas Sapientiae, Philologica*, 7, 3, DOI: 10.1515/ausp-2015-0052.
- Bialystok, Ellen – Hakuta, Kenji. 1994. *In other words: the science and psychology of second-language acquisition*. New York: BasicBooks.
- Cook, Vivian J. 2001. Requirements for a multilingual model of language production. homepage.ntlworld.com/vivian.c/Writings/Papers/RequirementsForMultilingualModel.htm (2 May 2022).
- Cummins, James P. 1981. The Role of Primary Language Development in Promoting Educational Success for Language Minority Students. In Leyba, F. C. (ed.) *Schooling and Language Minority Students: A Theoretical Framework*. 3–49. Los Angeles, CA: Evaluation, Dissemination, and Assessment Center, California State University.

- Dabène, Louise – Danièle, Moore. 1995. Bilingual speech of migrant people. In Milroy, Lesley – Pieter Muysken (eds.), *One Speaker, Two languages: Cross-Disciplinary Perspectives on Code-switching*. 17–44. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, John. 1995. *Multilingualism*. London: Penguin Books.
- Ellis, Rod. 1994. *The study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Gal, Susan. 1978. Peasant men can't get wives: Language and sex role in a bilingual community. *Language in Society*, 7, 1, 1–17.
- Hertzler, Joyce. 1965. *The sociology of language*. New York: Random House.
- Hill, Jane. 1987. Women's speech in modern Mexico. In Philips, Susan – Susan Steele – Christine, Tanz (eds.), *Language, Gender, and Sex in Comparative Perspective*. 121–160. Cambridge: Cambridge University Press.
- Houwer, Annick De. 1995. Bilingual Language Acquisition. In Fletcher, Paul – MacWhinney, Brian (eds.), *The Handbook of Child Language*. 219–250. Oxford: Blackwell.
- McCrumm, Robert – Cran, William – MacNeil, Robert. 1986. *The Story of English*. New York: Viking.
- Munday, Jeremy. 2001. *Introducing Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Nichols, Patricia. 1983. Linguistic options and choices for Black women in the rural South. In Barrie, Thorne – Kramarae, Cheris – Henley, Nancy (eds.), *Language, Gender, and Society*. 54–68. Boston: Newbury House.
- Pavlenko, Aneta – Blackledge, Adrian – Piller, Ingrid – Marya Teutsch-Dwyer (eds.). 2001. *Multilingualism, Second Language Learning, and Gender*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Polanyi, Livia. 1995. Language learning and living abroad: Stories from the field. In Freed, Barbara (ed.), *Second Language Acquisition in a Study Abroad Context*. 271–291. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Elena DUMITRU

NYELVTANULÁS, TÖBBNYELVŰSÉG ÉS IRODALMI FORDÍTÁS

A dolgozat legfőbb törekvése, hogy az összetett műveletet végző személy perspektívájából mutassa be a fordítás bonyolult mechanizmusait. Középpontjában annak vizsgálata és meghatározása áll, hogy az irodalmi fordítást végrehajtani képes személy milyen természetű készségekkel, képességekkel és sajátos adottságokkal rendelkezik. Foglalkozik a nyelvi kompetenciákkal, a szimultán kétnyelvűséggel és a szekvenciális kétnyelvűséggel, valamint a grammatikai kontra kommunikatív kompetenciákkal. A kétnyelvűség mellett a többnyelvűség mint a globalizáció, az interkulturalitás és a társadalmi nyitottság által irányított társadalmi jelenség témáját is érinti. Ebben az értelemben a többnyelvű egyé-

nekkel, azaz a poliglottként emlegetett személyekkel kapcsolatos érdeklődés segíti a kutatást, mivel fontos információkkal szolgálhat, különösen az irodalmi fordítási folyamat átfogó elemzésének megvalósításához.

A nyelvhasználat és a nyelvtanulás szférájába tartozó fogalmakat áttekintve a tanulmány célja, hogy interdiszciplináris módon vizsgálja a témát, hidat képezve a nyelvi teljesítmény és maga a fordítási aktus között. A munka felvázolja, hogy a nyelvek évszázadok során, az identitásra, a kommunikációra, a társadalmi integrációra, az oktatásra és a fejlődésre gyakorolt komplex hatásukkal stratégiai jelentőségűek az emberek és a bolygónk számára.

Kulcsszavak: nyelvtanulás, kétnyelvűség, többnyelvűség, irodalmi fordítás

Elena DUMITRU

UČENJE JEZIKA, VIŠEJEZIČNOST I KNJIŽEVNO PREVOĐENJE

U ovom radu nastojimo da razlučimo složene mehanizme prevođenja sagledane iz perspektive osobe koja vrši ovaj delikatan posao. Studija se fokusira na istraživanje i definisanje prirode veština, kapaciteta i specifičnih talenata koje poseduje osoba koja vrši književni prevod. Rad se bavi lingvističkim kompetencijama, simultanom i sekvencijalnom dvojezičnošću, kao i gramatičkim nasuprot komunikativnim kompetencijama. Uz dvojezičnost, fokusiramo se i na temu višejezičnosti kao društvene pojave, podložne globalizaciji, interkulturalnosti i društvenoj otvorenosti. U tom smislu, interesovanje za višejezične pojedince, odnosno osobe koje nazivamo poliglottima, pomaže istraživanju jer može pružiti važne informacije, naročito za sprovođenje sveobuhvatne analize procesa književnog prevođenja.

Baveći se terminima koji pripadaju sferi upotrebe i učenja jezika, rad ima za cilj da temu istraži na interdisciplinarnan način, obrazujući most između jezičkog dostignuća i samog prevodilačkog čina. Istovremeno, pokazuje kako su jezici tokom vekova, svojim kompleksnim uplivom na identitet, komunikaciju, društvenu integraciju, obrazovanje i razvoj, od strateškog značaja kako za ljude tako i za planetu.

Ključne reči: učenje jezika, dvojezičnost, višejezičnost, književno prevođenje

TAKÁCS Judit

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Eger, Magyarország
takacs.judit@uni-eszterhazy.hu

A SZEMÉLYNÉVHASZNÁLAT A MAGYAR VICCEK SZÖVEGTÍPUSÁBAN

Upotreba ličnih imena u žanru mađarskih šala

Personal Names in the Genre of Hungarian Jokes

Bár a vicc szövegtípusát a szakirodalom nem tekinti egységesnek, hisz akár nyelvenként is mutathat eltéréseket, legfőbb elemei néhány lényeges jellegzetesség kiemelésével jól megragadhatók. Az egyik tipikus elemként említhetjük azt, hogy a csattanóra végződő történetben gyakran jelenik meg tulajdonnév, elsősorban személynév. Tanulmányomban a magyar nyelvű viccekben megjelenő magyar személynévek típusait, használatuk jellegzetességeit és tulajdonnévitől eltérő jelentéseit vizsgálom. Úgy vélem ugyanis, hogy a személynévek (azok egyes típusai, köztük elsősorban a keresztnévi alakváltozatok) azért gyakoriak a viccekben, mert a szövegtípus forgatókönyvének egyik igen lényeges és könnyen aktualizálható, felismerhető elemét jelentik, sőt a tulajdonnévi használatától való eltávolodás, a tulajdonnév típusnévvé vagy sztereotipikus használatúvá válása ebben a szövegtípusban kifejezetten jól nyomon követhető. Elméletem alátámasztására 9000 viccből álló anyagon korpuszvizsgálatot végeztem, eredményeim alátámasztják hipotézisem.

Kulcsszavak: vicc, személynévtípusok, sztereotip névhasználat, névsztereotípiák, név mint etnikai szimbólum

Tanulmányomban a viccekben megjelenő magyar személynévek típusait, használatuk jellegzetes körülményeit és tulajdonnévitől eltérő jelentéseit vizsgálom. Hipotézisem szerint a személynévek azért gyakoriak a viccekben, mert a vicc forgatókönyvének lényeges, könnyen felismerhető elemét jelentik, sőt úgy vélem, épp ebben az élőnyelvi szövegtípusban kapcsolódnak a tulajdonnévekhez olyan új jelentéselemek, melyek lehetővé teszik, hogy a személynév (eltávolodva

használatának eredeti szituációjától és kontextusától) a típusnévi használat vagy a névsztereotípiára felé közelítsen.

Elméletem alátámasztására egy 9000 magyar viccet tartalmazó korpuszt elemeztem, melyben a személyneveket tartalmazó vicceket a nevek típusa és sztereotipikus jelentésük szempontjából vizsgáltam. Kutatásomban a viccekre névhasználati helyzetként, azok szövegére pedig onomasztikai vizsgálat anyagként tekintek; az elemzett korpusz kapcsán a jelölt csoportokra vonatkozó, azokkal kapcsolatban felmerülő sztereotípiák, esetleges előítéletek elemzése, értékelése nem tartozik tanulmányom célkitűzései közé.

1. A személynév megjelenése és szerepe a vicc szövegtípusában

Hámori Ágnes meghatározza a vicc-séma kognitív modelljének alapvető elemeit, melyek közül a legfontosabbak a következők: történet, nevetés, rövid, szóbeli, csattanóval végződik. Ezek tekinthetők a vicc prototipikus elemeinek (Hámori 2017, 317). Fontos rámutatni, hogy az elemek között vannak a nyelvi szerkezetre (rövid, narratív, párbeszéd), a tartalomra, az altípusokra (történet, Móricka, rendőr, zsidó) és a viccnek mint történetmondásnak a kommunikációs körülményeire vonatkozó elemek is (elmeséljük, spontán, van írásos is, csattanó stb.). A viccnek mint szövegtípusnak jellegzetes formai jellemzője és tartalmi-logikai szerkezete van (Hámori 2017, 321–324). Az egyik legfőbb formai jegy a tipikus kezdő formulák alkalmazása, melyek már az első szavakkal kijelölik a vicc szövegtípusát, sőt akár altípusát is:

- (1) *Móricka* bemegy a patikába, és azt mondja:
  - Kérek valami helyi érzéstelenítőt!
  - Minek az neked? – kérdi a patikus.
  - Tetszik tudni, három intőt viszek haza...

Ki kell emelnünk a séma összetevői közül a jellegzetes szereplőket (kisfiú, anyós, rendőr, zsidó), akiket igen gyakran tulajdonnévi elemmel neveznek meg, például *Móricka*, *Pistike*, *Kovács*, *Kohn* (Hámori 2017, 321–322). A tulajdonnévvel elindított vicc típusa igen gyakori, tipikusnak tekinthető, ezért könnyen felismerhető és aktivizálható forgatókönyvet kínál a hallgatónak: a befogadó a séma elsajátítása után tudja, hogy ha a viccben nevet hall, az a viccmesélés forgatókönyvének a része, és a továbbiakban a *Kovács*, a *Béla*, *Pistike* vagy *Kohn* kapcsán nem a prototipikus tulajdonnévi jelentést hívja elő, hanem az elemet a kategóriától eltávolodva valamilyen csoportra jellemző sztereotipikus elnevezésként ('átlagos férfi', 'együgyű férfi', 'rosszcsont kisfiú') vagy etnosztereotípiaként ('magyar férfi', 'zsidó férfi') értelmezi.

2. A személynevet tartalmazó viccek körében végzett korpuszvizsgálat eredményei

Vizsgálatom korpuszát egy közel 9000 viccből álló dokumentum (Viccek, humoreszkek, anekdoták) jelentette. E gyűjtemény két kötete 287 nyomtatott vicckönyv és újság, illetve 30 internetes viccgyűjtemény korpuszát egyesíti több mint 1100 oldalon. A gyűjtemény legkorábbi forrása 1840-ből származik, s igen koraiak a huszárérettel kapcsolatos adomákat (1858) és a cigányvicceket tartalmazó források is (1879, 1898) (a források pontos listáját lásd Kun 2005, 605–615). Feltehetőleg a korai források nagy száma is magyarázza a sztereotipikus nevek sok esetben negatív jelentésű, erősen elítélő használatát, amely főleg a cigányviccekkel kapcsolatban érhető tetten.

2.1. A keresztnévek vizsgálata

A viccekben szereplő leggyakoribb névtípusok arányát és a névalakok számát az 1. táblázat szemlélteti.

NÉVTÍPUS	CSALÁDNÉV		UTÓNÉV			
	férfira utalva	nőre utalva	férfinév		női név	
			alapnév	alakváltozat	alapnév	alakváltozat
	552	124	26	46	11	23
			72		34	
előforduló nevek száma	21		106			
névalakok összes előfordulása	676		703			

1. táblázat. A névtípusok aránya és a névalakok száma a vizsgált szövegekben

A 9000 viccet tartalmazó korpuszt vizsgálva 650 magyar keresztnévet tartalmazó szöveget találtam¹, melyekben 703 névalak fordult elő. A vizsgált szövegeknek kb. 9%-a tartalmaz tehát legalább egy utónevet, ám a párbeszédes forma miatt igen gyakoriak a két utónevet tartalmazó viccek is [például 2, 3, 9, 10]. A korpuszban összesen 106-féle utónévvel találkozhatunk, melyek döntő része (kb. 70%-a) férfi alapnév vagy annak alakváltozata [2–4].

¹ A *Jean, Jack, Steve* stb. (nem magyar eredetű vagy nem magyar szereplőre) vonatkozó keresztnéveket nem vizsgáltam.

- (2) Találkozik két régi barát:
– *Béla*, te meg sem kérdezed, hogy megy sorom?
– Mondd, *Jenő*, hogy megy sorod?
– Ah, ne is kérdezd...
- (3) – Miért fested magad, *Gizi* néni? – kérdi *Pistike*.
– Hogy szép legyek.
– És akkor miért nem vagy szép?
- (4) – Hallottam, *Pista*, hogy megnősültél.
– Hozzátok is lehallatszik?

Bár az alakváltozatok az alapneveknél sokkal gyakoribbak a viccekben mindkét nem esetében, a férfinevek a vizsgált anyagban nemcsak számban, hanem alakgazdagságban is felülmúlják a női neveket: a 26 alapnév mellett 46 alakváltozatot találunk, a női nevek esetében ez az arány 11 : 23.

A vizsgált korpusz vicceiben a következő keresztnemek a leggyakoribbak (zárójelben az előfordulások száma szerepel): *Pistike* (167), *Béla* (62), *Petike* (61), *Gazsi* (38), *Pisti* (37), *Arisztid* (29), *Évike* (22), *Peti* (20), *Tasziló* (18), *Móricka* (17), *Jenő* (17), *Pista* (13), *Döncike* (11), *Ábel* (9). A viccekben a gyakrabban előforduló nevek [például 5–6] mintát nyújtanak a séma kialakításához és működtetéséhez: az új neveknek [7] mind alaktani szempontból, mind a szövegtípusba emeléséhez a viccekben gyakori elemek lesznek a mintái:

- (5) – Hallottátok? *Béla* megnősült.
– És milyen a házassága?
– Majd elvállik.
- (6) – *Petike*, mondj egy tagadó mondatot!
– A *Pisti* megette az uzsonnámat.
– De hát hol van ebben a tagadás?
– A *Pisti* tagadja.
- (7) – *Ernöke!* Mit csináltál az új sapkáddal, hogy olyan piszkos és gyűrött?
– A gyerekek elvették, és futballozni kezdtek vele.
– Te meg csak álltál és nézted?
– Nem, anyu. Én voltam a kapus...

A viccek és az azokban megjelenő keresztnemek azonban nemcsak a vicc forgatókönyvére vonatkozó használati mintákat adnak, hanem a nevek formai alakításához is mintául szolgálnak: az anyagban szereplő (ritkábban használatos) nevek legnagyobb része (kb. 70%-a) ugyanis alakváltozat, melyen legalább egy

(vagy igen sok esetben két) kicsinyítő képzőt is találunk, például *Gergő, Gizi, Pityu, Bandi, Benőke, Döncike, Jancsi(ka), Danika, Áronka, Gázsika, Mancika, Ferike, Rudika*. A szólások keresztnévanyagának vizsgálata alapján tudjuk, hogy azokban *Jancsi* és *Juliska* egy pár (B. Lőrinczy 1991), a vizsgált gyűjteményben szereplő viccekben a férfinevek közül a *Pistike* (167), a női nevek között pedig az *Évike* (22) a leggyakoribb, mindkettő gyermekre vonatkozik.

2.2. A családnevek vizsgálata

Az elemzett 9000 magyar vicc meglepően kevés fajta családnévi névegyedet tartalmazott. A vizsgálat szerint 609 vicc szövegében találunk egy vagy több családnevet (676 adat, 7%), ám ezekben összesen csak 21 különböző név fordul elő, melyek között leggyakrabban a *Kovács* (*Kovácsné, Kovácsék, Kovács úr, Kovács kartárs*) jelenik meg (457 adattal) [8, 10], illetve gyakori még a *Kohn* (69), a *Grün* (38), a *Szabó, Szabóék, Szabóné* (35) és a *Kolompár* (8).

- (8) *Kovácsék*hoz váratlanul betoppan a vidéken élő anyós. A veje szívélyesen fogadja:
- Isten hozta, drága mama! Meddig tetszik nálunk maradni?
  - Ameddig szívesen láttok!
  - Ó, hát már egy kávét sem tetszik meginni?
- (9) *Kohn* újságolja *Grün*nek:
- Hallottad, hogy a *Schwarz* tízezer pengőt kapott, mert megfelelt egy kérdésre?
  - Ne mondd! És mi volt az a kérdés?
  - Az öreg *Braun* azt kérdezte tőle: elvonná-e feleségül a sánta, félszemű lányát, és ő azt mondta: igen.
- (10) *Kovácsék* vendéget várnak.
- Drágám – szól a feleség –, tedd el azt a biciklit az előszobából, mert *Szabóék*at is meghívtuk.
  - Na és? A *Szabóék* nem loznak.
  - Tudom. Csak nem akarom, hogy felismerjék!

A vizsgált viccekben a magyar férfira és nőre vonatkozó családnevek a leggyakoribb magyar családnevek² (*Nagy, Kovács, Tóth, Szabó, Horváth, Varga, Kiss, Molnár, Németh, Balogh*) közül kerülnek ki. Azok, melyek ritkán, egy-egy viccben jelennek csak meg (*Botos, Gerendás, Lefkovichs*), családnévként is ritkák. A pusztai családnév az esetek döntő többségében a viccekben férfira vonatkozik,

---

² <https://www.nyilvantarto.hu/hu/statisztikak>, Lakossági számadatok, Családnév statisztika alatt (2022. március 3.).

a nőket általában keresztnévvel nevezik meg, s ha – korpuszomban összesen kétszer – a családnévük is szerepel a szövegben (tehát nem asszonyneven említik őket), akkor emellett minden esetben a keresztnév is megjelenik.

3. A személynevekhez kapcsolható sztereotipikus jelentések vizsgálata

3.1. A név az átlagembert jelöli, jelentése 'átkárki, bárki, valaki'

A *Kovács* családnévnek igen gyakori a viccekben 'átlagos magyar férfi, bárki' jelentése, mellette azonban ilyenkor ritkán áll keresztnév [12–13]: a tipikus magyar férfira való utaláshoz a korpuszomban szereplő viccek 80%-ában elegendő pusztán a családnév [11]:

- (11) *Kovács* a feleségével és az anyósával a kávéházban ül és vicclapot olvas. Egyszer csak lecsapja az újságot, és dühösen kifakad:
– Mégiscsak felháborító, az egész lap tele van anyósviccekkel!
– Na végre! – mosolyog az anyós elégedetten. – Csakhogy végre te is felháborodsz, ha ilyesmit olvasol...
– Hát hogyné háborodnék fel – mondja pulykavörösen *Kovács*. – Az ember örül, hogy egy percig nem gondol az anyósára, és ezek a vicclapok újra meg újra eszébe juttatják.
- (12) – Maga, ott az utolsó sorban! – szólítja fel a professzor az előadóteremben az egyik hallgatót. – Hány lakosa van a legnagyobb japán szigetnek, és mi a neve?
– Sok – válaszolt a hallgató. – És *Kovács János*nak hívnak.

Az átlagos magyar férfira a *Kovács* családnév mellett gyakran utalnak a *Béla* névvel is [13–15].

- (13) A kissé kaptos *Kovács* késő éjszaka megy haza, és óvatosan bekopog az ablakon.
– *Béla*, te vagy az? – szól ki szigorúan a felesége.
– Félek, hogy igen...
- (14) – A feleségem megszökött a legjobb barátommal, *Bélával*!
– Ha jól tudom, akkor *Béla* sohasem volt a legjobb barátod.
– De most már az!
- (15) – Drága *Pirike*! Ha a feleségem lesz, a tenyeremen fogom hordani!
– Úgy értem, *Béla*, hogy még autója sincs?

Allen megjegyzi (1983, 310–311), hogy az amerikai szlengből származó anyagában legtöbbször a *John* (illetve kicsinyítő képzős, pl. *Johnny*, *Johnnie* és etnonimaként az egyes nyelvekből származó alakjai, például *Hans*, *Ivan*, *Jean*,

Sean) jelennek meg legtöbbször 'akárki, bárki' közszoói értelemben. A *János* névnek a magyarban is kialakult hasonló közszoói jelentése a nyelvjárásokban és szólásokban (Fercsik–Raátz 2009, 165), a vizsgált viccekben azonban ebben az általános jelentésben csak szórványosan jelenik meg [például 16], jelentése ezekben az esetekben szűkebb (ezt lásd később az a) pontban).

- (16) *Julcsa* kétségbeesve szidja *Jánost*, aki megint részeg, mint a csap.
– A barom is tudja, ha iszik, hogy mennyi elég neki.
– Igazad van, *Julcsa!* – mondja *János*. – Én is tudnám, hogy mennyi az elég, ha vizet innék.

3.2. A név valamilyen kisebb csoporthoz való tartozást fejez ki

A keresztnévek egy részére jellemző, hogy erősen köthetők használói csoporthoz, s emiatt könnyen sztereotípiá alapjává válhatnak. Így lesz *Móricka* és *Pistike* a rosszcsont kislány, *Ábel* és *Ármin* a székely férfit, *Arisztid* és *Tasziló* a bugyuta főnemesre, *Kolompár* a cigány férfit utaló elnevezés a viccekben. Figyelembe véve a szövegek kontextusát, a viccekben megjelenő személynévek az alábbi jelentéseket mutatják:

a) *Falusi ember, gazda*

A *János* évszázadok óta egyik leggyakoribb férfinevünk: a középmagyar korban az *István*nal együtt a leggyakoribb férfi keresztnév volt, együttes megterheltségük 30%-os volt, azaz minden harmadik fiúgyermeket *János*nak vagy *István*nak hívtak (Hajdú 2003, 368). A *János* azonban 2020-ban még az 5. leggyakoribb magyar férfi keresztnév volt (Fercsik–Raátz 2009, 165), a vizsgált anyagban a *Kovács* családnévvel együtt az átlagos magyar férfit utaló névsztereotípiaként jelenik meg [12], de önállóan állva kisebb csoportra (például falusi ember, parasztgazda) utal [17–18], legtöbbször névkiegészítővel (bácsi, gazda) is ellátva:

- (17) – *János* bácsi, hallotta? Olcsóbb lett a zab! Örvend-é?
– Örvendjen a ló!
- (18) *János* gazda elmegy *Kohn*hoz, aki kölcsönügyletekkel foglalkozik. Kölcsönkér ezer forintot azzal, hogy aratás után duplán adja vissza. Addig otthagyja a fejszét zálogba. Már búcsúzkodnak, amikor azt mondja *Kohn*:
– Várj csak, *János!* Az jutott az eszembe, hogy aratás után igen nehezen tudod majd előteremteni azt a kétezer forintot. Nem lenne jobb, ha a felét most rögtön megadnád? Úgy könnyebb neked is...
János megérti, igazat ad, és visszaadja az ezrest. Hazafelé menet erősen töpreng:

– Milyen furcsa ez! Az ezres elment, a fejsze elment, ráadásul tartozom is ezer forinttal, mégis minden stimmel.

b) A név etnikai vagy vallási csoporthoz való tartozásra utal

A vizsgált korpusz alapján is jellemző, hogy a viccekben a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnemek pedig egyéb (például vallási) csoporthoz való tartozás sztereotípiáiként jelentkeznek (vö. Farkas 2003, 2013). Az ún. zsidóviccek típusában vizsgált korpuszomban a következő családnevek fordulnak elő: *Kohn* (69 adattal), a *Grün* (38), *Schwarz* és *Rotschild* (3), *Braun*, *Weisz*, *Klein*, *Kaufman* és *Rosenfeld* (1).

(19) A *Kohn*, a *Grün* és a *Weisz* egy szekéren utazik a városba. Egyszer csak a lovak megállnak, s nem mennek tovább, se jó szóra, se ostorra. A három zsidó látja, hogy az utat egy kidőlt fa keresztezi. Mindhárman kiszállnak, körülállják a fát, és vitatkozni kezdenek arról, hogy mitévők legyenek most. Már vagy fél órája tanakodnak, amikor újabb szekér érkezik. Két parasztleány leszáll róla, megragadják a fát, és odébb taszítják. A három zsidó megütközve néz egymásra:

– Ja, erővel!...

A következő szövegben [20] a (katolikus) magyar férfit a *Kovács* és a *János* névvel, a reformátust a *Molnár Gábor* névkombinációval, a zsidó férfit a *Kohn* családnéven (utónév nélkül) említik:

(20) Az első világháború alatt Augustza főhercegasszony sebesült katonákat látogat egy hadikórházban. Odalép az első ágyhoz, és azt kérdi:

– Neve? Vallása?

– *Kovács János*, alázatosan jelentem. Római katolikus.

A főhercegasszony bólint:

– Jól van, fiam – és átad harminc cigarettát.

Odalép a következő ágyhoz, ott is megkérdi:

– Neve? Vallása?

– Alázatosan jelentem: *Molnár Gábor*, református.

A főhercegasszony átad húsz cigarettát.

A harmadik ágyról odaszól *Kohn*:

– Tudja mit, fenség? Adjon tíz cigarettát, és ne kérdezzen semmit!

Az elemzett korpusz cigányvicceiben is a cigányok körében gyakorinak vélt családnevek (*Lakatos*, *Orsós*, *Oláh*, *Kolompár*, lásd Váradi 2012, 236–244) köszönnek vissza: ezekben leggyakrabban az *Orsós* és a *Kolompár* [21–22] neveket találjuk, az erősen tipikusnak tartott *Lakatos* azonban csak egyetlen vicc-

ben [22], a cigányok körében családnévként valóban gyakori *Horváth* viszont korpuszomban etnikumjelölő névként egyáltalán nem jelenik meg.

(21) A cigány bemegy az anyakönyvi hivatalba:

- Modernizálni akarom a nevemet.
- Miért? Hogy hívják?
- *Orsós*nak.
- És mire változtatná?
- *Kazettás*ra.

(22) A cigány gyerek hazamegy:

- Édesanyám, a *Lakatos* az cigány név?
- Az, fiam!
- De jó, hogy mi *Kolompárok* vagyunk!

A területre jellemző keresztnévhasználati sajátosságokon alapul a székelyekre vonatkozó névsztereotípiák használata. Az ószövegségi neveket használó prototípus székelyek gyakori férfinévai (KnE. 48, Hajdú 2003, 115) közül a viccekben legtöbbször az *Ábel*, *Ármin* és az *Áron* jelenik meg [23–25], a sztereotipikus használat alapja ez esetben is a csoporton belüli gyakoriság:

(23) A falu nagyszájú legénye erejével hengeg a kocsmában. *Ábel* megunja, s azt mondja neki:

- Fogadjunk tízezer lejbe, hogy amit én eltolok talicskával, azt te nem tudod visszatolni.
- Na, fogadjunk!
- Kerítették egy talicskát, s a kíváncsi kocsmái vendégek kíséretében kivonulnak az utcára.
- Na, lássuk! – húzza ki magát a nagyhangú.
- Jól van! – bólint *Ábel*. – Na, akkor ülj bele!

(24) Az öreg székelyt perrel fenyegette a szomszédja. Ezért felkeresett egy ügyvédet, aki nyájasan leültette, majd jövedele okáról faggatta.

- Én szívesen elmondom a dolgot ügyvéd úr, de csak úgy vállalja el, ha biztos abban, hogy megnyeri a pert. Akkor jól megfizetem.
- Mondjon el mindent, *Ármin* bácsi. De úgy, ahogy történt.
- A székely mindent elmesél töviről hegyire. Az ügyvéd arca egyre jobban felderül.
- Tiszta ügy ez, *Ármin* gazda, ezt a pert nem lehet elveszíteni.
- Na, akkor Isten áldja!
- Hogyhogy?
- Mert amit elmeséltem, az az én ellenfelem panasza, nem az enyém!

- (25) Megkérdezték Áron bácsit, hogy mit csinálna, ha megnyitnák a határt.
– Szaladnék száz métert, aztán felmásznék az első fára.
– Miért?
– Hogy a mögöttem jövők ne tapossanak le.

c) *Életkori csoporthoz való tartozást fejez ki*

A keresztnevek vizsgálatakor láthattuk, hogy az elemzett anyagban szereplő nevek legnagyobb része (kb. 70%-a) alakváltozat, melyen legalább egy (vagy igen sok esetben két) kicsinyítő képzőt is találunk, például *Gergő, Gizi, Pityu, Bandi, Benőke, Döncike, Jancsi(ka), Danika, Áronka, Gazsika, Mancika, Ferike, Rudika* [26–28]. Ezek a többszörösen képzett alakok leggyakrabban gyerekekre utalnak, s ezt a vicc szövege és kontextusa is erősíti (iskola, tanári szoba, tanító néni, szülők említése stb.).

- (26) Idős hölgy kopogtat a tanári szoba ajtaján:
– *Kovács Pistike* nagymamája vagyok. Szeretném elkérni az unokámat az óráról.
– Lehetetlen. A Pisti ma nem jött iskolába.
– Hol van?
– Az ön temetésén...
- (27) *Móricka* és *Pistike* este aludni mennek. Anyukájuk azt mondja, hogy imádkozzanak.
Móricka elmondja az esti imát:
– Édes jó Istenem, nézz le rám, vigyázz az álmomra, és adj a szüleimnek is nyugodalmas jó éjszakát. *Móricka*.
Erre *Pisti* ásít egy nagyot, és így szól:
– Dettó. *Pistike*.
- (28) *Pistike* megkérdi a papájától:
– Apuci, van az Istennek felesége?
– Dehogy van, hiszen akkor nem lenne mindenható!

A névalak morfológiája (az ugyanahhoz a névhez kapcsolódó többszörös diminutív képző általában a fiatalabbra utal) és a kontextus egymást erősítve árulkodik a néviselők életkoráról, ahogy például a következő szövegekben a kamasz *Évi* és a babával játszó *Évike* esetében:

- (29) A kamaszodó *Évi* megkérdezi kisöccsét, miért fogyott el a fürdőszobából a szájavíz.
– Láttam, hogy apu megkóstolta, de kiköpte. Aztán anyu is megkóstolta, és ő is kiköpte.
Gondoltam, jobb, ha kiöntöm az egészet!

- (30) *Évike* egy játék babáért könyörög, de anyja hajthatatlan. Elrángatja kislányát a kirakat elől, és a villamosmegállóba mennek. Ott tovább pityereg a kislány, és amikor látja, hogy nem használ, megszólal:
- Anyu, ha nem veszed meg nekem azt a babát, a villamoson nagyinak foglak szólítani.

A *Mór* és *Móric* ma már nem számít gyakori utónévnek, de a XIX. században a zsidók között igen gyakorinak, némely településen a leggyakoribbnak számított (Hajdú 2003, 176–177), így alkalmassá vált arra, hogy csoportra utaló típusnévi használatban sztereotípiává váljon. A viccekben a felnőtt zsidó férfit ennek ellenére sem ezzel a gyakori egyénnévvel, *Móricként*, hanem családnévvel említik (*Kohn, Grün*), a *Móricka* elnevezés (mindig ebben az alakban) a vásott, rosszcsonst kisfiú sztereotipikus megnevezése lett:

- (31) A tanító néni számtanórán megkérdezi *Mórickától*:
- *Móricka*, ha apukád 40 éves, anyukád meg 35, összesen hány éve élnek?
  - 70 – válaszolja *Móricka*.
  - Gondolkozz, *Móricka*!
  - Akkor is 70.
  - És miért? – kérdi a tanító néni.
  - Mert anyu mindig letagad 5 évet.

d) Társadalmi osztályhoz való tartozásra utal

Azok a keresztnévek, melyekkel felsőbb társadalmi rétegekre, arisztokratákra utalnak a viccekben (*Arisztid, Agenor, Anasztázia, Eulália, Edömér, Elvira, Izidor*) nemcsak manapság ritkák, hanem soha nem is voltak igazán gyakoriak. A XVIII–XIX. században az *Arisztid, Tasziló, Ubul, Zénó; Adél, Eulália, Kuni-gunda* nevek az arisztokraták körében voltak divatosak, s emiatt váltak a felsőbb társadalmi rétegekhez való tartozás kifejezésére alkalmas típusnévi használatúvá (Hajdú 2003, 115).

- (32) Az ifjú *Arisztid* gróf és *Anasztázia* grófnő kéz a kézben sétálnak Abbáziában. *Anasztázia* megszólal:
- Tudod, drágám, ha én a tengerre nézek, mindig a jegyességünk jut az eszembe.
  - Miért?
  - Mert annak sem látni a végét!
- (33) *Arisztid* és neje, *Anasztázia* csónakázni mennek. Váratlanul kitör a vihar, és szakadni kezd az eső.

- Jaj, mindjárt felborulunk! – sikoltja a grófné.
  - Nem baj, kéklek – feleli nyugodtan *Arisztid* –, legalább fedél lesz a fejünk felett.
- (34) *Tasziló* külföldre ad fel levelet a postán. A borítékot felbélyegzi, de a postáskisasszony leméri a levelet, és ezt mondja:
- Ez a levél nehéz, kell rá még bélyeg!
- Tasziló* csodálkozva mondja:
- De ha bélyeget teszünk rá, még nehezebb lesz!
- (35) *Arisztid* felhívja telefonon *Taszilót*, és amikor a szám jelentkezik, megkérdi:
- 111-111 beszél kérem?
  - Nem – feleli *Tasziló*. – Itt a 11-11-11 beszél.
  - Oppardon – mondja *Arisztid*. – Akkor téves, bocsánatot kérek, hogy hiába fárasztottam.
  - Nem tesz semmit – feleli udvariasan *Tasziló*. – Úgyis csengett a telefon.

Ezekben a szövegekben [32–33] nemcsak a kontextus, hanem a forgatókönyv egyéb elemei is (gróf, grófnő/grófné, utalás a beszédhibára) segítik a keresztnév típusjelölőként való, hagyományostól eltérő értelmezését, s gyakran jelenik meg bennük olyan szituáció, melyben a főnemes naiv vagy kifejezetten buta emberként jelenik meg [33–35] (sőt egy vicctípus, a Jean-viccek csoportja is erre a klisére épül).

4. Összegzés

A korpuszvizsgálat eredményei alátámasztják, hogy a személynevek a vicc sémájának lényeges elemét jelentik. A 9000 magyar vicc közül csaknem minden tizedik tartalmazott valamilyen személynevet, a leggyakoribb típus a keresztnévi alakváltozat. A vizsgált szövegekben többször utalnak férfiakra mind család-, mind pedig keresztnévvel, a nőket általában asszonynéven említik, a keresztnévük leggyakrabban kicsinyítő képzős alakváltozatban jelenik meg (*Évike, Pirike, Rózsika, Mancika*).

Nemcsak gyakori megjelenésük miatt fontosak e szövegtípusban a személynevek, hanem funkciójuk miatt is, hiszen igen gyakran jelentik szövegindító formuláját a vicc sémájának. A hallgató megértve, hogy a szövegben a személynév a séma egyik eleme, már nem a prototipikus tulajdonnévi, hanem sztereotipikus vagy csoportjelölői értelmezést és jelentést köt hozzá. A vizsgált korpusz alapján jellemző, hogy bennük a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig

egyéb (vallási vagy életkori) csoporthoz való tartozás sztereotípiájaként jelennek meg. Általánosító jelentés ('akárki', 'bárki', 'valaki') kapcsolódik a férfirra vonatkozó leggyakoribbnak tartott családnévhez (*Kovács*), etnosztereotipikus szerepben, csoportjelölőként pedig gyakran utalnak a leggyakoribb nevekkal vallási vagy etnikai csoport tagjaira (zsidók esetében: *Kohn*, *Grün*, cigányokra vonatkozóan: *Kolompár*, *Orsós*, ritkábban *Gazsi*, székelyekre utalva: *Ábel*, *Ármin*, *Áron*), életkori csoportra (*Móricka*, *Pistike*, *Évike*), illetve társadalmi rétegre vagy osztályra (*János*, *Arisztid*, *Tasziló*).

Irodalom

- Allen, Irving Lewis. 1983. Personal Names that Became Ethnic Epithets. *Names* (31): 307–317.
- Farkas Tamás. 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* (25): 153–160.
- Farkas Tamás. 2013. A nevek humora. In Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna szerk., *Sokszínű humor*. 131–139. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fercsik Erzsébet – Raázt Judit. 2009. *Keresztnevek enciklopédiája: A leggyakoribb női és férfi nevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hajdú Mihály. 2003. *Általános és magyar névtan: Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hámori Ágnes. 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: a „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113 (3): 311–329. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2017.3.311
- Kun Ákos. 2005. *Viccek, humoreszkek, anekdoták I–II*. <http://mek.oszk.hu/03500/03556/pdf> (2021. június 24.)
- B. Lőrinczy Éva. 1991. Jancsi és Juliska. In Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. 423–426. Budapest: ELTE.
- Váradi Luca. 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléséhez való kiválasztásához. In Sik Endre – Simonovits Bori szerk., *A diszkrimináció mérése*. E-tankönyv. 236–244. Budapest: ELTE TáTK.

Judit TAKAČ

UPOTREBA LIČNIH IMENA U ŽANRU MAĐARSKIH ŠALA

Iako stručna literatura žanr šale tj. vica ne smatra jednoobraznim, pošto se praktično može razlikovati od jezika do jezika, njegov glavni elementi su dobro uočljivi na osnovu određenih karakteristika. Jedan tipičan element je da se u priči koja se završava smešnom poentom često pojavljuje neko vlastito, prvenstveno lično, ime. U ovom istraživanju bavimo se vrstama mađarskih ličnih imena koja se pojavljuju u vicevima na mađarskom jeziku, karakteristikama njihove upotrebe kao i njihovim značenjima koja odstupaju od upotrebe u svojstvu vlastitih imena. Smatram, naime, da su lična imena (neki od njihovih tipova, pretežno oblici krštenog imena) uobičajena u šalama jer su veoma važan i prepoznatljiv element scenarija priče, pri

čemu se čak i odstupanja, odnosno tipska ili stereotipna upotreba vlastitih imena, mogu jasno proslediti u ovoj vrsti tekstova. Radi dokazivanja ove hipoteze sprovedeno je istraživanje na korpusu od 9.000 viceva, koje je potvrdilo naše pretpostavke.

Cljučne reči: šala, tipovi ličnih imena, stereotipna upotreba imena, stereotipija imena, ime kao etnički simbol

Judit TAKÁCS

PERSONAL NAMES IN THE GENRE OF HUNGARIAN JOKES

Although the genre of the joke is not considered uniform in literature, as it may even differ from one language to another, its main elements can be well grasped by highlighting some distinctive features. One typical element is that a proper name, primarily a personal name, often appears in a story ending in a punch line. In my study, I examine the types of Hungarian personal names appearing in Hungarian jokes, the characteristics of their use and their meanings different from the proper names. I maintain that personal names (some of their types, predominantly first-name forms) are common in jokes since they are a very important and easy-to-update, recognizable element of the scenario, and even a departure from the use of a proper name, its becoming stereotypical in use in this type of text, can be particularly well traced. To validate my theory, I conducted a study on the corpus of 9,000 jokes, and the results support my hypothesis.

Keywords: joke, personal name types, stereotypical name usage, name stereotype, name as ethnic symbol

ALKALMAZOTT TUDOMÁNYOK

HAJDUNÉ LÁSZLÓ Zita

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar
Testnevelés és Mozgásközpont Intézete
Pécs, Magyarország
zita.laszlo.hajdune@aok.pte.hu
zita@gamma.ttk.pte.hu

A SZEMÉLYISÉGVÁLTOZÓK (ÁLLAPOT-VONÁS) MODELLJÉNEK VIZSGÁLATA

Istraživanje modela varijabli ličnosti (stanja i osobine)

Study of the Model of Personality Variables (State-Trait)

A sportolók identitásának (önazonosságának) fejlődéséhez személyiségjegyeik meghatározása és továbbfejlesztése szükséges. A kialakult sportolói tulajdonságok pozitívan hathatnak a szorongás, a düh és a kíváncsiság befolyásolására és ezáltal a sportolók versenypályán tanúsított attitűdjére. A vizsgálati mintába olyan egyéni sportolókat és csapatsportokban versenyzőket vontunk be, akik első osztályú besorolást szereztek ($n = 243$). A vizsgálati módszer a személyiség kérdőívskála State-Trait Personality Inventory (STPI), amely egy intenzitás-skálán regisztrált állapotot és egy gyakoriság-skálán felmért hajlamreakciókat mér, ennek meghatározására a Cronbach-alfa együtthatót alkalmaztuk, amely a skálák belső konzisztenciamérését teszi lehetővé.

A vizsgálatunkban arra kerestük a választ, hogy a személyiség kérdőívskála (STPI) eredményei a jelen populációban hogyan és milyen jellemvonásokat hoznak felszínre, és mennyire befolyásolhatják az élsportolók személyiségjegyeit.

Kulcsszavak: szorongás, düh, kíváncsiság

Bevezetés

A személyiségjegyek vizsgálatával foglalkozó régebbi és jelenlegi kutatások nagy része elsősorban arra törekedett, hogy kellő pszichológiai és pedagógiai ráhatással megvilágítsa a személy jellemvonását. A sport jellegéből adódóan

lehetőségeket kínál a helyes és valós önértékelés kialakításának egyik legjobb eszközeként, mivel a sportoló cselekvései végrehajtásában önmagára van utalva a sportpályán, így a sporttársaival való összehasonlításának folyamata objektív módon történik.

Jelen vizsgálatunkban arra keressük a választ, hogy a sportolók lelki folyamatainak – szorongás, düh, kíváncsiság – sok összetevős rendszere hogyan befolyásolhatja, mitől válhat egyedivé, hogyan határozhatja meg a sportoló egyén stílusát és a környezettel való interakcióit.

A vizsgálatunk során alkalmazott state-trait modellt Spielberger (1980) elsőként a State-Trait Szorongás Kérdőív (STAI) elméleti alapjaként fogalmazta meg, és ez a modell képezi az itt bemutatásra kerülő State-Trait Personality Inventory (STPI) kiindulópontját.

Az STPI skálák elemzésénél külön-külön végeztük el az STPI-S-nek a pillanatnyi szorongás, a pillanatnyi düh, a pillanatnyi kíváncsiság mint a helyzeti viselkedést meghatározó (determináló) aktuális állapotok vizsgálatát, valamint az SPTI-T-nek mint a szorongásra, a dühre és a kíváncsiságra való hajlamnak a tartós személyiségvonás elkülönített diagnosztizálását a sportolóink körében. A kérdőív a személyiségváltozók (állapot-vonás) modelljének alapján készült, a szorongással kapcsolatosan hangsúlyozva, hogy a várható manifeszt viselkedés kialakulásában a szerzett viselkedédiszpozíciók és tárgykonzisztens reakcióké-mák kinyilvánítására való hajlam, a személyiség aktuális állapota és a situációs jellemzők együttese dinamikus kölcsönhatásban játszik szerepet.

A pillanatnyi állapot, amely a vizsgált sportolók személyiségváltozókra utaló reakciók intenzitásával jellemezhető, a helyzet tudatos feldolgozásának, a helyzetben rejlő frusztrációk, újszerű hatások kiértékelésének a következménye. Ezt a kiértékelési folyamatot, a szituatív hatások kognitív feldolgozását ugyanakkor meghatározza a személynek a szorongásra, a dühre és a kíváncsiságra való hajlama, ami abban nyilvánul meg, ahogy a környezeti hatások szélesebb tartományát értelmezi, például a bizonytalanságot, az előre kiszámíthatatlan versenyhelyzetet (szorongásra való hajlam), a frusztrálót (dühre való hajlam) vagy az érdeklődésre számot tartót (kíváncsiságra való hajlam).

A kérdőív magyar változatát Sipos Kornél és Sipos Mária (1983) készítette el.

A vizsgálati anyag és módszer

A mintaválasztás módja és az elemszám meghatározása

A vizsgálati mintába egyéni ($n = 97$) és csapatsportokban ($n = 146$) részt vevő sportolókat vontunk be, a teljes mintavétel $n = 243$ fő volt. A vizsgálatban résztvevők százalékos megoszlását tekintve közel 40% volt az egyéni sportoló,

míg közel 60% volt a csapatsportokban versenyzők megoszlása. A sportágak szerinti és a nemenkénti megoszlást összesítve az 1. táblázat mutatja be. Beválasztási kritériumként meghatároztuk, hogy a csapatsportoknál *csak* leigazolt pécsi első osztályú játékos, míg az egyéni sportolónál szintén első osztályú versenyző lehetett a mintában.

Egyéni sportágak	Női	Férfi	Összesen	Csapatsportágak	Női	Férfi	Összesen
atlétika	13	13	26	kézilabda		28	28
küzdősportok	9	10	19	kosárlabda	24	19	43
súlyemelés		2	2				
tenisz	6	6	12	labdarúgás		35	35
tollaslabda	8	10	18				
vívás	6	2	8	röplabda		20	20
úszás	4	8	12	vízilabda		20	20
Összesen	46	51	97	Összesen	24	122	146

1. táblázat. A sportágak szerinti és a sportágak nemenkénti megoszlása

A vizsgálat helye és ideje

A vizsgálat helye Pécs városa volt, a vizsgálat ideje a 2021/2022. évi őszi bajnoki idény, illetve versenyidőszaka.

A vizsgálati módszer

A vizsgálati módszer STPI szerkesztési elve teljes mértékben megegyezik az STAI szerkesztési elvével, amely egy intenzitásskálán regisztrált állapotot és egy gyakoriságskálán felmért hajlamreakciókat mér. A pillanatnyi szorongás, a pillanatnyi düh és a pillanatnyi kíváncsiság intenzitását (STPI-S) felmérő, 30 tételből (10-10 az egyes változókra), valamint a szorongásra, a dühre és a kíváncsiságra való hajlamot (STPI-T) tesztelő, ugyancsak 30 (10-10 változóként) kérdésből álló kérdőívet használtuk. A kérdőív tételeit egy négyfokú intenzitás- és egy négyfokú gyakoriságskálán kellett megválaszolniuk a vizsgált személyeknek. A vizsgálatunkban a kérdőív két tétel sorát (STPI-S és STPI-T) egyszerre alkalmaztuk.

Az adatfeldolgozás módszere

A személyiségváltozók állapot-vonás vizsgálatára az ismert módszerek közül a Cronbach-alfa együttható (Cronbach 1951) meghatározását alkalmaztuk, ami

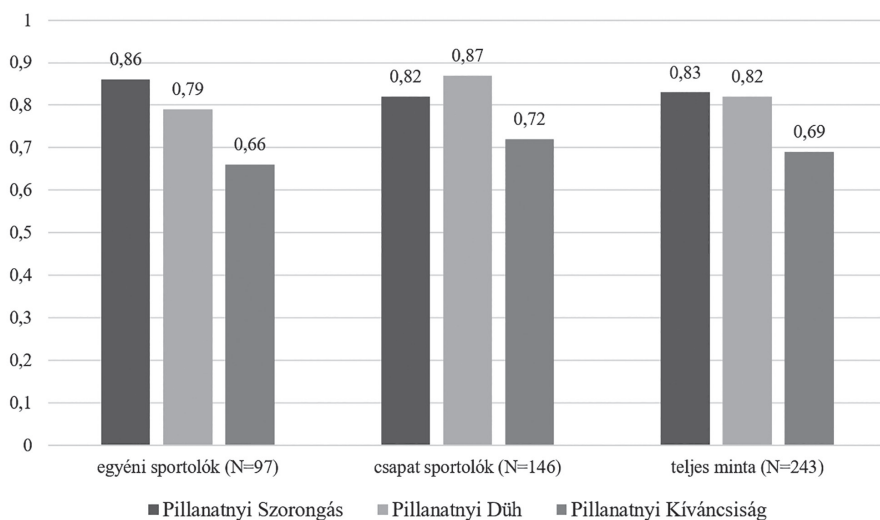
a skálák belső konzisztenciamérését teszi lehetővé. A skálán elért értékek értelmezésének alapja a standard értékhez való viszonyítás volt.

A vizsgálat adatainak feldolgozása az SPSS. 15 program alapján történt.

A vizsgálati eredmények

A vizsgálati eredményeket és a következtetéseket párhuzamosan, skálák szerint szétválasztva mutatjuk be.

Az STPI skálák elemzésénél külön-külön végeztük el az aktuális állapot-ra STPI-S (1. ábra), valamint a hajlamreakciókra STPI-T (2. ábra) vonatkozó változók vizsgálatát.

1. ábra. Az STPI-S skálák Cronbach-alfa értékeinek bemutatása

A pillanatnyi szorongás skála valamennyi tétele mindkét vizsgált csoportnál magas Cronbach-alfa értékeket mutat, egyéni sportágban a sportolók 0,86-os, míg a csapatsportokban sportolók 0,82-es, míg a teljes mintára vonatkozóan 0,83-as értékkel jellemezhetők. Ez azzal magyarázható, hogy a sportolók szervezete egy olyan átmeneti érzelmi állapotba kerül, amelyet szubjektív, tudatosan felfogott feszültség, aggodalomérzet, valamint intenzívebb idegrendszeri aktivitás jellemz, ilyenek például a téthelyzetek, a versenyszituációk és a döntési helyzetek, amelyek befolyásolhatják a mérkőzés vagy a verseny menetét.

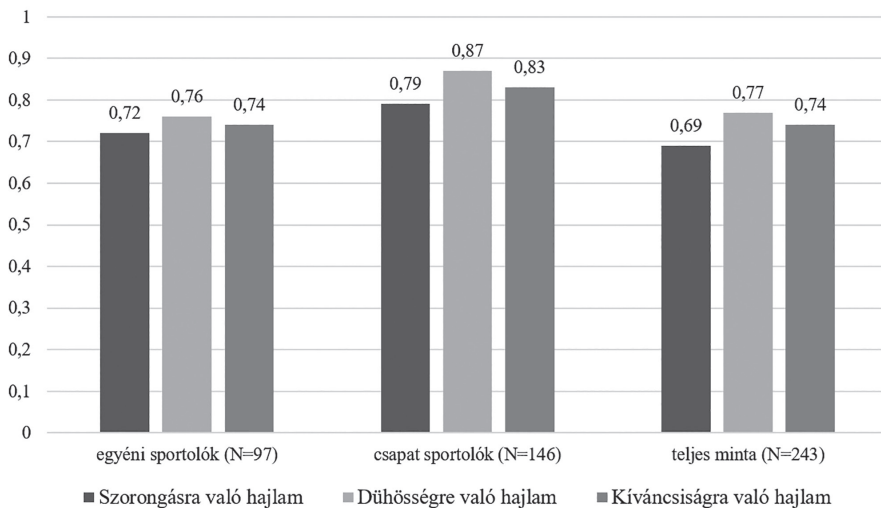
A pillanatnyi düh vagy a düh aktuális állapotát jellemző skála nem a düh kifejezésének módját vagy az agresszív reakciókat, hanem a düh élményének intenzitását méri fel az adott pillanatban. Jól mutatja vizsgálatunkban a skála

mutatója (0,79), hogy az egyéni sportolók versenyszituációja kevésbé ad okot a dühkitörésre, míg a csapatsportokban küzdők Cronbach-alfa értéke 0,87-tel jellemezhető. Ilyen helyzeteket gyakran látunk a labdarúgópályákon, ami átmeneti emocionális állapotra utal. A teljes mintára vonatkozóan 0,82 a skála együtthatója.

A skála 27. tétele, a „Fel vagyok paprikázva”, véleményem szerint fogalmazási korrekcióra adna lehetőséget, mert humoros jellege miatt nem illeszkedik a többi tétel közé.

A homogenitás kritériumának legkevésbé a *pillanatnyi kíváncsiságot* mérő skála tett eleget vizsgálatunkban, mert ennek a skálának néhány tétele, például a 17.: „Izgatott vagyok” és a 23.: „Unatkozom”; nem egyértelműen fogalmazza meg a környezeti hatások befogadására való nyitottságot, valamint a környezet felderítésére irányuló aktuális törekvést.

A belső konzisztencia elemzése vizsgálatunkban azt mutatja, hogy az állapotot vizsgáló tételek közül az egyéni sportágban sportolóknál a 17. tétel (0,46), a 23. tétel (0,57) és a 27. tétel (0,41) nagyon gyenge, illetve elfogadhatatlan értékeket mutat, míg a csapatsportokban versenyzőknél a 17. tétel (0,41) és a 23. tétel (0,56) szintén gyenge mutatókkal rendelkezik. Így a skála értékei az egyéni versenyzők csoportjánál 0,66-os adatot, míg a csapatsportokban sportolóknál 0,72-es értéket mutatnak, a teljes minta 0,69-es eredménnyel jellemezhető.

2. ábra. Az STPI-T skálák Cronbach-alfa értékeinek bemutatása

A szorongásra és a dühre való hajlamot vizsgáló skálák valamennyi tétele a vizsgált sportolói populációban elfogadható értékeket mutattak.

A *szorongásra való hajlam* vizsgálatunkban stabil egyéni különbséget nem mutat. A Cronbach-alfa értékek egyéni sportágban versenyzőknél 0,72-es, a csapatsportokban küzdőknél 0,76-os értékkel jellemezhetők, míg a teljes mintára 0,74-es értéket kaptunk. Ez arra enged következtetni, hogy a sportolói környezetben az erős szorongási hajlam nem párosult a fokozott érzékenységgel, a környezeti hatások szélesebb köre nem tűnik veszélyesnek, a versenypályák, sportcsarnokok mint idegen helyszínen történő versenyzés, mérkőzés lejátszása nem befolyásolja a sportolókat.

A *dühre való hajlam* vizsgálata során a dühre hajlamot mutató sportolók a versenyszituációk szélesebb tartományát érzékelik frusztrálóként, és az akadályoztatás enyhébb mértéke esetén is gyorsan kerülnek a düh állapotába. Vizsgálatunkban a csapatjátékot űzők Cronbach-alfa értéke 0,87, ami magas értéknek felel meg, ez a mérkőzések situációival magyarázható. Az egyéni sportágokban versenyzők 0,79-es értékkel jellemezhetők. Ez véleményem szerint nem a versenyhelyzetre, hanem a sportolóknak a versenyen elért – számukra nem megfelelő – eredmény elérésére utal. A dühre való hajlam a teljes minta elemzésénél 0,83-as értéket mutat.

A *kíváncsiságra való hajlamot* vizsgáló skála három tétele – a 20.: „Feldobott vagyok”, a 26.: „Szellemileg aktív vagyok” és a 29.: „Unatkozom” – alaposabb magyarázatra szorul a jelen mintavétel során. A skála elsősorban a környezetben történő reakciók gyakoriságában, a változások iránti fogékonyságban, az újdonság keresésére irányuló reakciók tartósságában jut kifejezésre; jól érzékelhetőek vizsgálatunkban az egyéni sportolók (0,69) és a csapatjátékosok (0,77) közti különbségek, például a taktikai feladatok pályán történő megoldása, különböző játéksituációk helyzetmegoldó képességének szerepe. A kíváncsiságra való hajlam a teljes minta vizsgálatánál 0,74-es értékkel jellemezhető.

A vizsgálatunkba bevont versenyzők eredményeiről elmondható, hogy az STPI-S állapotskálák a Cronbach-alfa értékei az egyéni sportolók körében 0,66–0,87 között mozognak, míg a csapatsportokat űző játékosok 0,69–0,87 közötti értékkel jellemezhetők. A teljes minta értéke 0,72–0,83 közti eredményt tükröz, ami mindegyik skála tekintetében megfelelőnek mondható.

A vonásskálák (STPI-T) Cronbach-alfa értékei az egyéni versenyzőknél 0,69–0,77 közötti közepes erősségű értékkel, a csapatsportolóknál 0,76–0,87 közötti elfogadható erősséggel jellemezhetők. Az így kapott belső konzisztenciaérték mindhárom mutatónál a skálák megbízhatóságát jelzi, amelyet a 2. táblázatban összefoglalva nyomon követhetünk.

STPI-S	egyéni N=97	csapat N=146	teljes minta N=243	STPI-T	egyéni N=97	csapat N=146	teljes minta N=243
Pillanatnyi szorongás	0,86	0,82	0,83	Szorongásra való hajlam	0,72	0,76	0,74
Pillanatnyi düh	0,79	0,87	0,82	Dühre való hajlam	0,79	0,87	0,83
Pillanatnyi kíváncsiság	0,66	0,72	0,72	Kíváncsiságra való hajlam	0,69	0,77	0,74

2. táblázat. Az STPI-S és az STPI-T skálák értékeinek összesítése

Összegzés

A tanulmány megírása közben elsődleges célunk az volt, hogy a személyiségváltozók (állapot-vonás) modellje alapján a vizsgálatba bevont NB I-es játékosok és az első osztályú versenyzők által alkalmazott STPI skálák elemzésénél rámutassunk arra, hogy a sporttevékenységhez elengedhetetlen a *pillanatnyi szorongás*, a *pillanatnyi düh* és a *pillanatnyi kíváncsiság*, valamint a *szorongásra*, a *dühre* és a *kíváncsiságra való hajlam* mint egy helyzeti viselkedést meghatározó szituáció.

A jelen vizsgálat tükrében elmondható, hogy az állapot-vonás kérdőív skálái érdekes kérdéseket vetettek fel. A vizsgálati eredmények alátámasztják azt, hogy a jelen populációban az adatfeldolgozás módszereként választott Cronbach-alfa együttható értékek, az STPI-S (0,72–0,83) és az STPI-T (0,73–0,83), a teljes mintára vonatkoztatva a skálák megbízhatóságát mutatták.

Az STPI személyiség-kérdőív állapot-vonás szorongásskálája leírja az egyén szubjektív érzéseit (Collins és mtsai. 2004) aggodalmaival, feszültségeivel, idegességével kapcsolatosan, kiemelve az adott versenyhelyzet hatását a szubjektív átélésre vonatkozóan. Így a teljes minta alapján a pillanatnyi szorongás (0,83) és a szorongásra való hajlam (0,74) megfelelő értékkel jellemezhető.

Az STPI személyiség-kérdőív állapot-vonás düh skálája olyan érzelmi állapotot mutat – a teljes minta adatait elemezve –, ahol a pillanatnyi düh (0,82) és a dühre való hajlam (0,83) megbízható értékeket ad, amely intenzitásában az enyhe irritációtól a düh és a harag állapotáig terjedhet. Ekman (1999) tanulmányában ezt alapérzelemnek tekinti. Ennek befolyásoló tényezői lehetnek a versenykörülmények és a nem várt, kiszámíthatatlan versenyszituációk. Az

emberi tevékenységben, így a sportolói tevékenységben is, az egész személyiség vesz részt. Ennek következtében a szorongásnak, a dühnek és a kíváncsiságnak mint egyik alaptevékenységnek, szükségszerűen személyiségformáló és személyiségbefolyásoló hatása van.

A vizsgálati eredmények arra engednek következtetni, hogy a legnagyobb különbség az egyéni élsportolók és csapatsportokban küzdő élsportolók között a sportági képességekben és a motivációban van. Nagyon fontos az is, hogy a csapatsportok sikeressége mindig több játékos együttes eredményességén múlik, az egyéni sportágak esetében viszont a helyzeti viselkedést meghatározó szituációk kizárólag az egyénen múlnak.

Edzői és oktatói tevékenységem során magam is észrevettem, hogy az élsportolók képesek arra, hogy önmagukat nagymértékben motiválják, ellenőrizzék és célirányosan irányítsák, szabályozzák gondolataikat, valamint a rossz érzéseket kizárják és egy adott feladatra tudatosan összpontosítsanak, figyeljenek. Ahhoz, hogy erre képesek legyenek, megfelelő önbizalommal kell rendelkezniük. Az önbizalom központi „tárgya” a sportolónak, elengedhetetlen, hogy tudják, elhiggyék magukról, hogy képesek egy sportágban elérni azt, amit szeretnének, amit célul tűztek ki maguk elé. Fontos, hogy a célhoz vezető utat pontosan meghatározzák és elképzeljék.

Véleményem szerint ahhoz, hogy a sportoló ne kapjon önmagáról helytelen képet, nem egy súlyos vereség után vagy egy depressziós időszakban kell a kérdőívet kitölteni, hanem rendszeresen, többször meg kell ismételni, és az aktuális változásokat fel kell jegyezni, így a sportoló egy feedbacket kap magáról. Úgy gondolom, hogy a vizsgálati mintánk nagysága alkalmas volt arra, hogy a kezdeti lépések után vizsgálatunkat kibővítsük és továbbiak elvégzését javasoljuk.

Irodalom

- Collins, Robert – Litman, Jordan – Spielberger, Charles Donald. 2004. *The measurement of perceptual curiosity*. Personality and Individual Differences 36. 1127–1141.
- Cronbach, Lee Josef. 1951. *Coefficient alpha and the internal structure of tests*. Psychometrika (16): 297–334.
- Ekman, Paul. 1999. Basic emotions. In T. Dalgleish – M. Power (eds.). *Handbook of Cognition and Emotion*. 45–60. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Sipos Kornél – Sipos Mária. 1983. The development and validation of the Hungarian form of the State-Trait Anxiety Inventory. In C. D. Spielberger – R. Diaz-Guerrero (eds.). *Cross-Cultural Anxiety*, Vol. 2. Washington: Hemisphere.
- Spielberger, Charles Donald. 1980. *Preliminary Manual for the State-Trait Personality Inventory (STPI)*. Tampa: University of South Florida.

Zita HAJDU LASLO

ISTRAŽIVANJE MODELA VARIJABLI LIČNOSTI (STANJA I OSOBINE)

Definisanje i unapređivanje ličnih osobina sportista neophodno je za razvoj njihovog identiteta (samopoštovanja). Razvijene atletske osobine mogu pozitivno da utiču na stanja anksioznosti, besa i radoznalosti, a samim tim i na stavove sportista tokom takmičenja.

Uzorak istraživanja obuhvatio je takmičare u individualnim i timskim sportovima koji su u svojoj disciplini rangirani kao vrhunski (N = 243). Metod testiranja je Upitnik za stanja i osobine ličnosti (State-Trait Personality Inventory – STPI), koji meri stanja zabeležena na skali intenziteta kao i sklonosti izmerene na skali frekvencija, koristeći Kronbahov alfa koeficijent za merenje unutrašnje konzistentnosti skale.

U istraživanju smo nastojali da odgovorimo kako se i koje karakteristike iz skale Upitnika za stanja i osobine ličnosti (STPI) očitavaju u sadašnjoj populaciji i koliko one mogu uticati na osobine ličnosti vrhunskih sportista.

Ključne reči: anksioznost, bes, radoznalost

Zita HAJDUNÉ LÁSZLÓ

STUDY OF THE MODEL OF PERSONALITY VARIABLES (STATE-TRAIT)

Defining and further advancing the personality traits of athletes is necessary for the development of their identity (self-image). Nurtured athletic qualities can positively contribute to influencing anxiety, anger, and curiosity, and thus the attitudes of athletes in competitions. In the study sample, we included individual athletes and competitors in team sports who obtained a first-class rating (N = 243). The test method is the State-Trait Personality Inventory (STPI), which measures the condition recorded on an intensity scale and the propensity responses measured on a frequency scale, using the Cronbach's alpha coefficient to measure the internal consistency of the scales.

In the study, we sought to answer how and what traits in the Personality Inventory Scale (STPI) surface in the present population and how much they may affect the personality traits of top athletes.

Keywords: anxiety, anger, curiosity

NÉMETHNÉ TANCSIK Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Orvostudományi Kar
Testnevelés és Mozgásközpont Intézete
Pécs, Magyarország
tancsik.beata@pte.hu

HAJDUNÉ LÁSZLÓ Zita

Pécsi Tudományegyetem, Orvostudományi Kar
Testnevelés és Mozgásközpont Intézete
Pécs, Magyarország
zita@gamma.ttk.pte.hu

MORVAY-SEY Kata

Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar
Fizioterápiás és Sporttudományi Intézet
Pécs, Magyarország
kata.sey@etk.pte.hu

**AZ ORVOSTANHALLGATÓK ÉLETTEL VALÓ
ELÉGEDETTSÉGÉNEK ÉS JÓLLÉTÉNEK VIZSGÁLATA¹**

Pilot Study

**Istraživanje zadovoljstva životom i blagostanja
studenata medicine**

Pilot istraživanje

Study of Medical Students' Satisfaction with Life and Well-Being

Pilot Study

Az életminőség, a sport és az egészség meghatározó tényezőként hat életstílusunkra, közérzetünkre. Kutatásunkban a fizikai aktivitás mellett pszichológiai háttérvizsgálatot végeztünk a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán tanulmányokat folytató orvos-

¹ A fent nevezett társszerzők a Pécsi Tudományegyetem aktív oktatói. Több közös publikációjuk jelent már meg a testnevelés és sporttudomány területén. Jelen tanulmányukban széles körű vizsgálatot folytattak, ami további fejlesztésre ad lehetőséget.

tanhallgatókkal (n = 139). Vizsgálatunkhoz használt kérdőívünkben a validált Életelégedettség Skála (SWLS, Diener 1985) és a WHO Jólét (WBI-5 Bech et al. 1996) magyar változatát alkalmaztuk. Az adatok felvételére a 2021/2022-es tanév első szemeszterében került sor. A tárgyköri kérdések mellett egyéb demográfiai, fizikai aktivitási és sportolási szokásokkal összefüggő kérdéseket is feltettünk, kérdőívünket online verzióban a Google Forms felületén hoztuk létre. Célunk volt, hogy megtudjuk, az egészségügyi tudományterületen tanuló vizsgálati csoport tagjai milyen jellemzőket mutatnak, láthatók-e eltérések a korábbi felmérésekben más szerzők által vizsgált csoportok eredményeihez képest.

Kulcsszavak: életelégedettség, életstílus, jólét

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben a társadalomkutatásokban egyre hangsúlyosabbá vált az életminőség vizsgálata. Az életminőséget az objektív tényezők mellett szubjektív összetevők mentén kutatva kaphatunk teljes képet a jólétről. Az életminőséggel foglalkozó tanulmányok szerint az étellel való elégedettség az élet különböző területein szerzett tapasztalatok alapján, illetve az ezzel kapcsolatos elégedettséggel magyarázható (Campbell és mtsai. 1976). Ez a megközelítés azt feltételezi, hogy az emberek az élet egészével való elégedettségüket a részekkel való elégedettség alapján számolják ki (bottom-up elv). Ercsey (2010) tanulmányában kiemeli, hogy Heady és mtsai. (1991) véleménye szerint inkább a top-down effektus működik a szubjektív jólét meghatározásakor, ami szerint, amikor általánosságban elégedettek vagyunk, akkor az élet különböző területeivel is elégedettek leszünk. Diener (1984) szerint mindkét mechanizmus működik az egyénél.

A pozitív lelki egészség, vagy más megfogalmazásban jólét (well-being), illetve a pozitív életminőség (quality of life) egyik leggyakrabban kutatott összetevője az étellel való elégedettség. A legelterjedtebb felfogás szerint a személy általános életminőségének kognitív értékelése mindig saját kritériumai alapján történik (Diener és mtsai. 1985). Ez a megfogalmazás az értékelés kognitív jellegét hangsúlyozza, ezáltal elkülöníti a jólét más lehetséges komponenseitől, elsősorban az érzelmi tapasztalatoktól, és kiemeli a szubjektív ítélet mozzanatát is. Az értékelés kritériumait maga a megkérdezett személy határozza meg, és emiatt tekintik az étellel való elégedettséget a szubjektív jólét (subjective well-being) egyik fontos összetevőjének (Diener 2000).

Az elmúlt évtizedekben végzett életminőség-kutatások jelentős része az életminőséget az emberi létet meghatározó objektív tényezőkkel és azok szubjektív tükröződésével hozza kapcsolatba. Michalkó és mtsai. (2009) szerint az objektív tényezők közé az ún. érzékelhető, relatíve egyszerűen mérhető, külső szemlélő

által is értékelhető életkörülményeket, életfeltételeket és életszínvonalat sorolják, míg szubjektívnek az érintett saját értékelését, az elégedettséget, a közérzetet, a boldogságot tekintik. Csatlakozva a fentiekhez – véleményük szerint – fontos megismerni az egyén életminőségét, hogy az egyén saját életének egészére vagy egyes részeire vonatkozó vélekedését mérjük.

Kutatásunkban egy speciális vizsgálati csoport, az orvostanhallgatók étellel való elégedettségét és életminőségét (jóllétét) vizsgáltuk egy több panelből álló kérdőívvel, mely a hallgatók fizikai aktivitásait, sportolási szokásaikat, valamint a kiválasztott pszichológiai kérdéseket tartalmazta. Jelen tanulmányunkban azonban csak a címben megadott témára koncentráltan kívánunk eredményeket bemutatni pilot study jelleggel.

A vizsgálati anyag és módszer

A vizsgálat helye és ideje

Az adatok felvételére a 2021/2022-es tanév első szemeszterében került sor. A standardizált és magyarra validált kérdőíveket az online elérhető Google Forms felületén hoztuk létre. A kérdőív elérhetőségét és a kitöltésre a felhívást a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának orvostanhallgatói részére küldtük ki a Neptun tanulmányi rendszer segítségével.

A mintaválasztás módja és az elemszám meghatározása

A PTE-n felsőfokú tanulmányokat folytató egészségügyi hallgatók közül – Egészségtudományi Kar, Gyógyszerésztudományi Kar és az Általános Orvostudományi Kar – kiemelten az orvosi kar hallgatóit ($n = 139$) kerestük meg célirányosan a kérdőív kitöltésével. Választásunk azért esett kizárólag csak az orvostanhallgatókra, mert esetünkben – ellentétben a másik két karral – négy féléven keresztül kötelező a testnevelés kurzus felvétele és annak sikeres teljesítése. Kritériumként szerepelt, hogy csak aktív félévre beiratkozott hallgató vehetett részt a vizsgálatban. A vizsgálat során a nemenkénti megoszlás a következőképpen alakult: $n = 91$ fő nő és $n = 48$ fő férfi. A résztvevők átlagéletkora $21,93 \pm 3,20$ év volt. A vizsgálatban való részvétel önkéntes és anonim volt, a résztvevők tájékoztatást kaptak a vizsgálat céljáról. Kutatásunk a Regionális Kutatásügyi Bizottság engedélyével rendelkezik (8831-PTE 2021).

A vizsgálati módszer

A pedagógiai kutatások módszerei közül a kikérdezés alapváltozatát, az írásbeli online kikérdezést alkalmaztuk kérdőíves módszer formájában. Demográfiai

és sportolási szokásokkal, fizikai aktivitással kapcsolatos kérdéseink mellett az alábbi nemzetközileg is elfogadott standardizált kérdőíveket használtuk. Jelen munkánkban elsősorban ezen kérdőíveken kapott eredmények bemutatására vállalkozunk.

Élettel Való Elégedettség Skála (Életelelégedettségi Skála) – (SWLS) Satisfaction With Life Scale (Diener 1985). Az SWLS öttételes kérdőív, melynek valamennyi tétele pozitív irányban megfogalmazott, fordított tételt nem tartalmaz. A válaszadók hétfokú skálán adhatják meg az állításokkal való egyetértésük mértékét (1 = egyáltalán nem értek egyet; 7 = teljesen egyetértek). A skála pontszámát a tételekre adott válaszok összegzése adja, a magasabb érték magasabb élettel való elégedettséget jelez. A mérőeszköz esetében az alábbi kategóriákat állapították meg: 35–31 pont között rendkívül elégedett, 26–30 pont között elégedett, 21–25 pont között enyhén elégedett, 20 pont neutrális, 15–19 pont között enyhén elégedetlen, 10–14 pont között elégedetlen, 5–9 pont között pedig rendkívül elégedetlen.

A mérőeszközt Martos és mtsai. (2014) validálták (SWLS-H) magyar nyelvre és mintán. A kérdőív belső konzisztenciája (Cronbach-alfa 0,84 feletti) és időbeli stabilitása is kiváló az eredeti kérdőívnek, így a skála magyar változata megbízható és érvényes mérőeszköz, amely jól alkalmazható az élettel való elégedettség szubjektív tapasztalatának mérésére.

WHO Jólét Kérdőív (WBI-5) (Bech et al. 1996). A skála a megkérdezett személyek általános közérzetéről kíván információt nyújtani az elmúlt kéthetes időszak alapján öt tétel segítségével. A kérdőív fordított tételt nem tartalmaz, a nagyobb pontszámok jelentik a pozitívabb, kedvezőbb pszichés állapotot. Magyar nyelvre Susánszky és mtsai. (2006) validálták a kérdőívet. A magyar változat az eredeti skálától eltérően négy pontos Likert-skálát használ. A kérdőívet széles körben használják, reliabilitását és validitását számos mintán és országban bizonyították (Topp és mtsai. 2015).

Az adatfeldolgozás módszere

Az Életelelégedettségi Skála (SWLS-H), valamint a Jólét (WBI-5) kérdőívekre kapott adatokat Microsoft Excel 2016 program segítségével vizsgáltuk leíró és következtetési matematikai statisztikai módszerrel (átlag, szórás, Cronbach-alfa). Az adatok normalitásának vizsgálatára a Kolmogorov-Smirnov-tesztet alkalmaztuk, melynek eredménye alapján nem paraméteres statisztikai eljárásokat alkalmaztunk, hanem szignifikánsnak fogadtuk el az eredményeket, ha $p \leq 0,05$ volt.

A vizsgálati eredmények

Az általunk alkalmazott két validált kérdőív esetében kíváncsiak voltunk a tételek homogenitására, belső konzisztenciájára.

Cronbach (1951) szerint a reliabilitás tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy ténylegesen milyen mértékben alkalmas egy skálában megtalálható tételek együttese az egyéni különbségek differenciálására. Vagyis más szóval, a megbízhatóság azt mutatja meg, hogy mennyire alkalmas a mérőeszköz az egyének egymástól való megkülönböztetésére (Rózsa és mtsai. 2006, 108).

A Cronbach-alfa értéke 0-1 között lehet, 0,7 feletti érték felett elfogadható a teszt megbízhatósága. Annak érdekében, hogy mérőeszközünk megbízhatóságát megvizsgáljuk, Cronbach-alfa tesztet végeztünk, melynek értékei magas megbízhatóságot mutattak esetünkben is csakúgy, mint az eredeti angol nyelvű tesztek és a magyar validált változat esetében (1. táblázat).

	Angol nyelvű kérdőív	Magyar nyelvű kérdőív	Saját minta n = 139
WBI-5	nincs adat	0,83	0,83
SWLS-H	0,79–0,89	0,84–0,89	0,85

1. táblázat. **Jóllét kérdőív (WBI-5) és az Élettel Való Elégedettség Skála SWLS Cronbach-alfa értékei**
(Saját szerkesztés)

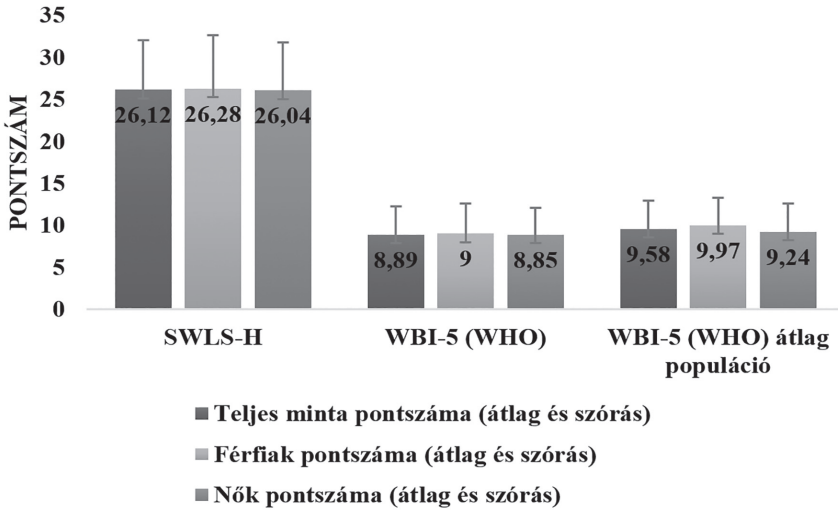
Az Élettel Való Elégedettség Skála (SWLS-H) eredményei szerint mintánkban az orvostanhallgatók átlagpontszáma $26,12 \pm 5,92$ pont, nemenkénti megoszlásban a férfi csoport (n = 46) $26,28 \pm 6,37$ pontszámot eredményezett, míg a női csoport (n = 93) $26,04 \pm 5,71$ pontszámot.

Mann-Whitney-tesztel vizsgálva nem találtunk szignifikáns különbséget a férfi és a női csoport között az SWLS-H összpontszám tekintetében ($Z = -0,519$, $p = 0,609$) (1. ábra).

A WBI-5 összpontszám eredményei szerint mintánkban az orvostanhallgatók átlagpontszáma $8,89 \pm 3,36$ pont, nemek szerinti vizsgálatban a férfi csoport (n = 46) $9 \pm 3,63$ pontszámmal, míg a női csoport (n = 93) $8,84 \pm 3,24$ pontszámmal bírt.

Mann-Whitney-tesztel vizsgálva nem találtunk szignifikáns különbséget a férfi és a női csoport között az összpontszám tekintetében ($Z = -0,528$, $p = 0,528$), a p érték alapján azonban kimondható, hogy közel szignifikáns eredményt kaptunk (1. ábra).

Pearson-féle korrelációvizsgálatot alkalmaztunk a két validált mérőeszköz (WHO-5 és SWLS-H) összefüggésének vizsgálatára, melynek eredménye szerint szignifikáns, pozitív irányú összefüggést találtunk ($p = 0,001$; $r = 0,521$) a két mérőeszköz között (1. ábra).

1. ábra. Az Élettel Való Elégedettség (SWLS-H) és a WBI-5 Jólét index értékei (Saját szerkesztés)

Értékelés

A magyar lakosság átlagos pontértéke a 2013. évi felmérés alapján (Szabó és mtsai. 2013) $9,58 \pm 3,35$ pont volt, vizsgálatunkban azonban ennél valamivel alacsonyabb életminőség-index értéket találtunk, $8,89 \pm 3,36$ ponttal a nemtől függetlenül vizsgált orvostanhallgató-minta körében. Kapott értékeink nemenként vizsgálva nem jelentősen, de szintén elmaradnak a korábban Szabó és mtsai. (2013) által kapott átlagértékektől (férfi: $9,97 \pm 3,27$, nők: $9,24 \pm 3,37$). A fiatal felnőttek körében (18–34 évesek) a mért átlag $10,98 \pm 2,95$ volt a felmérés során (Internet 1), melyhez képest $2,09$ ponttal mértünk alacsonyabb értéket vizsgálatunkban a fenti korcsoportozáshoz tartozó mintán, 2021 őszén.

Dinyáné és Pusztai (2016) vizsgálatukban a Semmelweis Egyetem egészségügyi karain, az első évfolyamon tanuló 377 főt mértek fel, többek között a WHO WBI-5 és az SWLS skála segítségével online kérdőíves kikérdezéssel. A nők értéke ($n = 263$ fő) vizsgálatukban $6,80 \pm 2,82$ volt, míg a férfiak esetében ($n = 114$) $8,02 \pm 2,82$ volt. Tehát alacsonyabb jólét indexet detektáltak. Esetükben a férfiak szignifikánsan magasabb jólét összpontszámot értek el,

mint a nők. Esetünkben azonban a két nem értékei között nem volt statisztikailag kimutatható különbség (közel szignifikáns különbséget detektáltunk). Susánszky és mtsai. (2006) a nőknél ($n = 6854$) $7,4 \pm 3,8$, míg a férfiaknál $8,2 \pm 3,7$ ($n = 5522$) pontos átlagot mértek a nagy elemszámú magyar mintán. A teljes minta összpontszám átlaga esetükben $7,8 \pm 3,8$ volt. Mintájukban a férfiak szignifikánsan magasabb értéket értek el a nőknél ($t = 11,2$; $p = 0,001$).

Az SWLS-H skálán mintánkban az orvostanhallgatók átlagpontszáma $26,12 \pm 5,92$ pont, a nemek szerinti megoszlásban a férfiak ($n = 46$) átlagpontszáma $26,28 \pm 6,37$, míg a nők ($n = 93$) $26,04 \pm 5,71$ pontszámot értek el. Dinyáné és Pusztai (2016) vizsgálatukban nem tették közzé a kapott átlagpontszámokat, azonban hozzánk hasonlóan azt találták, hogy minél magasabb az Élettel Való Elégedettség Skála értéke, annál magasabb a WHO WBI-5 értéke is, tehát a változók között egyértelmű pozitív kapcsolat van. Dobos és Pikó (2018) online adatgyűjtés során nyert vizsgálati mintájába 15–35 éves fiatal nők kerültek be ($n = 435$, átlag = $27,3 \pm 5,9$), akik esetében több más kérdőív mellett felmérték az Élettel Való Elégedettség Skálát is. Megállapították, hogy az étellel való elégedettség ($b = -0,39$, $p < 0,001$) és az élnhatékonyosság ($b = -0,30$, $p < 0,001$) alacsonyabb mértékű vonásszorongást eredményeznek, illetve publikálták az SWLS kérdőíven nyert átlagértékeket, mely $23,6 \pm 6,3$ a vizsgálati mintája esetében. Látható, hogy $2,44$ pontos különbséget detektáltak.

Hinz és mtsai. (2018) nagy elemszámú német mintán ($n = 9711$) az általunk mért eredményekhez hasonló értékeket találtak a lakosság körében. Esetükben a férfiak átlagpontszáma $26,3 \pm 5,6$ volt, míg a nők $26,6 \pm 5,6$ ponttal rendelkeztek, a teljes minta értéke $26,5 \pm 5,6$ pontszám volt.

Mann-Whitney-tesztel vizsgálva nem találtunk szignifikáns különbséget a férfiak és nők között az SWLS-H összpontszámának tekintetében ($Z = -0,519$, $p = 0,609$). Hasonló eredményre jutottak Hinz és mtsai. (2018), valamint Espejo és mtsai. (2022) is, akik a nemek között hasonlóan hozzánk, nem találtak szignifikáns különbséget.

Emerson és mtsai. (2017) az SWLS témájában megjelent huszonhét tanulmányt elemeztek ($n = 66\,380$ válaszadó, 24 ország), mely alapján megállapították, hogy a skála egységes szerkezetű, nemtől, korcsoporttól és kultúrától függetlenül jól alkalmazható mérőeszköz. Jang és mtsai. (2017) huszonhat ország eredményeit vizsgálva jutottak ugyanerre az eredményre.

Összegzés

Eredményeink során azt tapasztaltuk, hogy az étellel való elégedettséget magyar mintán többen is azonos mérőeszközzel (SWLS-H) mérték, de az átlag-

értékeket a szerzők nem publikálták. A jóllétre vonatkozóan azonban rendelkezésre álltak a korábbi évek kutatásainak alapján mért értékek, melyekhez saját eredményeinket viszonyítani tudjuk. Az étellel való elégedettség tekintetében a mintán kapott átlagérték alapján az orvostanhallgatók az elégedett kategóriába esnek. Az eredeti kérdőív megalkotója, Diener (2006) szerint azon egyének, akik ebbe a kategóriába tartoznak, azok szeretik az életüket és úgy érzik, hogy dolgaik megfelelően alakulnak. Természetesen az ő életük sem tökéletes, azonban azt érzik, hogy életük túlnyomóan jól alakul. Az, hogy az egyén elégedett, nem jelenti azt, hogy önelégült. A legtöbb válaszadó szerint, aki ebbe a kategóriába tartozik, az élet élvezetes, és az életet legfőképpen meghatározó területek – iskola vagy munka, család, barátok, szabadidő és személyes fejlődés – jó irányba haladnak. Mintánkban nem találtunk nemi különbségeket az elégedettség tekintetében, ugyan a férfi orvostanhallgatók valamelyest magasabb étellel való elégedettségről számoltak be, de ez a különbség nem volt szignifikáns. A jóllét tekintetében szintén nem találtunk a két nem tekintetében szignifikáns különbséget, azonban korábban magyar mintán mért értékekhez képest az orvostanhallgatók jóllét index átlaga alacsonyabb volt a felmérés idején. Az adatfelvételi időszak a Covid-19 világjárvány harmadik hullámára esett, így eredményeinket ez kétségkívül befolyásolhatta. A Jóllét index és az Étellel Való Elégedettség Skála között pozitív korrelációt találtunk, tehát azon egyének, akik magasabb jóllétről számoltak be, azok magasabb étellel való elégedettséget is mutatnak.

Jelen tanulmányunkban csak az orvostanhallgatókra koncentráltunk pilot jelleggel, azonban további publikációk során a Pécsi Tudományegyetem gyógyszerészeti és egészségtudományi kar hallgatóinak eredményeit is szeretnénk összehasonlítani, valamint a vizsgált mérőeszközök sporttal és fizikai aktivitás tekintetében történő összefüggéseit vizsgálni.

Irodalom

- Per Bech – K. Staehr-Johansen – Claire Gudex. 1996. The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics* (65): 183–190.
- Anges Campbell – Philip Converse – Willard Rodgers. 1976. The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfaction. Russell Sage Foundation, New York. *Social Sciences*, Vol. 3. No. 9. September 18. 2015.
- Ed Diener. 1984. Subjective well-being. *Psychological Bulletin* (95): 542–575.
- Ed Diener. 2000. Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for a national index. *American Psychologist* (55): 34–43.
- Ed Diener – Emmons, E. R. – Larsen, R. J. – Griffin, S. 1985. The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment* 49 (1): 71–75.

- Ed Diener. 2006. *Understanding Scores on the Satisfaction with Life Scale*. <http://labs.psychology.illinois.edu/~ediener/Documents/Understanding%20SWLS%20Scores.pdf>. (2022. február. 20.)
- Dinyáné Szabó Mariann – Pusztai Gabriella. 2016. Az Egészségügyi Világszervezet öttételes jól-lét kérdőívének vizsgálata a Semmelweis Egyetem elsőéves hallgatóinak körében. Use of the short (5-item) version of the WHO well-being questionnaire in first year students of Semmelweis University. *Orvosi Hetilap* 157 (44): 1762–1768. ISSN 0030-600.
- Dobos Bianka – Pikó Bettina. 2018. A perfekcionizmus, a szociális fóbia, az énhatékonyság és az étellel való elégedettség szerepe a vonásszorongás hátterében. *Psychiatria Hungarica* 33 (4): 347–358.
- Scott Emerson – Martin Guhn – Anne Gadermann. 2017. Measurement invariance of the satisfaction with life scale: reviewing three decades of research. *Qual Life Res* (26): 2251–2264. DOI: 10.1007/s11136-017-1552-2.
- Ercsey Ida. 2010. Az életminőség mérése. In Losonczi Miklós – Szigeti Cecília szerk., 2010. *Válság közben, fellendülés előtt*. Győr: Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar.
- Begona Espejo – Marta Martín-Carbonell – Irene Checa. 2022. Psychometric Properties of the Diener Satisfaction With Life Scale With Five Response Options Applied to the Colombian Population. *Front. Public Health* (9): 767534. DOI: 10.3389/fpubh.2021.767534
- Bruce Heady – Ruut Veenhoven – Alex Wearing. 1991. Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being. *Social Indicators Research*. Vol. 4. 81–100.
- Andreas Hinz – Elmar Brähler – Markus Zenger. 2018. Psychometric properties of the Satisfaction with Life Scale (SWLS), derived from a large German community sample. *Quality of Life Research* 27 (6): 1661–1670. DOI: 10.1007/s11136-018-1844-1.
- Jang Seulki – Kim Eun Sook – Cao Chunhua – Allen Tammy – Cooper Cary – Lapierre Laurent et al. 2017. Measurement invariance of the satisfaction with life scale across 26 countries. *J Cross Cult Psychol.* (48): 560–576. DOI: 10.1177/0022022117697844.
- Martos Tamás – Sallai Viola – Désfalvi Judit – Szabó Tünde – Ittész András. 2014. Az Élettel Való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. Psychometric characteristics of the Hungarian version of the Satisfaction with Life Scale (SWLS-H). *Mentálhigiénié és Pszichoszomatika* 15 (3): 289–303. ISSN 1419-8126.
- Michalkó Gábor – Kiss Kornélia – Kovács Balázs. 2009. Boldogító utazás: a turizmus hatása a magyar lakosság szubjektív életminőségére. *Tér és Társadalom* 2 (1): 1–17.
- William Pavot – Ed Diener. 1993. Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment* 5.
- Rózsa Sándor – Nagybányai Nagy Olivér – Oláh Attila. 2006. *A pszichológiai mérés alapjai: Az elmélet, módszer és gyakorlati alkalmazás*. 351.
- Norbert Schwarz – Fritz Strack. 1991. Evaluating One's Life: A Judgment Model of Subjective Wellbeing. In Strack, F. – Argyle, M. – Schwarz, N. (Eds.) *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective*. Oxford: Pergamon Press.

- Susánszky Éva – Stauder Adrienne – Kopp Mária – Konkoly-Thege Barna. 2006. A WHO Jól-lét Kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. The hungarian validation of the WHO Well-being inventory (WBI-5) short form based on the health survey of Hungarostudy 2002. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 7 (3): 247–255. doi.org/10.1556/Mental.7.2006.3.8.
- Szabó Gábor – Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa. Magyarország közérzete – 25 év a lelkiállapot tükrében. http://www.hungarostudy.hu/files/magyarorszag_kozerzete_teljes2.pdf (2022. február 20.)
- Christian Winther Topp – Søren Dinesen Østergaard – Susan Søndergaard – Per Bech 2015. The WHO-5 Well-Being Index: a systematic review of the literature. *Psychother Psychosom* 84 (3): 167–176. DOI: 10.1159/000376585.
- INTERNET 1: <https://semmelweis.hu/hirek/2013/12/13/>

Beata NEMET TANČIK
Zita HAJDU LASLO
Kata MORVAI-SEI

ISTRAŽIVANJE ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM I BLAGOSTANJA STUDENATA MEDICINE

Pilot istraživanje

Kvalitet života, zdravlje i bavljenje sportom utiču na naš način života i opšte blagostanje kao odlučujući faktori. U ovom istraživanju smo, pored fizičke aktivnosti, ispitali i psihološki milje studenata medicine Fakulteta opšte medicine Univerziteta u Pečuju (n = 139). U upitniku korišćenom za istraživanje primenili smo validiranu mađarsku verziju Skale zadovoljstva životom (SVLS, Diener, 1985) i Skalu za merenje dobrobiti SZO (VBI-5 Bech et al. 1996). Podaci su evidentirani u prvom semestru školske 2021/2022. godine. Pored pitanja iz predmeta istraživanja, postavljena su i pitanja vezana za druge demografske i fizičke aktivnosti kao i sportske navike, a upitnik smo kreirali onlajn na platformi Google Forms. Cilj istraživanja je bio da se utvrde karakteristike studenata u studijskoj grupi zdravstvene zaštite kao i eventualne razlike u rezultatima grupa koje su proučavali drugi autori u prethodnim istraživanjima.

Ključne reči: zadovoljstvo životom, stil života, dobrobit

Beáta NÉMETHNÉ TANCSIK
Zita HAJDUNÉ LÁSZLÓ
Kata MORVAY-SEY

STUDY OF MEDICAL STUDENTS' SATISFACTION WITH LIFE AND WELL-BEING

Pilot Study

The quality of life, health and doing sports, as determining factors, affect our lifestyle and well-being. In our research, we performed a psychological background study, in addition

to researching physical activity, with medical students of the Faculty of General Medicine of the University of Pécs (n = 139). In the questionnaire used for our study, we applied the validated Hungarian version of the Satisfaction with Life Scale (SWLS, Diener, 1985) and the WHO Well-being Inventory (WBI-5 Bech et al. 1996). The data were recorded in the first semester of the 2021/2022 academic year. In addition to the subject questions, we also asked questions related to other demographic, physical activity and sports habits, and the questionnaire was created online in the Google Forms software. Our aim was to determine the characteristics of the study group studying in the field of health care, and to see whether there is a difference in the results of the groups studied by other authors in previous surveys.

Keywords: satisfaction with life, lifestyle, well-being

KRITIKA

NEMES Krisztina

műfordító

nemeskrisztina2015@gmail.com

A FÜGGETLENSÉG ÁLMA

San o nezavisnosti

The Dream of Independence

Győri Szabó Róbert. 2021. *Katalónia: A függetlenség álma*. Budapest: Osiris, 531 oldal

Igazi nóvumot tart kezében az olvasó, Katalónia első, magyar nyelven megszületett monográfiáját, ami értelmezhető egyfajta jelenkori *Hódolat Katalóniánakként*, vagyis tisztelgésként a békés katalán demokratikus nemzeti törekvések előtt. Az 1938-ban megjelent polgárháborús memoár, George Orwell *Homage to Cataloniája* voltaképpen nem Katalóniáról szól, hanem a köztársasági baloldal belharcait írja le anarchista szemszögből, viszont nagy és sokáig tartó népszerűségének köszönhetően bevitte a köztudatba a régió nevét. Győri Szabó Róbert választott főszereplője viszont maga Katalónia, könyve széles történelmi perspektívába ágyazva mutatja be a katalán önállósági törekvések etnikai, nyelvi, kulturális, politikai alapjait és történetét a Karoling-kortól napjaink szecessziós mozgalmáig.

A szerző habilitált egyetemi docens, a Szent István Egyetem tanára Győrben, ahol politika-, gazdaság- és történettudományi tárgyakat oktat. Diplomáját a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Szakirányon szerezte 1995-ben, ugyanitt védte meg doktori értekezését is 2000-ben. Fő kutatási témái a nemzeti, etnikai, nemzetiségi kérdés, autonómiák Európában; Magyarország külpolitika-története; a magyarországi zsidóság XX. századi története, a magyarországi kisebbségpolitika a rendszerváltás előtt és után; nemzetiségi identitás és sport. Szerzőként számos

cikket jegyez lektorált tudományos folyóiratokban, de kutatásainak eredményeit bevallottan jobban szereti hosszabb lélegzetű könyv formában összegezni.

Katalóniával kapcsolatban nem ez az első műve, 2016-ban jelent meg az *FC Katalónia* az Akadémiai Kiadó gondozásában, mely munkában a politológus szerző, aki egyben amatőr futballista, a legendás, nemzeti szimbólumként működő klubcsapat, az FC Barcelona történetén keresztül enged betekintést Katalónia és a katalán identitás kulisszatitkaiba. A mű megszületését 2014-ben és 2015-ben majdnem egyéves, alapos katalóniai kutatómunka előzte meg, melynek eredményeit egyszerűbb és kézenfekvőbb volt az élményekkel teli futballvonalon összegezni. Ezek az évek a katalán függetlenségi törekvések felfelé ívelő, rendkívül lelkes, tömegrendezvényekkel és civil aktivitással teli évei voltak, melyek a 2010-ben született, alkotmánybíróvási döntés elleni tüntetésekkel indultak, lázban tartották az „országot” és a hagyományosan tárgyalásos, konszenzusra törekvő, apró lépések taktikájával politizáló autonómiapárti katalán politikát is átszínezték olyannyira, hogy függetlenségpárti többséget hoztak létre a katalán tartományi parlamentben. A Barça stadionja, a Camp Nou egyike volt azoknak a helyszíneknek, ahol a katalán nemzeti érzés megnyilvánult, és a közvetítések során érzékelhetővé vált a politika iránt nem érdeklődő futballrajongók számára is világszerte.

Győri Szabó Róbert második, Katalónia témájú könyve sokkal szélesebb spektrumú munka, mint a katalán függetlenségi törekvések miéjtjébe bevezető *FC Katalónia*, ami azonban kiváló ujjgyakorlat és ráhangolódás a kérdésre. *A Katalónia: A függetlenség álma* a szerző kutatásainak (levéltári, intézményi, sajtó-, történettudományi szakirodalom – spanyol, katalán, angol, magyar –, oral history interjúk és tereptapasztalat) részletes összegzése, egy nagy ívű Katalónia-monográfia, melynek főszereplője a történelem során újra és újra jelentkező katalán függetlenségi törekvés. Katalónia esetére fokozottan igaz Benedict Anderson tézise az elképzelt közösségekről, hiszen az „ország” nem a hivatalos, politikai térképeken létezik, hanem a közösség álmaiban, melyek a kulturális katalanizmus talajáról elmozdulva időről időre politikai formát öltenek, és megkérdőjelezik a spanyol állami berendezkedés stabilitását.

A kisebbségi kérdésekkel hosszú ideje foglalkozó politológus szerző aktuális és nagyon időszerű téma rendszerezésére vállalkozott. A Szovjetunió és Jugoszlávia utódállamokra bomlása megmutatta, milyen létező és erős vagy felerősíthető nemzeti, etnikai szövetek léteznek egyes politikai formációk felszíne alatt, miközben az Európai Unió épp ellentétes irányú egység megteremtése irányába haladt, megkérdőjelezve a nemzetállamok létjogosultságát. Most a 2022. február 24-e óta zajló ukrajnai háború retorikája és véres dinamikája szolgáltató szomorú bizonyítékot a nemzeti és kisebbségi kérdés, nacionalizmus, szuverenitás,

nemzetközi jog, nacionalista narratíva stb. kérdésének makacs létezésére, míg pár évtizeddel korábban a balkáni puszkaporos hordó felrobbanása után követtük döbbenettel és félelemmel, hogy milyen mozgósító ereje lehet a nemzeti hovatartozásnak. A gazdasági szempontból egyre inkább globalizálódó világban, s talán épp annak ellenhatásaképp, újra terítékre került a nemzeti identitás kérdése. Úgy tűnt, hogy csak a posztszovjet és a posztkommunista térség mesterséges államalakulatainak felbomlása indíthat be ilyen retrográd folyamatokat, ám Skócia és Katalónia példája ellentmond ennek a tézisnek. A 2010-es évek katalóniai eseményei sokakban értetlenséget váltottak ki, mivel nem kelet-európai és nem szegény régióról volt szó, s a mozgalom békés, demokratikus eszközei miatt sem illett az irracionális, barbár nacionalizmusok sémájába. A modern fejlődéssel ellentétes irányúnak, s ezért atavisztikusnak kikiáltott nacionalista törekvés ezúttal egy fejlett, európai társadalomban jelentkezett. Kézenfekvő magyarázattal szolgáltak a közgazdászok, akik kiszámolták, hogy a nemzeti érzés valójában csak ürügy, Katalónia függetlenedési törekvései az olasz sémába illenek, ahol a gazdag, fejlett észak próbálja lerázni a folyton segélyekre szoruló déli tartományok nyűgét. A történelem során a nemzeti érzést oly sokszor használták, használják nemtelen, gyilkos célokra, hogy sokak számára bizonyára nehéz pozitívumot látni benne, s az egységesítő, homogenizáló folyamatok logikus haladási irányként való feltüntetése is idejétmúlt kötődési pontként tekint a nemzetre. Nehéz azonban nem figyelembe venni azt a katalánok által századokon át hangoztatott tényt, hogy ők mások, mint a spanyolok, és másságuk megőrzésére törekszenek. Vicens Vives, a katalán tudományos történetírás nagy alakja ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a katalánokat leginkább azzal jellemezhetjük, hogy kitaróan akarják önnön létezésüket.

A *Katalónia: A függetlenség álma* című monográfia erénye, hogy magukat a katalánokat teszi főszereplővé, a szerző az ő önképükből, identitásuk szemszögéből építi fel könyvét, így egy új ibériai történelmet ismerhetünk meg, melyben a spanyol államfejlődés sajátos vetületét követhetjük nyomon. Mióta az 1978-as spanyol alkotmány lefektette az autonómiák államának jogi alapjait, azóta nyilvánvaló, hogy Spanyolország nem az a monolit nemzetállam, amilyennek általában tankönyveink láttatták Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd országegyesítő dinasztikus frigye következményeképpen. A hispán történelem iránt érdeklődő magyar közönség erre vonatkozóan kiválóan tájékozódhatott Anderle Ádám *Megosztott Hispánia* (1985) című könyvéből, ami az első, magyar szerző tollából megjelent, átfogó Spanyolország-történet. A demokratikus átmenet idején Spanyolországban kutató Anderle Ádám (1943–2016) történész éles szemmel (és közép-európai nemzeti érzékenységgel) ebben a műben éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a spanyol történelem során nem jött létre egységes piac, nem

alakult ki egységes spanyol nyelv, kultúra, nemzettudat, az ország tartományainak gazdasági fejlettsége és orientációja eltérő csakúgy, mint etnikai-nyelvi összetételük. A különböző ritmusban fejlődő tartományok közti különbségek fennmaradtak, s napjainkig jellemzi az országot. Anderle könyvében külön fejezetek foglalkoznak a katalán, a baszk, a gallego és az andalúz tartományi, regionális történeti jellegzetességek ismertetésével, melyek közt kisnemzeti identitás tekintetében a katalán részek a legrészletesebben kidolgozottak. Győri Szabó Róbert könyvének bevezetőjében utal a magyar historiográfiai előzményekre, köztük Anderle könyvére is, és úgy gondolom, hogy a *Katalónia: A függetlenség álma* méltó folytatása a *Megosztott Hispánia* alap gondolatának a katalán szál kidolgozásával.

Természetesen a politikai térképen ma is jelen levő államok könnyebb helyzetben vannak, amikor kontinuitásuk bizonyítékeképpen felépítik nemzeti történelmük vonalát, hiszen maga a jelenben létező államalakulat bizonyítja létjogosultságukat. A kevésbé szerencsés, államalapításhoz vagy az állam megtartásához nem eléggé erős népek, akiknek jelenlétét nem jelzi egy eltérő színű folt a térképen, nem rendelkeznek ezzel a létalapjukat bizonyító ténnyel, s állam nélküli nemzetekként valóban csak létük kitartó akarása, kultúrájuk, nyelvük, intézményrendszerük tanúskodik létezésükről. *Katalónia: A függetlenség álma* ezen a vonalon elindulva vizsgálja azt, hogy a középkorban önálló politikai alakulat hogyan, milyen mértékben és formában tudja vagy akarja őrizni önállóságát. A könyv tagolása a szerző politológusi érdeklődését, irányultságát mutatja, hiszen az utóbbi tizenöt év történései (2006–2021), vagyis a katalán szecessziós mozgalom és politika kialakulása, a függetlenségi népszavazás, konfliktus Madriddal, represszió, politikai patthelyzet okai, jogi és nemzetközi jogi környezete, a szecesszió esélyei, annak lehetséges spanyol és európai, politikai következményei és hatásai teszik ki az elemzés legbővebben tárgyalt részét. A szerző egészen a 2021-es februári katalán parlamenti választásokig kíséri figyelemmel az „ország” politikai és társadalmi életének alakulását minden esetben bőven adatolva, táblázatokkal, statisztikai elemzésekkel alátámasztva megállapításait (341–521).

A katalán történeti előzmények felvázolása a katalán történetírás által kiemelt történelmi csomópontok köré rendeződik vázlatos formában (35–67). Ez a kb. 800 évet (879–1714) felölelő első fejezet foglalja magában a különböző államformákban létező önálló katalán entitás történetét: a Karoling-birodalomból önállóvá váló katalán örgrófság, a XI. századi perszonalunió az Aragón-királysággal, az Aragón-korona reconquistája, melynek során a móroktól visszafoglalt Valencia és Baleár-szigetek főként katalán telepésekkel népesülnek be, de különálló politikai egységként, federatív szerkezetben kapcsolódnak a koronához,

a földközi-tengeri uralom fénykora, a válságok, az aragón dinasztia kihalása, perszónalunió Kasztíliaival, a spanyol Habsburgok kora, az 1640-es függetlenségi felkelés és Észak-Katalónia elvesztése, majd a spanyol örökösödési háború, amikor a Bourbonok trónra kerülésével Katalónia addigi belső önállóságát felszámolják 1714-ben. A szerző hangsúlyozza a katalánok által erénynek tartott, nem központosító, egymás mellé rendelő államberendezkedés (federatív) és a tárgyalásos megegyezés (pactisme), valamint a parlament és az uralkodó közötti megosztott hatalomgyakorlás hagyományát.

Ez után következik a spanyol államba beolvasztott Katalónia történetének tárgyalása 1714-től 1914-ig, főként a XVIII–XIX. század során megvalósuló gazdasági, társadalmi modernizációra, a sikeres iparosodásra, polgárosodásra fókuszálva, valamint a katalán burzsoázia romantikus nemzeti újjászületési mozgalmának, vagyis a kulturális katalanizmusnak a kialakulását, majd annak politikai erővé válását tárgyalva (77–111).

Az 1914-től, vagyis a katalán *Mancomunitat* (félautonómia vagy kulturális, intézményi autonómia) idejétől a spanyol polgárháború végéig, 1939-ig tartó időszak mintegy huszonöt évét mutatja be a következő fejezet (121–161). Ebben az időszakban a II. köztársaság idején (1931–1939) épül ki az első, modern kori katalán autonómia, mely a későbbiekben hivatkozási alapja, történelmi előzménye lesz a jelenkorinak. A *Mancomunitat*nak Primo de Rivera diktatúrája, az autonómiának pedig a vesztes polgárháború után kialakult Franco-diktatúra vetett véget. Érdekes és fontos kiegészítője a spanyol történelmi munkáknak a szerző által nyújtott megközelítés, mely katalán fókusz miatt más megvilágításba helyezi az ország strukturális fejlődési problémáit. Az időnként polgárháborúba torkolló regionális ellentétek (spanyol örökösödési háború, I. köztársaság, II. köztársaság), a kismemzeti peremterületek önállóságra törekvésének centrifugális hatása csak egy a spanyol politikai berendezkedés korszakbeli problémái között (például középkori színvonalú agrárium, politikából kirekesztett munkástömegek, az egyház oktatási és ideológiai monopóliuma, a hadsereg túlméretezettsége és törvényen felülisége). A történelmi áttekintés azonban világossá teszi, hogy míg más problémákat sikerült orvosolni, a kismemzeti törekvések (korábban Baszkföld, jelenleg Katalónia) továbbra is problémát jelentenek és megoldásra várnak.

A következő fejezetben kap helyet a Franco-diktatúra (1939–1975) a katalán kortárs történelem és emlékezetpolitika által hangsúlyosan tárgyalt korszak, melynek máig ható következményei súlyosan érződnek a spanyol társadalomban, mentalitásban és a katalán identitásban (161–217). A diktatúrát Spanyolország minden republikánus érzelmű polgára megszenvedte, a katalánok titulusa azonban nemcsak *rojos* (vörösök), hanem *rojosseparatistas* (vörös elszakadáspártiak), vagyis ők nemcsak az államformát, hanem az egységes és oszthatatlan Spanyol-

ország eszméjét is megkérdőjelezték, ezért a represszió több oldalról nehezedett a tartományra. Legfőbb identitásmegetartó elemüket, a katalán nyelvet és kultúrát a diktatúra üldözte, aminek emléke ma is élénken él az idősebb nemzedékek emlékeiben.

A Franco halála utáni demokratikus átmenet (217–257) és a kialakult autonómia rendszer konszolidálódása az új státútumig (257–341) fejezetek a jelenkori autonómia kialakulásának részletes, alaposan adatolt ismertetését tartalmazzák, melyet a szerző magyar, angol, spanyol és katalán nyelvű szakirodalom alapján dolgozott ki. Magyarországon is sokan foglalkoztak a demokratikus átmenet jogi és politikai aspektusaival, mert a spanyol példa előképként szolgált a hazai rendszerváltás békés átmenetéhez és az EU-csatlakozás folyamatához. A szerző elsősorban a korszak spanyol és nemzetközi helyzetbe ágyazott katalán politikatörténetével, az autonómia kiépítésének lépéseivel ismerteti meg az olvasót, de a választási eredmények táblázatainak s a pujoli évek hatalom- és nemzettaktikájának elemzése mellett széles körű tájékozottságról tesz tanúságot a katalán nyelvpolitika, a Katalónián kívüli többi katalán nyelvű tartomány helyzete, a média, az emlékezet-, kultúr-, gazdaság- és identitáspolitika, nemzetközi kapcsolatok, valamint a hagyományosan erős katalán civil mozgalmak terén.

A katalán szecessziós mozgalom kialakulását és értékelését tárgyaló VII. fejezet, mint már említettük, a könyv leghangsúlyosabb része, mely alapos, részletes elemzést nyújt az eseményekben részt vevő politikai pártok hagyományairól, orientációjáról, kapcsolatairól, vezetőiről mind katalán, mind pedig spanyol oldalon, s ugyanakkor figyelemmel kíséri az eseményekre reagáló külföldi véleményeket, lépéseket is. A könyv korábbi fejezeteinek hála, az aktuális helyzet elemzése nem csupán számsorok, táblázatok, választói preferenciák, alkotmánycikelyek és jogi nyilatkozatok bemutatásából áll, hanem sokkal mélyebbre enged látni, megismerhetjük belőle az eseményekben részt vevő milliós tömegek, a civil szféra emberi motivációit, s nyomon követhetjük a katalán és a spanyol nacionalizmus egymásnak feszülésében megmutatkozó évszázados beidegződéseket. Ennek a fejezetnek a zárórésze egy összefoglaló a katalán szecesszió esélyeiről, ami a lehető legalaposabb, elméleti keretekben való megvitatása a korábban részletesen elemzett folyamatnak. A szerző a katalán–spanyol konfliktus megoldásának minden felmerült és lehetséges forgatókönyvét felvázolja, és értékeli a felek részéről eddig tett lépéseket. Megállapítja, hogy a két makacs és kompromisszumokra egyelőre nem hajlandó nacionalizmus konfliktusa elhúzódó válságot generál Spanyolországban, s a patthelyzet kialakulásáért egyértelműen a spanyol felet teszi felelőssé. A madridi központi kormányzat az 1978-as alkotmány sérthetlenségére való hivatkozással nem volt hajlandó tárgyalni a katalán önkormányzatiság bővítésére irányuló kérdésekben (belső önrendel-

kezés, nemzeti státus, fiskális paktum újratárgyalása) a katalán féllal. A katalán igényeket, javaslatokat, kezdeményezéseket ebben a 2010–2021-es periódusban alkotmánybírószági határozatokkal, rendőrségi közbelépéssel, adminisztratív, jogi és rendészeti úton kívánta rendezni úgy, hogy határozott elutasításon kívül semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozott a katalánok által alapvetően politikai kérdésnek tekintett konfliktusról. Madrid egyszerűen a probléma ignorálásával válaszolt, bízva abban, ha hosszan kivár, a konfliktus magától csillapodik, elül, és megszűnik létezni. A helyzet ehelyett eszkalálódott, és megjelent a szecesszió igénye, amelyet mostanra a katalán parlamenti többség és a közvélemény jelentős része támogat, mert véleményük szerint a központ által többszörösen korlátozott autonómia Spanyolországban belül a lassú nemzethalál fenyegetését hordozza. A nemzeti önrendelkezés demokratikus jogának a katalánok nem tudnak érvényt szerezni az egységes és oszthatatlan nemzet és a területi integritás elvét valló spanyol többséggel szemben. Győri Szabó Róbert a szecesszió kívül még hét másik lehetőséget vizsgál, melyek a két nemzet egymás mellett létezésének különböző modelljeit jelentik, s melyek mindegyike felbukkant a konfliktus során. A legalaposabban a szecesszió jogi, gazdasági, diplomáciai, európai politikai vonatkozásait tekinti át, s mint megállapítja, ennek esélye a leghalványabb. Ideális megoldásként a kisnemzetek nemzeti jellegét elismerő, aszimmetrikus multinacionális föderalizmus modelljét javasolja, amely egy „boldog” demokratikus megoldást jelent, hiszen egyes vélemények szerint egy demokrácia valóságát az mutatja, hogy mennyire boldogok a kisebbségek az adott, többségi döntéssel kormányzott államban. A helyzetelemzés azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a spanyol többségnek semmilyen formában nem áll érdekében megbontani a jelenlegi államszerkezetet, s elmozdulni egy modernebb konföderatív vagy federatív berendezkedés irányba. A XIX. századi homogén nemzetállamképhez való ragaszkodás a de facto többnemzetiségű országban hosszú ideje konfliktusforrás, az államszerkezet régi strukturális problémája.

A könyv nagy erényének tartom, hogy a nemzeti, nemzetiségi, kisnemzeti, regionális, etnikai kérdésekben rendkívül tájékozott szerző kimerítően feldolgozza a katalán önállósodási törekvések jogi, gazdasági, intézményi és politikai vetületeit, de ezen túl nem fél érzékeltetni a kérdés irracionálisnak tartott aspektusát, azaz a nemzeti érzést. Akármennyire is próbálunk ugyanis a kérdésben nem érintett kutatóként objektíven elemezni egy adott politikai-történelmi szituációt, ezt csakis akkor tehetjük meg, ha elég nagy távolságot tartunk. Ez a távolság azonban Katalónia esetében sokszor azt is jelenti, hogy a szerzők csak spanyolul vagy angolul olvasnak, hisz ez sokkal hozzáférhetőbb tájékoztatósi felületet kínál a kutatók számára, mint a kisebbségi nyelven írott szakirodalom, s ezáltal valóban biztosított a távolságtartás, de a katalán univerzum ismerete

már kevésbé. A nacionalizmusnak mint ideológiának mindenképpen van egy irracionális eleme, amiről nehéz tudományosan számot adni, és ez nem kizárólag a barbár ösztönök dominanciáját jelenti. Ennek érzékeltetésére jó példa lehet például az, amikor az Európai Unió Irodalmi Díjának 2020-as egyik győztese, a katalán író, Irene Solà 2021 őszén Magyarországon járt a spanyol nagykövetség és a Margó Fesztivál vendégeként, hogy magyarra fordított nagy sikerű könyvéről beszélgesse a közönséggel, akkor a nagykövet asszony, aki maga is költő, megkérdezte tőle, hogy „de miért katalánul ír”? A beszélgetések és bemutatók spanyol tolmácsolással zajlottak, nyilvánvaló volt, hogy az író kétnyelvű, tökéletes biztonsággal fejezi ki magát országa hivatalos nyelven, ami 322 millió beszélőjével a világ ötödik legnagyobb beszélt nyelve. Miért hát a makacs ragaszkodás egy állam nélküli nemzet nem hivatalos, mindössze tízmillió ember által beszélt nyelvéhez, ami egy szerzőt sem röpít a világirodalom színpadára? A többségi nemzet szemszögéből nézve ez illogikus és irracionális döntés. Azt gondolom, hogy a Katalóniával foglalkozó szakirodalom csak nyerhet azzal, ha komolyan veszi ezt az „irracionális” tényezőt, a kisebbségi nemzet ragaszkodását a saját nyelvéhez, kultúrájához, külön identitásához, amire az alkotmány ugyan lehetőséget biztosít, a többségi nemzet számára azonban mégis meglepő és zavaró dolognak számít, ha a kisebbség él ezzel a jogaival. Köszönet ezért a szerzőnek.

A *Katalónia: A függetlenség álma* című könyvet ajánlom minden, nemzeti, nemzetiségi, kisebbségi kérdés, aktuálpolitika, spanyol politika, katalán kultúra és identitás iránt érdeklődő olvasónak, s e témák kutatóinak a benne felhalmozott rengeteg adat, tény, elemzés és a politológiai szemszögnél jóval szélesebb, gazdagabb anyag miatt, amit a szerző olvasmányos stílusban, biztos kézzel tár a magyar közönség elé. A katalánok helyzetét valószínűleg sokkal empatikusabban szemlélik vagy értékelik a külhoni magyarok, akik maguk is identitásukat megőrizni próbáló, egyre fogyatkozó kisebbségként élnek együtt a nagy, többségi nemzetekkel, s akik számára még a nehézségekkel terhelt katalán autonómia is elérhetetlen szintű jogosítványokat jelent.

A. GERGELY András

MTA – nyugalmazott főmunkatárs – ELTE

Kulturális Antropológia Tanszék

Budapest, Magyarország

andrasgergelya@gmail.com

FÁJDALOM, KIÉGÉS, PSZICHOPOLITIKA

Bol, izgaranje, psihopolitika

Pain, Burnout, Psychopolitics

Byung-Chul Han. 2020a. *Pszichopolitika: A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák.*
Budapest: Typotex. 116 oldal

Byung-Chul Han. 2020b. *A transzparencia társadalma.*
Budapest: Ráció Kiadó. 136 oldal

Byung-Chul Han. 2021. *Csillapító társadalom: A fájdalom ma.*
Budapest: Typotex. 92 oldal

Fájdalmas kontrasztot árasztva, ám a kétely, a filozofikus és morális fájdalmak, kiégések és átlátás-hiányok világát is megkísértve kelnek életre Byung-Chul Han tanulmányértékű esszékötetei. Nem valamely monumentális világegész tükrét kínálja, de a jólét elviselését, a környező társadalmi világ történéseinek kritikai szemléljét adva jelennek meg munkái magyar fordításban. Han dél-koreai származású német kultúrakutató, a Berlieni Művészeti Egyetem professzora, aki impozáns munkásságában, a maga német eltökéltségű racionalitásával és hihetjük, hogy a „lájkokat” követelő felszínes banalitással szemben (momentán talán még) nem áll mögötte piacuralmi megrendelés, csupán értelmező, elemző és hangzatosra fazonírozott rendszerkritikai szemléletmód.

Kommunikáció és lélekméreg, a transzparencia büvkörében

Alább Han egyre több kötetéből csupán kiemelek néhányat. Ezek között belső összefüggést is láthatunk, de így is merészség talán egyetlen körképbe foglalni őket. E kép „nem a valóságot tükrözi”, nem is reklám, és nem téveszthető össze magával a művel egyik esetben sem, csupán egy gondolkodásmód, kritikai világnézet egysíkú olvasata. Han ugyanis annyi síkon és tárgykörben mozog, hogy ennyihez érteni sem lehet, „jobban tudni” még kevésbé – legfennebb másként gondolni lehet, de azt meg nem érdemes. Konzisztens logikájú, igen felkészült sztárfilozófusról van szó, kinek egynémely tárgyköre is hatfelé ágazik, könyveinek sora pedig további hatfelé (ebből ötöt a Typotex jelentetett meg 2014 és 2021 között, egyet pedig a Ráció Kiadó 2020-ban). De műveinek száma Han textuális közlésformájába tagolva nemcsak egyszerre látványosan köznapi nyelvezetbe öltöztetett tudományelmélet, hanem elmés kapitalizmuskritika is, rendszerszervezési logikát is követ, értéknormák világában is járatos, korszellemét a Facebook és a lájkok világára utalás hatja át, médiapolitikába éppúgy belekap, mint pszichopolitikába, esztétikában éppúgy megfordul, mint művészettörténetben, szociológiában szintúgy járatos, informatikai ismeretei és a világháló közléskultúrájával összefüggő tájékozottsága megint csak épületesek. Rövid mondatokban és árnyaltan, hangzatosan fogalmaz, erőteljesebb okfejtéseibe olykor egy többsoros kijelentés is „becsúszik” kifejtés nélkül, de egészében mintha egy folytonos PPT-előadás hangzatos képeit tükrözné a terem falára, hogy rögtön felül- és oldalnézeti metszeteit is felmutassa. A visszafogott stílus ugyanakkor meghökkenítő kijelentésekkel tarkított, amikbe mire belekötnénk, már öt bekezdéssel túl is futott rajta, még kiterjedtebb jelentéskészlettel, még árnyaltabb érveléstechnikával. Esszék ezek, németes alaposságú írások, sok német és angol szakirodalmi utalással, hivatkozásokkal, eszmetörténeti analógiákkal, szociológiai és filozófiai alapoottsággal. Ha műveinek kulcskérdéseire fókuszálunk: hatalomkritikai nézőpont, globális kitettség és multicégekkel szembeni kiszolgáltatottság szociológiája, a kitettség és kiégés lélektani aspektusai, a média és a digitális világ ördögi trükkjeinek megnevezése, a még lehetséges emberi személyiség védelmének szándéka ez. Társított fogalmak itt még a pornográfia, a transzparencia hamis igénye, az önkéntes kiszolgáltatottságba merevedésünk és hamis látszatokat dicsőítő önteltségünk egész motivációs háttere, valamint az így megképződött álságos világ „pozitivitásának”, elvitathatatlanságának kényszeres elfogadása, a „problémázó” típusú gondolkodó emberek közhatalom és közléskötöttségek általi megfegyelmzése. A dilemmák, párhuzamos válaszok, alternatív gesztusok ugyanis zavarják a rendszert: az már a „negatív”, a gondolkodó, vitatkozó, mérlegelő, az egyre sebesebb rohanást és teljesítménykényszert

elvitatni hajlamos lény, méltóképpen életképtelenné is váló értelmiségi típus, aki még csak meg sem él ebből a nagy távolságtartásból – szemben a közléskultúra hamis normáinak megfelelni hajlamosakkal, akik legalább csalfa kielégülést éreznek ezen az „ócskapiacsn” és ebben a „minden eladó” kultúrára épülő világon belül. Ám ez a „doppingtársadalmi” önellátás, a kiegész elleni morális tiltakozás, a mókuserékbe betöretés elleni közérzület valahol mégiscsak fényesen jelzi, hogy ártalmas jótétemény vesz körül bennünket hatalom és média, értékek és normák, viselkedési illemszabályok és behódoltatási technikák terén. Han pedig az „új hatalomtechnikák” és a neoliberais értékelvekre hivatkozás közben végbemenő trendváltásokra épít érveiben, mivel „az érzelmek kapitalizmusa”, a „játszmásítás” vagy „Big Brother barátságossága” mentén a régebbi „biopolitika”, a kizsákmányolható munkaerő és fizikai képességek nyomában immár újabb időkben a lélek kitettségre, a pszichopolitika sikerére, „a *healing* mint *killing*” technikájára teszi át a hangsúlyt. Élvezni a létet, ettől válik minden felhasználó a rendszer hullájává – de ezzel együtt is így van ez jól, jelzi Han, lájkold is rögtön (dislike-gomb nincs vagy nem funkcionál!, a „sütiket” pedig fogadd el, mert máskülönben nincs jogod a szolgáltatást igénybe venni!).

A *Pszichopolitikában* (Han 2020a, melyet Csordás Gábor roppant élvezetes fordításában kaptunk meg)¹ Han a más kötetekben is „megszokott” hangzatos tételmondatokban fogalmazza meg, miként kellene újra megfontolnunk, amit Marx nyomán (majd e kötetben külön is kiemelten Foucault alapján) a neoliberalizmus „okoshatalom” mivoltáról gondolhatunk. Sőt, a gondolat maga (jelesül Hegel megközelítése az uralmi rendről) Han részéről kemény elvitatást érdemel:

Hegel feltételezésével ellentétben a munka nem teszi szabaddá. Továbbra is a munka szolgálja marad. Hegel szolgálja az urat is munkára kényszeríti. Úr és szolga hegeli dialektikája a munka totalizálásához vezet. A neoliberalis szubjektum mint önmaga vállalkozója nem képes célfüggetlen viszonyulásra másokhoz. Vállalkozók között sem jön létre célfüggetlen barátság. Szabadnak lenni azonban eredetileg annyi, mint barátok közt lenni. A szabadság [Freiheit] és a barát [Freund] indogermán gyöke ugyanaz. A szabadság alapvetően viszonyzó. Az ember csak egy sikerült viszonyban, boldogító együttlétben másokkal érzi valóban szabadnak magát. A totális elszigetelődés, amelyhez neoliberalis berendezkedésünk vezet, nem tesz valóban szabaddá minket. Így ma felmerül a kérdés, hogy nem kellene-e újradefiniálnunk, újra felfedeznünk a szabadságot, hogy megszabaduljunk a szabadság végzetes dialektikájától, amely miatt az kényszerbe csap át... (Han 2020a, 9).

¹ Han. 2020. *Pszichopolitika: A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Budapest: Typotex. 116 oldal.

Ez már a kötet alapsugallatának is erőteljesen megfelel: „*A hatalom belénk költözik.*” Külső presszióvá válik, elnyomó biopolitikája a modernitás átka is lehet, mert az uralom mai logisztikai stratégiája a mindenkori külső fegyelmzésből a belső, immár nem csupán kényszerítő, hanem teljesítmény-társadalmi összhatással manipuláló hatással jár. Másképp szólva, és Han pompás tételmondatait ezzel csak részben „vitatva”, de aprócska kételyekkel mégis körülvéve: úgy láthatjuk tézisei között a nagy technocégek és a Big Data uralmát, mint ami nem erőszakra magasodó struktúra működésmódja, hanem az ember gondolkodását átalakító erőfölény, mely nem kíván „visszaélni” a politikai nyomás minden eszközével, viszont belsővé válva, szubjektív igényként az egyént önmagát saját szabadságától megfosztó stratégiával lesz hatékonyá. Teszi ezt oly módon, hogy minden összhatásból érzelmi tőkét formál, befelé fordítja, pusztá információkezelés rendszerébe illeszti, ennek továbbításáról maga gondoskodik, a szubjektum pedig boldogan föloldódik a szabadság illúzióját kínáló kommunikációs tenger habos vizében, „a lájkok diktatúrája” hullámainak simogatásában.

A szabadság érzése az egyik életformából a másikba való átmenet során jelentkezik, míg az utóbbi maga is a kényszer egy formájának nem bizonyul. Így a felszabadulást újabb alávetettség követi. Ez a szubjektum sorsa, ami szó szerint alávetettséget jelent. Ma azt hisszük, hogy nem alávetett szubjektumok, hanem szabad, önmagukat folyton újratervező, újra felfedező projektumok vagyunk. Ezt az áttérést a szubjektumról a projektumra a szabadság érzése kíséri. Csakhogy maga a projektum kényszeralakzatnak, sőt a szubjektíválás és alávetés egy hatékonyabb változatának bizonyul. Az én, mint magát minden külső és idegen kényszertől szabadnak hívó projektum, most belső kényszereknek veti alá magát és önmagát kényszeríti teljesítmény- és optimalizációs kényszer formájában. Egy sajátos történeti korszakban élünk, amelyben a szabadság maga hív életre kényszereket. A lehet szabadsága egyenesen több kényszert teremt, mint amennyit a fegyelmzés kellje, a parancs és a tilalom kimond. *A kellenek* van határa. *A lehetnek* viszont nincs. Következésképpen határtalan a kényszer, amely a lehetből származik. Ezáltal paradox helyzetben találjuk magunkat. A szabadság voltaképpen a kényszer ellentéte. Szabadnak lenni annyi, mint a kényszerektől szabadnak lenni. Mármost ez a szabadság, amely a kényszerek ellentéte kellene legyen, maga is kényszereket hoz létre. Az olyan pszichés betegségek, mint a depresszió vagy a kiegészés, a szabadság mély válságának kifejeződései. Patologikus tünetei annak, hogy ma a szabadság többszörösen kényszerbe csap át. A teljesítmény-szubjektum, aki szabadnak hiszi magát, valójában szolga. Annyiban abszolút szolga, hogy úr nélkül, önként zsákmányolja ki

magát. Nem áll vele szemben úr, aki munkára kényszerítené. A puszta életet abszolutizálja, és dolgozik. A puszta élet és a munka ugyanannak az éremnek a két oldala. A puszta élet ideálját az egészség alkotja. Az ilyen neoliberális szolgáltól idegen az úr szuverenitása, sőt szabadsága: aki az úr és a szolga hegeli dialektikája értelmében nem dolgozik, hanem csak élvez. Az úr szuverenitása abban áll, hogy felülemelkedik a puszta életen, és ezért akár a halált is elfogadja (Han 2020a, 7–9).

S elég csak egy pillantás a könyv tartalomjegyzékére, hogy eldönthessük, mit kínál ebben a szövegösszefüggésben: *A szabadság válsága* (Han 2020a, 7); *Okoshatalom* (Han 2020a, 23); *A vakond és a kígyó* (Han 2020a, 27); *Biopolitika* (Han 2020a, 30); *Foucault dilemmája* (Han 2020a, 34); *A „healing” mint „killing”* (Han 2020a, 42); *A sokk* (Han 2020a, 47); *A barátságos Big Brother* (Han 2020a, 52); *Az érzelmek kapitalizmusa* (Han 2020a, 57); *A játszmasítás* (Han 2020a, 67); *A Big Data* (Han 2020a, 74); *A szubjektumon túl* (Han 2020a, 102); *Az idiotizmus* (Han 2020a, 105–113). Kirajzolódik tehát az önemésztő társadalom egyfajta korpépe, mely kórkép is egyúttal a betegség és (látszat-)gyógyítás világáról, meglepő illúziókkal és önbeteljesítő rabszítással, melyet a mediatisált világ hoz ajándékba a maga közösségi játszmaival, intézményeivel, trükkjeivel.

Még rövidebbre fogva a körképet: Han a tudáshatalom és az emberi „erőforrás” másik oldala, a psziché felé keresgélő erők neoliberális technológiájára fókuszál. Voltaképpen a szabadság válságához vezető gazdasági és termelési utak elkenyrodásának technológiáját jeleníti meg, jelesül a pszichopolitikat, amely mint az emberi lelket „pszichopolitikai rezsimként” kizsákmányoló eszköz szolgálja a szűk érdekelit haszonkulcsának folyamatos növekedését. Vagyis Han logikájában a politikai magatartás szükségképpen megváltozik az új világrendben, merthogy az ember már nem a politika fenntartójaként vagy létrehozójaként él a modern államban, hanem fogyasztóként. „Miközben szabadon versengünk egymással, a tőke sokasodik. Az egyéni szabadság ennyiben szolgáság, mivel a tőke önmaga sokasításához veszi igénybe. A tőke tehát kizsákmányolja az egyéni szabadságot, hogy önmagát szaporítsa” (Han 2020a, 10). Így „a tőke diktatúrája” már nem csupán a munkaerő haszonná válásának feleltethető meg, hanem mindennek, s így az okoshatalom fő eszközének, a szabadság illúziójával manipulálásnak is hatása alá kerül. Ez az álszabadság ugyanakkor annyira csábító és nyílnak tetszik, hogy az ember mint ura szolgája önként mond le a titkairól, de ezzel a saját személyes lényéről, egyéniségéről is avégből, hogy csatlakozhasson ahhoz a képzel „nagy közösséghez”, amelyben már nem feltétel, hogy egy mindent látó Nagy Testvér legyen a háttérben. Ugyanis mindenki önként uniformizálódik, lelkes önfeladással „saját magáról jelent” (lásd Facebook és további infotechnológiai felületek), vagyis a kitárulkozás mintegy kikényszerítő belső

hatalomként fosztja meg az egyént saját szabadságától: „az átláthatóságot az információszabadság nevében követelik. Valójában nem egyéb [ez], mint egy neoliberális eljárás. Mindent erőszakosan kifelé fordít, hogy információ lehessen belőle”. A „szabadság mint a sikerült közösség szinonimája” a neoliberalizmus révén „nagyon hatékony, sőt intelligens rendszer magának a szabadságnak a kizsákmányolására. Kizsákmányolunk mindent, ami a szabadság gyakorlásához és kifejezésformáihoz tartozik, mint az érzelem, a játék és a kommunikáció. Nem hatékony módszer valakit akarata ellenére kizsákmányolni. A mások általi kizsákmányolás esetében a zsákmány igen csekélynek bizonyul. A legnagyobb zsákmánnyal a szabadság kizsákmányolása kecsegtet...” (Han 2020a, 10). Persze a számszerűsíthető én mindenkori társadalomelméleti kérdései alighanem túl vannak ezen a tételen, de Han tónusában a szexualitás, a közlésmódok piaca, az adatbázisok és kommunikációs rendszerek teljes arzenálja voltaképpen a kitettség társadalmát szállítja, kiegészítve „a transzparencia társadalmának” minden más okával és velejárójával.²

Kiállításban vagyunk magunk is

Han tónusához hűen igen transzparens tudást kínál esszéköteteteiben. Azaz mégsem. Amíg a banki és befektetési, üzleti és költségkezelési oldalon elemi igénynyé vált az átláthatóság (gondoljunk egy pénzügyi transzfer-akció felhalmozási, haszonvételi és befektetési mutatóira, vagy egy civil szervezet támogatásának elszámolhatóságára), az mindenképpen azt a közigényt (persze, inkább annak látszatát) teremti meg, hogy a legtitkosabb folyamatok is rendszerszintű átláthatósággal működjenek – eközben viszont a transzparencia tévképzete nemcsak a korrupció világszintűvé válásában válik eszközzé, hanem rejtett hatások sokadik következményeként a számadatok evidens látszata mögött a haszonszerzés lényeges elemeit is rejti. Han világos levezetéssel, impozáns stílusban egyszerűre győzedelmes elemző, kemény rendszerkritikus, s nem mellesleg szikrázóan tiszta logikával futtatja végig korunk meghatározó társadalmi folyamatainak kulcsjelenségeit. Olyanokat például, mint a „pozitív” világkép léte és hiánya – szemben a kritikus és elemző meglátásokkal; a „kiállítás társadalma” jelensége, melyben a látványosság és a muzealizálódás, a színre vitel és a megmutatkozás súlyos tételeiként éri tetten a kritikai távolságtartás hiányát; a szexipari és pornókereskedelmi igények látványossági alapjait elemezve a tárgyi világ és az eszmék „pornósodásának” útját járja végig; az info-technológia mindent eluraló világát is rajtakapja; a „felgyorsulás társadalmának” mérhetősegi mutatóit,

---

² Han. 2020. *A transzparencia társadalma*. Budapest: Ráció Kiadó. 136 oldal.

a „leleplezés társadalmának” tudásminőségeit, az „ellenőrzés társadalmának” okait és következményeit is egyetlen érzékeny áttekintésbe fogja. Ezzel lényegében lehetetlenné teszi, hogy gondolkodási rendszerének egésze nélkül váljon hangzatos idézetek tárgyává. Elnagyolt kifejezéssel: minden bekezdésében van legalább két kulcsmondat, rövid és értelmes kinyilatkoztatás, amely kötet cím lehetne, s van öt-hat további, ami nemcsak jól idézhető, de maga a rendszer egész logikájának átlátása nélkül csak csábító szlogenné válhat. Ezzel alig marad új bekezdés, amelyben ne lennének az előzőkhöz képest is új fordulatok, sokféle nyíló felfedezések, többretegű gondolatmenetek, átlátható megjelenítések. Szintén csupa láthatóról beszél, de szinte mindvégig a nem látható rejtelmek elemző mélyrétegeinek sajátosságaival bontja ki állításait. Példaképpen:

Egyetlen szó sem uralja a közbeszédet oly mértékben, mint a transzparencia. Mindenekelőtt az információ szabadságával összefüggésben szólítanak fel rá nyomatékosan. A transzparencia követelése mindenütt megjelenik, és egészen addig fokozódik, hogy fetisizálják és totalizálják. [...] Így a transzparencia társadalma először is a *pozitivitás társadalma*-ként manifesztálódik (Han 2020b, 9);

A szó csábítóan hat, ha képletes beszéd öltözteti. Az elrejtettség negativitása a hermeneutikát erotikává teszi. A felfedezés és felejtés gyönyörteljes leleplezésként megy végbe. Ellenben az információ *meztelen*. *Nuditása* minden bájától és vonzerejétől megfosztja a szót. Lapossá teszi. A titok hermetikus jellege nem diabolikusság, amit mindenképpen fel kellene számolni a transzparencia javára. A titok hermeneutikussága szimbolika, mi több, olyan különös kultúrtechnika, amely – ha látszatként is – *mélységet* hoz létre (Han 2020b, 42–43);

A transzparencia társadalma nemcsak igazság nélküli, de a látszatot is nélkülözi. Sem az igazság, sem a látszat nem átlátszó. Csak az *üresség* egészen áttetsző. Hogy rögzítsék és uralják ezt az ürességet, információ tömegét hozzák forgalomba. Az információ- és képtömeg olyan telítettség, melyben még érezhető az üresség. Pusztán a több információ és kommunikáció nem *teszi világossá* a világot. Az átlátszóság sem teszi világosan láthatóvá. Az információtömeg nem hoz létre *igazságot*. Minél több információt bocsátanak ki, annál áttekinthetlenebbé válik a világ. A hiperinformáció és a hiperkommunikáció nem hoz *fényt* a sötétbe (Han 2020b, 78–79).

E könyv bevezető fejezetében Han rögzíti a hitelesnek tetsző látképet, mennyire kitétek és függők vagyunk mindazon személyes és elidegenített képzeteknek, melyekkel mindennaposan élünk. Evvel persze arra is fölhívja a figyelmet,

hogy az információra éhessé tett társadalmak nem a mélységi, az elemző, a vitatkozó, árnyalatokat kereső, eltérésekben örömet lelő befogadóra hangoltak, hanem éppen a piaci rendszerek hatékonysági mutatói alapján a csinálmányokra, a szimulákrumokra, a formálisan megfelelni látszó (központilag egyénített, de ezzel egységesített) látszatokra épülnek, melyek a gyorsuló információáradatnak mindent alávetnek, így az egyénítés bármely módját éppúgy, mint az egyet nem értés legcsekélyebb esélyét, a különbözőzés legsajátosabb változatait, a gondolkodás és reflexió egyéni módjait is. Han korunk kulcskérdéseire keresi válaszait, sőt provokál könyveivel és tanulmányaival, melyekben kemény kritikával illeti a piaci kapitalizmus szellemét, az iparszerű logika kíméletlenségét, a kizsákmányolás résztvevőinek önkéntes behódolását abba az önkéntessé tevő gyarmatosításba, amelyben a külsőleg meghatározott ember a belsőleg érvényesülő embertelenség védtelen áldozatává lesz. Han a *Pszichopolitika* (2019) meg *A kiegészés társadalma* (2019) kötete is a teljesítmény társadalmának elfojtott lázadások helyetti, önkizsákmányoló eredményességi és hatékonysági mutatóit vezeti vissza az ember testére erőltetett kényszerességek okozataira, az önkizsákmányolásban megjelenő önkéntes hajszoltságban a teljes kiegészésig eljutó személy kiúttalanságait mutatva meg (ezek azután visszatérnek *A szép megmentése* [Han 2021] és a *Csillapító társadalom* köteteiben is). Vagyis e jelenségek kritikai értékelésével mintegy bizonyosságát is adja annak, hogy a társadalomtudományok rendszerszerű működésmódja akarata ellenére is csúfosan beszorult ugyanabbe a kívülről meghatározott teljesítménykényszerbe, ettől pedig szaknyelvre szűk körök mániákus mormogásává vált, a szociológia és a filozófia (s olykor még a szakantropológiák is) éppúgy elidegenedettek választott tárgyuktól, mint a politikai szereplők a szavazóiktól. A tudás- és beruházási tőke pedig éppen ezek haszonvételi kulcsai segítségével szabadon áramlik tova a még gazdagabb megtérülés, a tudás piac eredményeit felmutató sikerek felé. Az áldozatok immár mellékesek. Részükre „nem maradt emlékezet, merthogy a spektakulum társadalmában a tudnivaló is csak néznivaló, az élmény sem személyes” – így azután rendszerlogikává, korszellemmé válik, hogy a „minden más” választása is ezerszer könnyebb, mint az egyedi, saját, személyes, megfontolt válasz bevitele bármely kívülről generált felületre – mert ez ugyanis lassítja a rendszer hatékonyságát, amely a forgalom mércéjére van beállítva, s nem a tétovázás léptékére. Tétovázni, lamentálni, latolgatni vagy másként gondolni nem elfogadható, nem „divatos” megoldás – divatos az, amit mások is követnek, egyszerűen és kertelés nélkül, egyformán és egyénítés kísértete nélkül...

Han minden esszéjében, s persze feltehető, hogy egész munkásságában felváltva van jelen a hangzatosság, a vitathatóság, az elnagyoltság és a kínosan pontos kutatói életérzés, a tapasztalati „tények” és a tény mint fogalom mibenlétét is

elvitató, tudományos jelenlétét erőteljesen cáfoló attitűd. Nehéz mit kezdeni a (szinte egész „világtársadalomra” vagy piaci kapitalizmus rendszerére vonatkozó) állásaival, ha nem rendelünk hozzájuk konkrét helyszínt, közösségeket, adót és vevőt, haszonlesőt és fantasztát, adathömpölygetőt és mélyelemzőt, közlőt és befogadót – vagyis a fogyasztóiség egész kultúraelméleti mögötteséből valamit, amire konkrétan is igaz egy-egy tézisformátumú állítás. Például „a dataizmus digitális dadaizmus” jól hangozó szlogen, de főképpen azoknak, akik a szlogeneken túl is látnak...; „Ami önmagában nyugszik, önmagánál időzik, annak nincs többé értéke. A dolgok csak akkor tesznek szert értékre, ha látják őket” (Han 2020b, 25) – nos igen, az értékek „kiállítás”, látvánnyá és árucikké válásának folyamata az emberre magára is átvethető, a világból számunkra elérhető részvilágok tényleg létezhetnek ebben a virtuális, képzetes, szimbolikus, ikonikus alvilágban is – de ez szükségképpen azok számára utalás vagy hivatkozás és érvelés, akik maguk is kiállított tárgyak vagy kivettségtől féltő egyedek, megfigyelt lények vagy reménytelenségbe zuhant személyiségek. Ezeken túl azonban mindama megfontolás, amivel Han él, igazi kihívás, elemzésre méltó agyserkentés része lehet – s ha nem leszünk ebben is kifejezetten önmagunk uraiként szolgáló alávetettek, akkor ebben állhat feladatunk, lássuk át, amit átláthatunk...!

Ragadozó mint leskelődő, önemésztő mint önkéntes áldozat

Han asszociációi széles körű tudástárra épülnek, elsősorban európai vagy euroamerikai világokra.³ A kor emberéről mint elhasznált, kifáradt, a kiegész minden tünetét büszkén és kénytelenül fölvonultató egyéniségről/tömegemberről formálja mondanivalóját, de előképeit is keresi, sőt megnevezi:

Prométheusz mítoszát korunk teljesítő alanyának lelki berendezkedése, az önmagával szembeni erőszak, a saját maga ellen hadakozás jeleneteként is fölfoghatjuk. A teljesítő alany, aki magát szabadnak gondolja, a valóságban meg van láncolva, akárcsak Prométheusz. A sas, mely újra meg újra kinövő máját marcangolja, az alteregója, akivel harcol. Innen nézve Prométheusz és a sas viszonya egy önmagára irányuló, önkizsákmányoló kapcsolat. A máskor érzéketlen máj fájdalma a kimerültségé. Így Prométheuszon – az önkizsákmányolás énjén – úrrá lesz egy végeleláthatatlan fáradtság. Ő a megfáradt társadalom ősalakja (Han: *A kiegész társadalma*, Előszó, 7).

³ Lásd még további műveit magyarul: Byung-Chul Han. 2019. *A kiegész társadalma*. Ford. Miklódy Dóra – Simon-Szabó Ágnes. Budapest: Typotex. 111 oldal; 2021. *A szép megmentése*. Ford. Csordás Gábor. Budapest: Typotex. 108 oldal; 2021. *Csillapító társadalom: A fájdalom ma*. Ford. Csordás Gábor. Budapest: Typotex. 92 oldal.

A fentiekből is kitűnik: bőkezűen számol a kiégés lelki problematikájával, sőt egész kötetet szentel a jelenségnek. A „pozitivizmus diktatúrája”, vagyis a kényszerű mosoly és az egyénre kényszerített hiperaktivitás hatásaként a kiégés szükségképpen következmény, amire a neoliberais kapitalizmusban a *kell* kényszerhatása helyébe került *lehet* is ráépül. Ráterhelődik mint a siker-kötelezettség diktatúrája, mint a túlfokozott munkatempó, vagy ennek akár felfokozott szórakozási vágy-pótléka meg a folyamatos kommunikációs kényszer is, amely láthatatlan sas módjára minduntalan fel-feltépi az ember még épséges testét. Viszont az ember mint ragadozó nem az istenek küldötte, hanem a belső kínok szülötte, s a megbetegített társadalom minden velejárója csupán mint leskelődő, kifigyelő, ellenőrzés alatt tartó van jelen, hogy egykönnyen biztosítsa a felügyelet és büntetés folytonosságát – immár nem elnyomó külső hatalomként, hanem önemésztő saját ellenségként. Az ily módon keletkező „kiégés társadalma” a prométheuszi alárendeltséget és szolgaságot (mégpedig önkéntes rabságot!) a „fegyelmező társadalmon túl”, a „neuronális erőszak” világába helyezi át, ahol a „vita activa” helyére a folytonos fáradtság, unalom és önkéntes önemésztés vár az egyénre. S még csak nem is a kiérdemelt pihenés világa ez, a jólét jutalmaival, hanem a jóllét hiánya a sebzettség és a gyógyításra kényszerültség közérzetével. „Kafka egy gyógyító fáradtságot lebegtet meg előttünk, egy olyan fáradtságot, amely nem feltépi a sebeket, hanem behegeszti azokat. Fáradtan összezárult a seb. Jelen esszé is a gyógyító fáradtság vizsgálatához irányít. Ez a fáradtság nem a gátlástalan fegyverkezésből, hanem az én barátságos leszereléséből ered” – írja Han (Han 2021, 8). S bár e „barátságosság” elvben jelen is volna a közösségiség még létező maradékaival, de éppen a közgondolkodás, „a kiégés társadalma” nem teszi lehetővé, hogy a panasz fölhangozzék és modern, immár karkai hősök kerüljék el a kiégés szindrómáit, hogy ne kelljen a „*Csillapító társadalom*” dialektikáját, „a fájdalom mint igazság” kíméletlenségét úgy átélnie, hogy abból csakis még betegebben kerüljön ki. Mert hát ezt is leplezni illik, nem pedig kiállítani. Sőt, mivel a „neuronális erőszak” hatékonyabb, mint korábban bármely másik, e belsővé tett betegítés voltaképpen a „fájdalom ontológiája” felé, az alkalmazkodóképesség új ellenpólusává teszi a küszködők világát.

A kezdődő 21. századot patológiailag nem a baktériumok és nem is a vírusok, hanem a neuronok határozzák meg. Az idegi alapú betegségek, úgymint a depresszió, a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar (ADHD), a borderline személyiségzavar (BPD) vagy a burnout-szindróma (BS), alkotják a 21. század eleji patológia tájképét. Ezek nem megfertőződések, hanem összeomlások; nem az immunológiailag külsődleges negativitása, hanem a pozitívitás túltengése váltja ki őket (Han 2021, 9).

Ekképpen igazolja Han alaptézisét, hogy „saját magunk kizsákmányolói lettünk”. De mert „a teljesítmény társadalma úgy gyarmatosította az életünket, hogy a kívülről érkező elvárásokat belső kényszerre váltotta”, így „az ember teste és az élet ideje a nyereségtöbblet kiszámításához elengedhetetlen mértékegységgé változott”, ez ellen pedig bárminemű lázadás is hiábavaló, mert csakis befelé, az Én önemésztése irányába hat. „A bennünk összpontosuló hatalom erőszaktétele már csak testünk betegségeinek tüneteiben mutatkozhat meg. A lázadás elfojtása az önkizsákmányolás formájában jelenik meg, és az egyén önként hajszolja magát a teljes kiégésig – a tőke pedig szabadon áramlik tovább. Hogyan jelenthet kiutat ebből a lidérces álomból az unalom, a szemlélődő figyelem vagy éppen az inspiráló fáradtság?” – szól a kötet ajánlójából, s Han a fáradtság társadalmában az „ünnepek nélküli korban” még lehetséges ünnepet keresi kötetében. Sőt, megtalálja!

Byung-Chul Han esszékötetetei a választott műfaji határok között imponálóak, kihívóak, elgondolkodtatóak. Nem túlzás egy újgyarmatosítás jó esélye, a migrációk új értéktörvénye, a konvencionális érték- és érdekrendszer napi és alkalmi szcénák szerint átíró dramaturgiák tömege, mintegy „globallocal” hatásegység (Baudrillard kifejezését használva) a polgári értékrend normarendjének kényszerképzete alatt végrehajtott „földi demiurgia” megvalósulásaként sem. Vagyis föltehetjük még egyfajta illuzionista költőiséggel a kérdést: miként mutatkozik az általános politikai és szellemi hegemonia, strukturális megszállás, újgyarmatosítás abban a kortárs világban, amely szinte hivatott magát az egyöntetűségben tetszelegni látni, s ennek ellenoldalán mintegy „traumatársadalommá” válik. A kiégés, a transzparenciát követelve is átláthatatlanná vált társadalmi cselekvések, a neoliberalizmus végtelen pragmatikussága ellen lázadók élményközössége pontosan olyan határokat formálnak, amelyek az ember testén túli létezőt már nem képesek elfogadni (miképpen ez is éppen az Emberben keletkezik és fejlődik ki). S amikor így van ez a már gyarmatosított kulturális világainkban, talán észre sem veszi az Ember önnön intranszparenciája okait. Sőt, az ember testén túli létezők világa már remélhetően nem a ragadozók, nem a leskelődő lények legszűkebb életvilágába tartoznak. A többi meg már a magunk önemésztő és önkéntes belátásának körébe kerül át... Transzparencia helyett is.

TARTALOM

NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY ERDÉLYBEN

BALÁZS Imre József: A női irodalmi hagyomány kérdései az erdélyi drámairodalom felől	3–12
--	------

IRODALOM, IRODALMI FORDÍTÁS, NÉVKUTATÁS

PONGRÁCZ Alex: Az irodalom visszavág, avagy a szervezeti túlhatalom kérdései Kafka <i>A per</i> című munkájában és globalizált világunkban	15–24
VÉRY Dalma: A szavak helye (A szövegtér Pákolitz István költészetében)	25–40
KOCSIS Lenke: Műfajok, formák és motívumok nyomában (Varró Dániel: <i>Szomjas troll: Kis viking legendárium</i>)	41–56
Elena DUMITRU: Nyelvtanulás, többnyelvűség és irodalmi fordítás / Language Learning, Multilingualism and Literary Translation	57–69
TAKÁCS Judit: A személynévhasználat a magyar viccek szövegtípusában	70–83

ALKALMAZOTT TUDOMÁNYOK

HAJDUNÉ LÁSZLÓ Zita: A személyiségváltozók (állapot-vonás) modelljének vizsgálata	87–95
NÉMETHNÉ TANCSIK Beáta – HAJDUNÉ LÁSZLÓ Zita – MORVAY-SEY Kata: Az orvostanhallgatók étellel való elégedettségének és jóllétének vizsgálata (Pilot Study)	96–106

KRITIKA

NEMES Krisztina: A függetlenség álma (Győri Szabó Róbert: <i>Katalónia: A függetlenség álma</i>)	109–116
A. GERGELY András: Fájdalom, kiégés, pszichopolitika (Byung-Chul Han: <i>Pszichopolitika: A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák; A transzparencia társadalma; Csillapító társadalom: A fájdalom ma</i>)	117–127

SADRŽAJ

ŽENSKA KNJIŽEVNA TRADICIJA U TRANSILVANIJU

- Imre Jožef BALAŽ: Pitanja ženske književne tradicije iz ugla
transilvanijske drame 3–12

KNJIŽEVNOST, KNJIŽEVNO PREVOĐENJE, ISTRAŽIVANJE IMENA

- Aleks PONGRAC: Književnost uzvraća udarac, ili pitanje institucionalne
nadmoći u Kafkinom *Procesu* i u našem globalizovanom svetu 15–24
- Dalma VERI: Plasiranje reči
(Tekstualni prostor u pesmama Ištvana Pakolica) 25–40
- Lenke KOČIŠ: Tragom žanrova, oblika i motiva
(Danijel Varo: *Žedni trol: Mali vikinški legendarijum*) 41–56
- Elena DUMITRU: Učenje jezika, višejezičnost i književno prevođenje /
Language Learning, Multilingualism and Literary Translation 57–69
- Judit TAKAČ: Upotreba ličnih imena u žanru mađarskih šala 70–83

PRIMENJENE NAUKE

- Zita HAJDU LASLO: Istraživanje modela varijabli ličnosti
(stanja i osobine) 87–95
- Beata NEMET TANČIK – Zita HAJDU LASLO – Kata MORVAI-SEI:
Istraživanje zadovoljstva životom i blagostanja studenata medicine
(Pilot istraživanje) 96–106

KRITIKA

- Kristina NEMEŠ: San o nezavisnosti
(Győri Szabó Róbert: *Katalónia: A függetlenség álma*)
[Robert Đeri Sabo: *Katalonija: San o nezavisnosti*] 109–116
- Andraš A. GERGEJ: Bol, izgaranje, psihopolitika
(Bjung-Čul Han: *Psihopolitika: Neoliberalizam i nove tehnologije moći;*
Društvo transparentnosti; Palijativno društvo: Bol danas) 117–127

CONTENTS

WOMEN'S LITERARY TRADITION IN TRANSYLVANIA

- Imre József BALÁZS: Issues of the female literary tradition from the perspective of Transylvanian drama 3–12

LITERATURE, LITERARY TRANSLATION, NAME SEARCH

- Alex PONGRÁCZ: Literature Strikes Back, or the Question of Organisational Supremacy in Kafka's *The Trial* and in Our Globalised World 15–24
- Dalma VÉRY: Placing Words (Textual space in the poems of István Pákolitz) 25–40
- Lenke KOCSIS: Tracking Genres, Forms and Motifs (Dániel Varró: *The Thirsty Troll: Little Viking Legendary*) 41–56
- Elena DUMITRU: Language Learning, Multilingualism and Literary Translation 57–69
- Judit TAKÁCS: Personal Names in the Genre of Hungarian Jokes 70–83

APPLIED SCIENCES

- Zita HAJDUNÉ LÁSZLÓ: Study of the Model of Personality Variables (State-Trait) 87–95
- Beáta NÉMETHNÉ TANCSIK – Zita HAJDUNÉ LÁSZLÓ – Kata MORVAY-SEY: Study of Medical Students' Satisfaction with Life and Well-Being (Pilot Study) 96–106

CRITIQUE

- Krisztina NEMES: The Dream of Independence (Róbert Györi Szabó: *Katalónia: A függetlenség álma* [*Catalonia: The Dream of Independence*]) 109–116
- András A. GERGELY: Pain, Burnout, Psychopolitics (Byung-Chul Han: *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power; The Transparency Society: The Palliative Society. Pain Today*) 117–127

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.

- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme: 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a szerkesztő (erika.bence1967@gmail.com) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1,5-es sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor parancssal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel irandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dal*ban...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészete*.

Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelkép-tár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.
(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.
(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.
(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.
(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141: 821.511.141.

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES:

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa.

Főszerkesztő BENCE Erika.

1961/1. füzet – Újvidék: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi
Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. – 24 cm.

Félévente. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

ISSN 0354-9690

COBISS.SR ID-16571906

Nyomda: Futura, Újvidék, 2022

